

B. C. U.

29562

Sublet

ȚARA
NOASTRĂ

VASILE PĂRVAN
INCEPUTURILE
VIETII ROMANE
LA GVRILE DVNĂRII

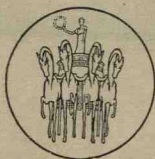
Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 29562

Aublet

INVENTAR 458831

J. Aublet
Autograful

Ț A R A
N O A S T R Ă

C V L E G E R E D E
S C R I E R I P E Î N Ț E -
L E S V L T V T V R O R A
D E S P R E P A M Ă N T V L
Ș I P O P O R V L
R O M Ă N E S C

C O N D V S Ă D E
V A S I L E P Ă R V Ă N
P R O F E S O R U N I V E R S I T A R
M E M B R U L A C A D E M I E I R O M Ă N E

949.8
P37

V A S I L E
P Â R V A N

INCEPVTVRILE
VIEȚII ROMANĒ
LA GVRILE
DVNĂRII

342.096

LVC RARE INȘOȚITĂ DE
DOVĂ HĂRȚI ȘI O SVTĂ ȘI ZECE
VEDERI, DE LOCURI ȘI
LVC RĂRI ANTICE

Biblioteca Centrală Universitară
Bibliografie Logic
Cota
Inventar 118572

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUR
Cota 29562 Dublet
Inventar 458831

29562

VASILE PĂRVAN
INCEPUTURILE VIETII RO-
MANE LA GVRILE DVNĂRII
S'A EDITAT ŞI TIPĂRIT
D E C U L T V R A
N A Ţ I O N A L Ă
B V C V R E Ş T I 1923

RC 380/06

CLIŞEELE MARVAN

B.C.U. Bucuresti

C458831

Drepturile rezervate

Învățații, cari scriu istoria popoarelor, sunt de două feluri: unii, cari din copilărie și până la bătrânețe au trăit tot între cărți, iar alții, cari au trăit și viața cea de toate zilele, cu luptele, necazurile, urâteniile și frumusețile ei, cunoscând în carne și oase *oameni vii* de toate felurile. Istoria scrisă de învățații cărților e foarte bogată și meșteșugită în înșirarea faptelor omenești și mai în totdeauna crede că poate da fără frică și fără îndoire de sine, pricinile și urmările acelor fapte, așa că avem răspunsuri limpezi la toate întrebările ce trebuie să ne punem, atunci când privim tainica întreșesere a patimilor și gândurilor omenești, singuratic ori de-ale mulțimilor, alcătuind vâlmășagul istoriei popoarelor. Dimpotrivă, învățații, cari, alături de cărți, cunosc și viața cea de toate zilele, se tem să dea prea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești; de multe ori ei mărturisesc neputința lor de a lămuri, de ce s'a întâmplat cutare războiu, ori s'a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe, ori de biserici cu totul tot nouă față de cele dinainte, și se mulțănesc numai să spună *cum* a fost, și nu

și *de ce* a fost așa și nu altfel. Și ei fac astfel, pentru că viața nu e așa de limpede, cum se arată în cărți, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată și neașteptată, cum e și ciocnirea dintre mințile nenumărate și cu totul străine una de alta, ale oamenilor cari alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, orașele, țările, împărățiile, breslele, lumii acesteia.

Când istoricul cărților vede că pe un anumit loc hrisoavele lui încep dela un veac oarecare înainte să pomenească alte nume de popoare, el scrie: iar dela anul cutare poporul cel vechiu s'a topit, ca negura de razele soarelui, și a început a trăi altul, căci iată, așa scrie în cărțile cele vechi, alcătuite de oameni tot așa de învățați ca și mine. Dar istoricul vieții se uită larg în lumea dimprejurul lui și vede că popoarele nu se șterg așa ușor de pe fața pământului, că dimpotrivă, ca buruienile și copacii, cari cresc parecă încă mai năvalnic după câte un prăpăd de foc ori de ape, așa și neamurile omenești se păstrează pe acelaș pământ cu mare dragoste de brazda pe care din strămoși au arat-o. Iar când se întâmplă de-și mai schimbă portul ori graiul — ori chiar numele — amestecându-se cu frânturi de popoare străine, pe care furtuna războaielor le-a aruncat peste dânsele, ele rămân în trupul și în firea lor lăuntrică tot cele vechi.

Povestea începuturilor nației noastre românești a încăput, de vreo sută cincizeci de ani încoace, pe mâna unor învățați străini, cari cetiseră multe cărți

despre noi, dar țara, viața și firea noastră nu le cunoșteau. Și ei au scris așa cum au găsit în niște istorii vechi, că acum șeisprezece sute de ani strămoșii noștri daco-romani au plecat, în urma unei porunci împărătești, din țara aceasta ce o locuim între Nistru și Tisa, și s'au dus dincolo de Dunăre până în fundul Balcanilor și nu s'au întors înapoi decât acum șese sute de ani, când adică hrisoavele vechi vorbesc iară de ei, ca fiind aici, în România.

Învățați de-ai noștri, tot cu cărți vechi, au căutat să dovedească drept greșite părerile învățaților străini pomeniți, la cari, cum e firea omenească, slabă de înger, se adăogaseră și mai mulți învățați români. Dar numai cu cărțile nu se poate dovedi nimic hotărât nici de-oparte, nici de alta. Căci aici trebuie întrebată și viața, nu numai cărțile, cari pentru zece veacuri, nù știu să spună mare lucru despre noi în țara noastră de azi.

Ci noi ne-am gândit așa. Să facem o socoteală, cam câți erau strămoșii noștri în veacul al treilea dela nașterea lui Hristos aici, în Dacia lui Traian. Căci avem păstrate în pământ urme multe de sate și orașe din vremea aceea și, după desimea lor, cât și după mărimea fiecăruia, putem măcar așa pe de parte să ne dăm cu gândul, cam câți vor fi fost ei, când au primit porunca dela împăratul lor, să treacă dincolo de Dunăre, lăsând pustie frumuseță și bogăție de țară, pentrucă împăratul n'o mai putea apăra împotriva barbarilor dela meazănoapte. Soco-

teala nu e tare grea: căci noi luăm numărul cel mai mic cu putință (că de l-am luà mai mic, ar råde chiar și neștiutorii de săpături la cetăți vechi) și așa nu putem greși. Din România de azi erau atunci mai bine așezate cu orașe și sate Transilvania între cele patru ziduri de munți, Banatul și Oltenia; în ce privește Țara-Românească dela răsărit de Olt și Moldova de meazăzi ele erau mai slab locuite și aveau numai sate; orașe romane nu erau pe aici. Acum, cele trei țări numite întâi au o întindere de peste o sută de mii de kilometri pătrați. Astăzi trăiesc la noi pe un kilometru cam 60 de locuitori. Și atunci, ca și azi, la munte populația erà mai rară, la câmp însă, mai ales în Oltenia, erà foarte deasă: nu e loc mai de seamă astăzi, unde să nu găsim în pământ și urme de așezări romane. Dacă luăm pentru kilometru pătrat numai 10 locuitori (ceea ce e prea puțin, dar vrem să nu fie chip, să ni se poată răspunde cu ceva la socoteala noastră), avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori la anul când a venit porunca să părăsească toți țara. Și să se bage de seamă că n'am socotit niciun locuitor pentru Muntenia nici pentru Moldova, unde de asemenea știm că au fost destui, după ruinele ce ni s'au păstrat, cum vom vedea cu amănuntul mai la vale.

Și zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot la meazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi, după care s'au luat învățații cei noi, atunci nu se poate să nu găsim din-

colo de Dunăre, în ruinele și pe pietrele scrise, ce ni s'au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne, că la anul 270 după Hristos populația de acolo s'a înmulțit dintr'odată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe, dacă nici sate nouă, măcar lărgirea celor vechi, trebuie s'o întâlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. — Și totuș.

Toate știrile ce avem dela meazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărți vechi cu nume de orașe și sate de atunci, nu arată, afară de botezarea de către Stăpânire a unor bucăți de pământ de aici, cu numele Daciei pierdute, nicio schimbare în anii de după 270. Tot atâtea sate, tot atâtea orașe, tot atâta bogăție și sărăcie, și înainte și după anul așa zisei noastre strămutări. Atunci, unde a intrat mulțimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci sute de mii, ba chiar și numai o sută de mii să fi fost, și tot s'ar fi păstrat vreo urmă. Căci iată: sunt așezați aici cu deasila, tot prin vremurile acestea, niște barbari *Carpi*, rude cu Dacii noștri, și istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor, cum ne-au păstrat și numele unor sate ale *Sarmaților*, mutați în diferite timpuri la meazăzi de Dunăre. Și tot așa avem păstrate o mulțime de nume de ale satelor dace ori barbare dela meazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau știre bună și dreaptă despre atâtea mutări de popoare dela meazănoapte la meazăzi de Dunăre, încă dinainte de vremea lui Hristos și apoi mereu până în vremile nouă.

Dar istoriile cele vechi n'au scris *ce vedeau*, ci *ce auziau*. Învățații aceia de atunci, scriind și ei numai după cărți nu și după viață, au pus în povestea lor știrea ce li s'a spus la Roma, care erà așa de departe de Dacia noastră: «Dacia lui Traian a fost părăsită și toți locuitorii ei au fost mutați la meazăzi de Dunăre». Ar fi fost rușine mare și pentru Roma și pentru împăratul care a făcut isprava, să se spuie adevărul, că locuitorii nu s'au mutat, ci au rămas dincolo de hotar, cu barbarii stăpâni peste ei și peste țara și munca lor. Pe urmă însă, cum la meazăzi de Dunăre nu se întâmplase de fapt nimic nou, căci totul fusese numai praf în ochii lumii, firește nimeni n'a mai scris nimic și nici pe pietre, nici în cărți, n'a mai rămas nici o știre despre ceeace ar fi fost să fie viața cea nouă a noastră, în peninsula balcanică. Și a rămas numai știre despre Romanii cei vechi de acolo, cari erau foarte mulți și au dăinuit acolo, cu tot puhoiul de Slavi ce i-a copleșit, mai ales din veacul al șaselea înainte. Așa îi găsim mereu în istoriile vechi, scrise la curtea dela Bizanț, până târziu, în toate țările de acolo: în munții Balcani (în Bulgaria de azi), în părțile Dobrogei noastre, și, mai ales, foarte mulți, în Serbia și Grecia de azi, unde s'au și păstrat încă, sub numele de Români macedoneni.

De altă parte însă și învățații, cari cercetează chipul cum s'a alcătuit limba noastră românească, ziceau, că trebuie să aibă dreptate ceice spun, că noi

nu suntem aici acasă și că am venit dela meazăzi de Dunăre. Căci, ziceau ei: Românii din Macedonia, Albanzii și Românii din România au trebuit odată să trăiască alătura, fiindcă limba lor e, sau aceeași, sau cu multe vorbe înrudite. Și atunci mulți dintre învățații aceștia au fost de părere că, undeva, prin Serbia de azi, ar fi leagănul nației și limbei noastre.

Două fapte, iară nu din carte, ci din viață, au uitat și acești oameni cu multă știință.

Întâiul e, că granița pusă la Dunăre de împăratul roman, care a părăsit la 270 Dacia lui Traian, n'a fost niciodată ținută cum se cade de Romani după anul acesta. Când erau barbarii mai tari, ei stăpâneau până în Grecia; când erau Romanii mai tari (ca de pildă pe vremea împăratului Constantin cel Mare și a fiilor lui, în veacul al patrulea, ori pe vremea împăratului Iustinian, în veacul al șaselea), atunci se întindeau ei dincoace de Dunăre, stăpânind și în fosta Dacie a lui Traian. Lucrul acesta nu e spus de știrile vechi așa de lămurit, dar se vede bine, din înțelesul adevărat al vieții ascunse în acele știri. Astfel nu e nevoie să mutăm pe strămoșii noștri din Oltenia, din Banat și din Transilvania, tocmai în Serbia ori în Bulgaria, ca să înțelegem de ce limba lor e aceeași cu a Românilor din Macedonia. Iar cât pentru asemănarea cu limba albaneză, mai e și altă poveste, pe care nu o mai depănăm aici, fiind de-ajuns și ce am spus mai sus. E adică și după

anul 270 aceeași singură țară romană, trăind în aceleași nenorociri, dela munții de răsărit ai Ardealului și pânăla granițele Greciei.

Al doilea fapt uitat este că la începutul veacului al XIII-lea Româniii sunt așa de mulți la meazănoapte de Dunăre și întinși până așa de departe, încât dacă ar fi venit din meazăzi, fie odată cu toții, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămâie însemnare în cărțile vechi (care nu lipsesc pentru părțile și vremile acestea) despre o așa mare strămutare de popoare. Și dacă mai adăogăm, că ei sunt așezați acum, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, tocmai acolo și numai acolo, unde au fost așezați strămoșii lor, Daco-Romaniii, te cuprinde mirarea, cum de n'au greșit după zece veacuri de lipsă de aici, ca să se așeze ceva mai la dreapta, ori ceva mai la stânga. Și iarăș, ce zapis tainic vor fi avut ai noștri cu barbarii din părțile Daciei lui Traian, ca atunci când au venit iară încoace, aceia să se dea binișor la o parte, ca oamenii bine crescuți, care intrând în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerându-și iertare, la întorcerea lui înapoi.

Invățații cărților n'au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întâmplă în viața popoarelor; căci din cărțile lor ei nu pot afla, că nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sorții neamurilor cresc după orânduiri firești și cu înțeleles cuminte ale oricărei vieți,

lăsate în om și fiară și buruiană aici pe pământ. Atâta de puțin văd și înțeleg oamenii aceștia viața dimprejurul lor, încât unul — dintre cei cari cred, că am fost ca niște țigani rătăcitori cu șatrele, cetind în scrierile vechi, că, după așa zisa părăsire a Daciei lui Traian (care, firește, n'a fost părăsită decât de slujbașii și armata romană), barbarii cari stăpâneau aici se întorceau regulat, din năvălirile ce făceau peste cei dela meazăzi de Dunăre, cu robi romani, — și-a zis că aici trebuie să fie căutată taina, de ce noi ne aflăm și azi tot în aceleași locuri și numai în aceleași locuri și așa de mulți, în Dacia lui Traian: din robii aceștia trebuie să ne fi trăgând, și, atunci când, pe urmă, ne-am înmulțit, încet-încet, din veac în veac, noi, robii trebuie, să ne fi ridicat împotriva stăpânilor noștri barbari și-i vom fi desființat, făcând țări românești peste tot! Adică ceva asemănător cu robii negri aduși din Africa de Americani și alcătuind azi mare mulțime de popor negru în partea de meazăzi a Statelor-Unite. Ce păcat însă, că nici chiar pilda aceasta nu poate slujî la nimic învățatului nostru, căci iată nici acolo robii aceia, așa de mulți, tot n'au putut întemeia țara și Statul lor.

Ca toate lucrurile trainice, întemeerea nației noastre nu s'a făcut așa dintr'odată și pe neașteptate. Răsboaiele împăratului Traian al Romanilor cu regele Decebal al Dacilor n'au fost începutul, ci încheierea întemeerii poporului nostru. Cele dintâi se-

mănături cu sămânță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi. Și atunci când Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, dela izvoare și pânăla vărsarea în Marea Neagră, eră plin de orașe și sate și cetăți romane.

Noi, Românii de azi, suntem nu numai urmașii Romanilor din Dacia, ci, în aceeaș vreme, urmașii, și ca sânge și ca suflet, ai întregii împărății romane de răsărit, care alcătuiă o singură țară mare, de limbă latină, peste toate ținuturile care astăzi se cheamă: Slavonia, Croația, Dalmația, Bosnia și Muntenegru, Serbia, Ungaria de pe dreapta Dunării, România cu tot cu Dobrogea și, în sfârșit, Bulgaria cea dintre Balcani și Dunăre. Cum am arătat mai sus, Romanii dela Dunăre au trăit în strânsă legătură unii cu alții chiar și după anul 270, când Dunărea a fost, de ochii lumii, făcută iară graniță spre meazănoapte, dar de fapt barbarii au pus mâna pe aproape tot ținutul roman și dela meazăzi de râu. Căci țările de acolo, dela meazăzi de Dunăre, nu se puteau apăra, dacă Romanii nu mai erau stăpâni în cetatea cea tare transilvană, așezată în stânga Dunării, în inima barbarilor. Doar Traian de aceea cucerise Dacia, ca să poată apăra țările dela meazăzi împotriva Dacilor aspri dela meazănoapte de Dunăre. Împăratul Aurelian părăsind Dacia și-a tăiat toată puterea de apărare a graniței Dunării.

Dimpotrivă, la rândul ei, Dacia noastră nu ar fi putut să fie nici ea, pe vremea lui Traian, cucerită

și apoi apărată, dacă Romanii nu s'ar fi făcut întâi stăpâni deplini pe cele două cetăți mai mici, dar bine așezate în coastele ei: Dobrogea de-a dreapta și ținutul muntos din cotul Dunării ungurești, pe unde este astăzi cetatea Budei (la Buda-Pesta), de-a stânga Daciei lui Traian. Tot așa, Dacia noastră nu s'ar fi făcut așa de repede romană, numai într'o sută și cincizeci de ani, dacă nu ar fi fost cuprinsă de toate părțile de o lume puternică romană, vorbind bine latinește, cum în adevăr eră lumea veche la Dunărea de mijloc și de jos pe vremea lui Traian. În sfârșit poporul nostru n'ar fi crescut așa de voinic și de numeros în mijlocul atâtor nenorociri ale năvălirilor și pustiirilor barbare, dacă el s'ar fi reze-mat numai pe ținutul roman din stânga Dunării și n'ar fi avut drept temelie a ființei lui și pe toți Romanii din dreapta râului. Așa cum mai târziu cele trei țări românești din Dacia lui Traian, Ardealul, Moldova și Țara Românească, s'au sprijinit una pe alta, trimițându-și oameni, oști, bogății, cărți de învățătură, și au fost așa un trup și un suflet, — la fel, în vremile vechi de tot, din veacul întâi și până la sfârșitul celui de al șaselea, cinci sute de ani încheiate, Romanii din dreapta și cei din stânga Dunării un trup și un suflet au fost.

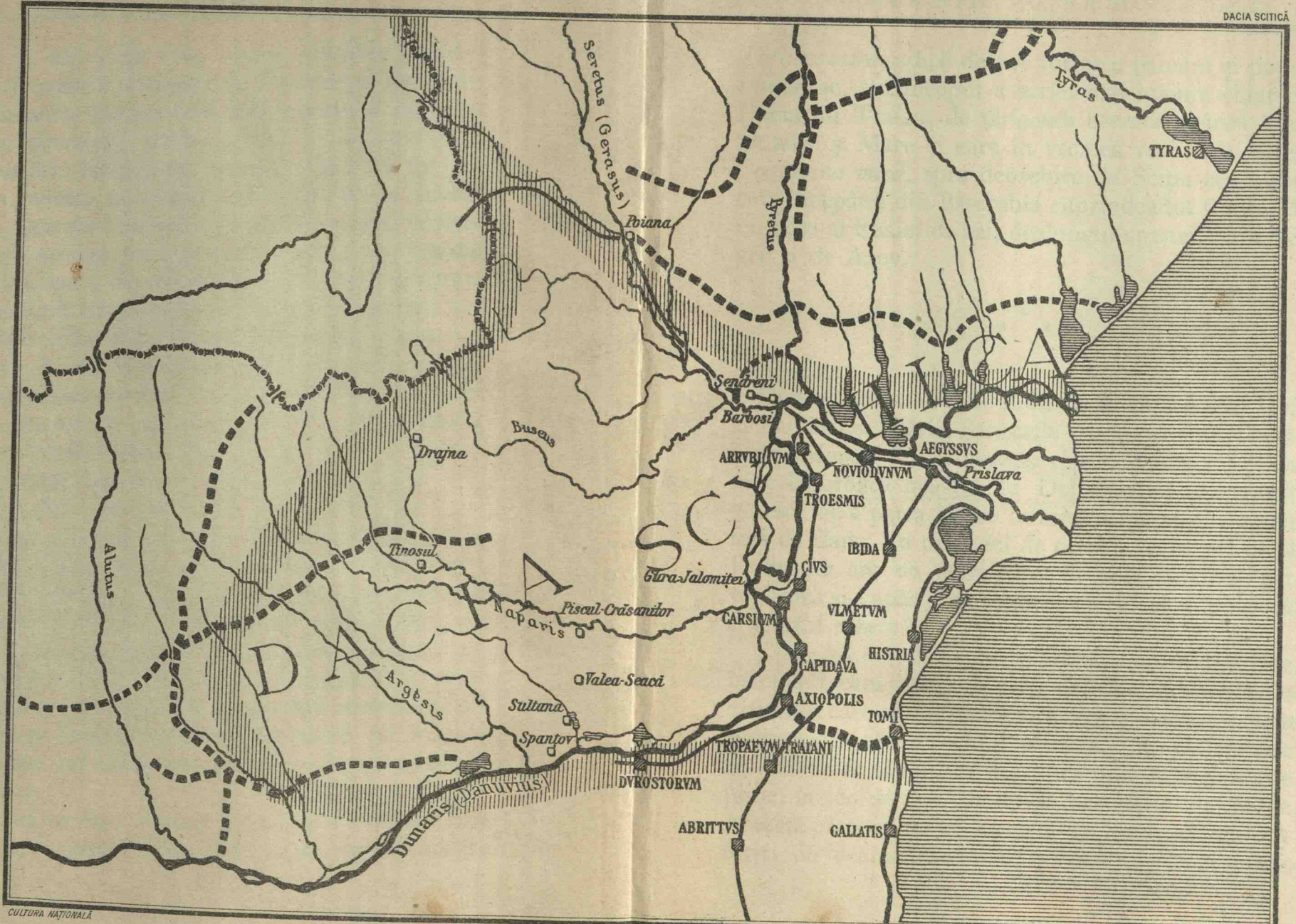
După veacul al șaselea barbarii Slavi, venind tot mai mulți, au înneecat încet-încet mai tot ținutul roman din dreapta Dunării, așa că peste câteva sute de ani nu mai rămăsese din marea și frumoasa țară

romană de aici decât vreo câteva ostroave românești. Dimpotrivă, dincoace de Dunăre noi Românii ne-am înmulțit tot mai tare, având norocul că barbarii nu rămâneau statornic aici, ci se scurgeau spre meazăzi, lăsându-ne tocmai atâția dintre ai lor, câți puteam noi aduce la firea și la limba noastră, făcându-i Români și crescând astfel și mai tare nația noastră, tocmai așa cum fusese ea așezată aici și întocmită de strămoșii noștri Daco-Romani.

Astfel dară istoria noastră veche este istoria tuturor Romanilor dela răsăritul mării care se cheamă Adriatica. Și mai ales este istoria Romanilor de pe cele două maluri ale Dunării, unde din moși strămoși locuiau, începând cam din Serbia de azi și până la Mare, strămoșii noștri, Dacii, numiți așa de Romani, iar de Grecii dela Marea Neagră numiți Geți.

Dintre țările cari alcătuiesc România de azi, Dobrogea este cea mai veche ca țară romană. Cu mult înainte ca Dacii din Dacia să se facă Romani, Dacii din Dobrogea au început să vorbească latinește, să se închine ca Romanii și să-și facă orașe și sate romane, unindu-se cu civilii și veteranii adevărat romani,—cari veniau din alte părți ale împărăției, să se așeze aici și să întemeieze gospodării statornice, ridicându-și conace frumoase de piatră pe moșiile cumpărate, ori căpătate ca dar împărătesc la noi, în Dobrogea.

Această vechime romană a Dobrogei a fost pricina pentru care, în cărțile de față, cari vorbesc despre

Țara noastră, adică despre tot ce e pământ și popor românesc, am început a scrie, mai înainte chiar de Dacia lui Traian, de țărișoară aceasta, strânsă între Dunăre și Mare și care în vremea veche s'a numit *Sciția cea mică*, spre deosebire de *Sciția cea mare*, care începând din Basarabia cuprindeà tot ținutul de meazăzi al Rusiei de azi, dealungul coastei Mării Negre și de Azov.

* * *

458834 - Dobrogea e o cetate. Zidurile ei sunt malul înalt al Dunării și Mării. Șanțurile ei cu apă sunt Dunărea și Marea. Iar la meazăzi râpele adânci, care despart Dobrogea noastră de Deliormanul turco-bulgăresc, fac a patra lature întărită a mărețului nostru fort de flanc. Ca orice fel de cetate, veche ori nouă, Dobrogea are un mare ținut deschis, pe care-l priveghează și-l apără, de jur împrejurul ei. Care și cât e ținutul acesta?

Călătorul care coboară pe Dunăre, spre Mare, are, începând cam de pe la gura Oltului, în stânga lui o câmpie, care se lățește tot mai tare spre meazănoapte și deasupra căreia ochiul aleargă, de pe înnaltul mal drept al râului, ca deasupra unei mări potolite, pline, în loc de ape, de holde nesfârșite de grâne. Această câmpie nu se oprește la Siret, ci, cu văluriri de dealuri, mai mari ori mai mici, merge îna-

inte prin Moldova de jos și prin Basarabia de meazăzi până la Nistru (vezi harta I: Dacia Scitică).

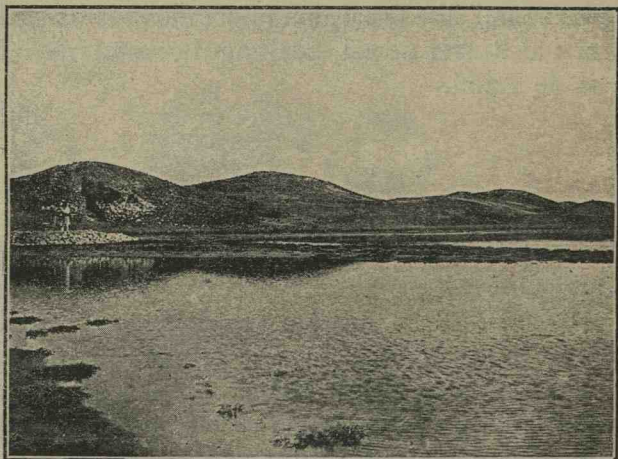

Fig. 1. Vederea laturei de apus a cetății HISTRIA la începutul săpăturilor noastre în Iulie 1914: nu se arătau la fața pământului de cât niște movile și valuri de pământ pe care creșteau din belșug buruienele.

Astfel dară, între cele de pe urmă dealuri de meazăzi ale Basarabiei și Moldovei, între dealurile cu podgorii ale Munteniei și între cele de pe urmă prelungiri stâncoase și păduroase ale Balcanului înspre

meazănoapte-răsărit, către Dobrogea, se grănițuiește un mare ținut de șesuri joase ori înalte, bătut toată iarna sălbatic de crivățul rusesc, arse vara până

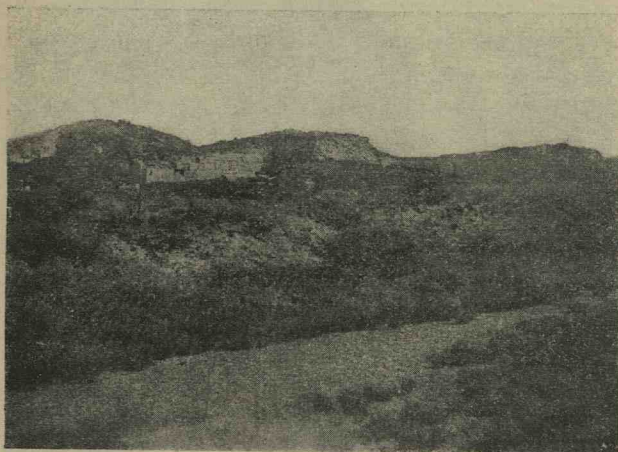

Fig. 2. Vederea aceleiași laturi a cetății HISTRIA, în Iulie 1922, după liberarea deplină de dărâmbături și pământ prepus, a zidurilor și turnurilor ei.

în măruntaiele pământului de soarele de secetă, fără apă, fără umbră, un băragan nemărginit, sau cum se mai zice, o stepă rusească, în mijlocul țării, pe care în vechime o locuiau Dacii, adică Geții, iar azi Românii.

Fig. 3. Trei idoli de lut ars ai zânei iubirii, AFRODITE (cel dela mijloc gol pe dinăuntru spre a fi umplut cu miresme), găsiți la HISTRIA, unde fuseseră aduși în veacul al VI-lea înainte de Hristos din țările grecești ale răsăritului Mediteranei și dăruțiți la templul Afroditei, ce se ridică pe Acropolea din Histria, chiar la malul mării. La muzeul din București.

Șesul înalt al Dobrogei alcătuiește, în mărginirea lui cu Marea și cu Dunărea, fortul de pază al întregii câmpii mai joase, care-l înconjură la apus și la meazănoapte.

Dar Dunărea îngheață iarna și atunci Dobrogea, adică Sciția Mică (așa o vom numi mereu mai la vale, când va fi vorba de vremea veche) nu se poate apăra de cel care stăpânește la meazăzi de Dunăre, decât împreună cu toată câmpia din care face parte — și să nu se uite că totul împreună e un ținut de mai bine de 40.000 kilometri pătrați, — altfel, dacă cel care stăpânește în Bulgaria e prea slab și nu poate supune și Muntenia și Moldova cu Basarabia, trebuie să lase și toată Dobrogea stăpânitorului din stânga Dunării.

Așa a fost întotdeauna și așa e și în vremea noastră. Și aceasta nu e din voința oamenilor, ci pentru legile, pe care firea pământului unde ne așezăm ni le scrie, spre păstrare neștirbită. Căci iată, dacă luăm seama cât plouă în Dobrogea noastră și ce vânturi bat mai des și ce fel de ierburi și copaci cresc și ce fel de vite se pot hrăni aici și ce oameni s'au așezat aici, cu, sau mai ales fără voia diferitelor stăpâniri, atunci ni se arată limpede că Dobrogea a fost întotdeauna o bucată din ținutul dela meazănoapte, iar nu, precum ar părea dacă te uiți cum curge Dunărea, din ținutul dela meazăzi de fluviu. Lucrul acesta l'au băgat de seamă și cei vechi și de aceea au numit-o Sciția cea mică, față de cea-

Fig 4. Altă vedere, mai amănunțită, a două din figurile de lut ars ale Afroditei, arătate în ilustrația nr. 3.

laltă Sciție, mare, care erà în Basarabia și în Rusia de azi. De fapt, din cele mai vechi timpuri au locuit în Dobrogea și au stăpânit-o — alătura de puțini Sciți și de alte neamuri călătore pe aici — Dacii noștri din Dacia, așa cum mai târziu au stăpânit-o voevozii Țării-Românești și pe urmă noi, cei de azi.

Impărații romani văzând firea ciudată a țării aceasteia, care nu se putea de fel legă cu ținutul de meazăzi, au despărțit-o ei singuri de țara care se chemă Tracia (azi Bulgaria de răsărit) prin șanțuri și valuri mari, trase dela Dunăre până la Mare, cam între Cernavoda și Constanța de azi. Sciția Mică se întindea firește mult la meazăzi de linia aceasta, tocmai până unde sunt azi Silistra, Bazargicul și Balcicul nostru, dar Romanii nu voiau să se lase biruiți, decât pe jumătate, de pământul acesta, îndărătnic legat cu oamenii dela meazănoapte de Dunăre.

Dar nu numai aici oamenii s'au supus firei pământului. Ci și în Muntenia și Moldova cu Basarabia. Și acolo ei au despărțit cu șanțuri și valuri mari de pământ câmpul acela ars de soare și uitat de ploii, care am spus că făcea o singură țară aspră cu Dobrogea, cetatea ei. Așa că dacă ne uităm pe o hartă a rămășițelor romane, vedem închisă cu valuri și șanțuri de jur împrejur toată țara de peste 40.000 de kilometri, de care spuneam altădată că s'ar putea numi Dacia Scitică: «Dacia», fiindcă e locuită de Dacii noștri, «Scitică», fiindcă seamănă, ca

Fig. 5. Vederea din profil a figurilor din ilustrația nr. 4.

fel de traiu necăjit, cu țara cea mare scitică dela răsărit de Nistru (vezi harta I).

Domnii Țării-Românești în veacul al XIV-lea și al XV-lea au ascultat de aceleași legi ale pământu-

Fig. 6. Chipuri de lut ars, din veacul al VI-lea înainte de Hristos, găsite la HISTRIA și înfățișând în dreapta pe zâna iubirii, AFRODITE, șezând pe tron, cu o porumbiță în mâna stângă; la mijloc un cap foarte frumos, se pare dela o statuă la fel; iar în stânga ilustrației, o sirenă (pasăre cu cap de femeie). Acum la Muzeul Național din București.

lui scitic, atunci când s'au întins cu stăpânirea lor pe fâșia aceea îngustă din Moldova și Basarabia de jos, tot cam până la valul basarabean de meazăzi, și, de altă parte au luat în stăpânirea lor Silistra

cu ținutul pânăla «Marea cea Mare». Când pe urmă Turcii au fost mai tari ca noi și au luat Dobrogea, ei nu s'au putut oprî acolo, ci, iarăș, au luat și tot malul stîng al Dunării, în Muntenia și în Moldova de

Fig. 7. Văscior de lut ars, numit ARYBALLOS, pentru pus mirseme, fabricat la Corint, poate încă din al VII-lea veac înainte de Hristos și adus la HISTRIA unde l-am găsit împreună cu o mulțime altele de acelaș fel în ruinele templului Afroditei. La muzeul din București împreună cu vasul din fig. 8.

Fig. 8. Văscior de lut ars, numit AMPHORIDION, pentru mirseme, fabricat la Corint și adus de acolo la HISTRIA în sec. VI în. de Hr. unde a fost găsit de noi în ruinele templului Afroditei.

meazăzi și apoi, împreună cu Tătarii, au făcut din Dobrogea iar o Sciție mică, adică acum o Tatarie mică. Iar «Dacia Scitică» a fost, iară și iară, împreună, subt acelaș stăpânitor.

Această stare de lucruri s'a adevărit încăodată chiar în zilele noastre, când desfășurarea operațiilor militare ale războiului celui mare a fost în părțile noastre întocmai ca acum două mii de ani, când se

băteau Dacii cu Romanii. Impotriva dușmanului dela meazănoapte-răsărit (în locul Dacilor eram noi, Românii), Impărățiile din mijlocul Europei: Germanii, Austriacii și ceilalți (înfățișând oarecum acțiunea vechiului imperiu roman) trebuiau să cucerească în cel mai scurt timp, ca baze de operație neapărate, Transilvania și Dobrogea. Falkenhayn ajunse la Carpați fără să-ipoată multă vreme trece. Mackensen ajunse cam până la valurile romane din

Fig. 9. Taler de lut ars (PINAX), cu podobe zugrăvite în negru pe câmp roșu, fabricat la Rodos ori în Ionia și de acolo adus la HISTRIA. Veacul al VI-lea înainte de Hristos. Găsit la templul Afroditei. La muzeul din București.

Dobrogea și acolo fu înțepenit în tranșee de ai noștri. Când linia nesfârșită — toți Carpații la meazănoapte și toată Dunărea la meazăzi — apărată de ai noștri, fu ruptă în Oltenia lângă pasul Vulcan, adică într'un punct unde și Traian luptase greu cu Dacii, — linia a doua de stăruire a noastră împotriva pu-

hoiului dușman a fost tocmai aceea pe care o vedem pe harta veche a rămășițelor romane

Fig. 20. Vas mare de apă (HYDRIA), cu podoabe negre pe câmp galben, fabricat la Samos și de acolo adus la HISTRIA. Veacul VI în. de Hr. Găsit la templul Afroditei. La muzeul din București.

în țara noastră, adică pe unde sunt valurile de pământ dela răsăritul Oltului, cu prelungirile spre

Câmpulung și spre Giurgiu (vezi harta I), iar în Dobrogea am cercat a ne ține cu orice preț mereu tot vechea linie a valurilor romane. Bătălia cea mare dela apus de București, către sfârșitul lui Noemvrie (începutul lui Decemvrie) 1916, a fost dată de ai noștri oarecum pentru a păstră acea graniță romană dintâi, către ținutul «daco-scitic», iar de Nemți pentru a rupe și linia aceasta încă prea lungă și a ajunge la Siret și gurile Dunării, adică la cea de-a doua graniță romană, după cucerirea întregului pământ «daco-scitic»: pânăla valurile romane din Moldova și Basarabia de jos. În adevăr linia Siretului și a Dunării basarabene, apărută eroic pânăla capătul războiului de vitejii noștri, chiar după trădarea rusească, este cam această margine a Daciei Romane spre meazănoapte-răsărit, cu tocmai acea îngustă fâșie de pământ mai mult spre meazănoapte, pe unde trece drumul de legătură între Dacia lui Traian și Sciția Mică, dealungul Trotușului și Siretului, și pe unde se duce ceealaltă cale dreaptă, spre Cetatea Albă, în vechime numită Tyras, și ținutul ei, ocrotit de împărații Romei, sub numele de «țara adăogată Mesiei» (ad Moesiam).

Cele două rânduri de valuri, dintre Siret și Nistru, în Moldova și Basarabia, nu sunt decât un fel de îndoire și întreire a graniței Dunării, întocmai ca valul dela Ploiești față de linia Carpaților, ca valul dela Alexandria față de linia Dunării și ca valul dela Pitești față de linia Oltului.

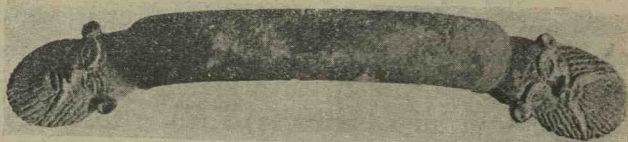

Fig. 11. Una din cele două toarte ale căldării de aramă (CRATER) — cu capete de Sileni — găsite într'o movilă antică la Bălănoaia în județul Vlașca. Azi în Muzeul Național din București.

«Dacia scitică» între cele patru linii de valuri antice, e, cu toată uscăciunea ei, o țară foarte roditoare. Și dacă e drept că seceta amenință în fiecare an cu

Fig. 12. Stampilă de pe o mânășe de ulcior (amforă) adus tocmai din Grecia, găsit la TYRAS de Paul Nicorescu. Muzeul din București.

prăpăd munca plugarului, iar o oaste mai mare nu poate trece prin băרגанul acesta fără margini pentru că e în primejdie de a muri de sete (așa au pățit cu cinci sute de ani înainte de Hristos Perșii lui Dariu cel Mare, și cu trei sute de ani înainte de Hristos Grecii și Tracii lui Lisimah),—nu e mai puțin

adevărat că oamenii locului, adică Dacii noștri de pe vremuri, deprinși cu asprimea locurilor și cu toanele vânturilor

și ploilor, știau să ridice pe șesurile acestea mare bogăție de holde și de aceea, ei fiind totdeauna în partea locului și totuș totdeauna putând

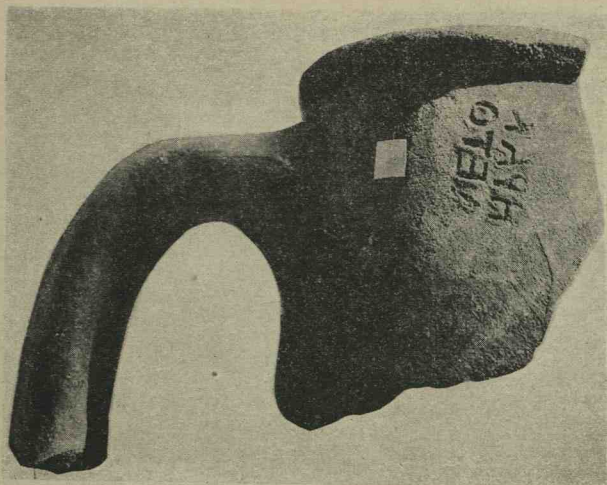

Fig. 13. Intipăritură de ulcior cu două toarte (amforă), făcută la noi, în vreo oraș al Mării-Negre, mai de vreme de anul 360 înainte de Hristos. Găsit tot la TYRAS.

fugì la munte, erau neîncetat o primejdie pentru ținuturile romane dela meazăi de Dunăre. Din pricina aceasta Romanii au suferit aproape două veacuri năvălirile Dacilor, fără să poată să-i biruiască.

De-abia când s'au gândit să cuprindă toată Dacia, au pornit pe drumul cel drept, de adevărată potolire a ținuturilor neastâmpărate daco-scite.

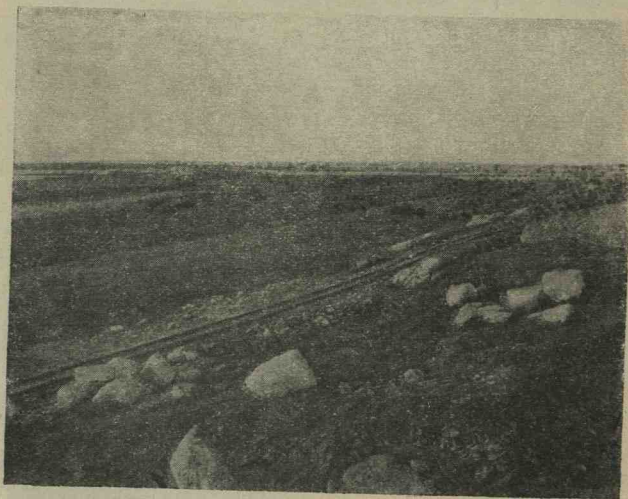

Fig. 14. Vederea valurilor și șanțurilor cari apărau spre apus cetatea HISTRIA.

O piatră scrisă de pe la anul 50 după Hristos, găsită la Tivoli lângă Roma, ne înșiră numele tuturor barbarilor, cu cari aveau de luptat în vremea asta Romanii în părțile Daciei scitice: în afară de Dacia localnici și de Sciții vecini, mai erau Bastar-

nii, Roxolanii și Sarmății. Alte pietre scrise și cărți vechi ne pomenesc în timpurile următoare, în al doilea veac după Hristos, pe Costoboci și pe Carpi,

Fig. 15. Poarta cea mare dela HISTRIA, văzută din afară spre lăuntrul cetății (încă nesăpat).

cari erau tot Daci, dar de prin părțile de meazănoapte ale Basarabiei și Moldovei de azi, — iar începând cu veacul al III-lea, ajung prin părțile Rusiei de meazăzi Goții, de neam german, cari fac pră-

păd tot mai mare în Dacia și în Sciția Mică și silesc pe Aurelian să lase chiar în părăsire toată țara romană dela meazănoapte de Dunăre.

Fig. 16. Poarta cea mare a cetății HISTRIA. Vedere luată din oraș spre câmp. Se văd în pavajul de piatră și marmoră urmele de roată, iar pe dreapta pietrele de canal. Intrarea era apărată de patru turnuri, două pe din lăuntru și două pe dinafară.

Șanțurile și valurile din Moldova, Muntenia și Dobrogea au fost ridicate de localnici și de armata romană, pentru a sluji nu atâta ca apărare, cât mai ales ca o amenințare polițienească, arătând hotarul până

la care Romanii îngăduiau ridicarea și bătaia valurilor năpraznice, ale mării barbare dela meazănoapte, fără încetare turburată de furtuna patimilor și neorânduiei lăuntrice.

* * *

Care au fost începuturile vieții romane în acest ținut așa de îndepărtat de Roma și de binefacerile păcii romane, înfloritoare în toate celelalte țări mai dinlăuntrul împărăției?

Granița romană spre meazănoapte ținând aproape peste tot linia apelor mari de aici, Rinul și Dunărea, mergea foarte neregulat, lăsând din loc în loc bucăți mari de pământ barbar să intre ca niște peninsule în lăuntrul mării romane: așa era cuiul barbar german, care intra adânc în trupul împărăției între cursul de sus al Dunării și cursul Rinului alsacian, pe unde e astăzi Baden-ul, Württemberg-ul și Bavaria; tot așa era ținutul dintre Dunăre și Tisa, ba chiar pânăla munții Apuseni, nu numai înainte, ci și după cucerirea Daciei; însfârșit la fel era câmpia munteană și moldo-basarabeană, numită aici de noi stepa daco-scitică, și care, de asemenea, chiar după cucerirea Daciei n'a fost colonizată, nici ocupată cu armată la fața locului, ci numai folosită pacinic de agricultorii și negustorii romani. Împăratul Traian a mai netezit granița și la Rin și la Dunăre, înlocuind linia strâmbă a apelor cu linii drepte, trase și întărite de mână omenească. Dar au rămas locuri

multe și mai ales în părțile germane (până în fundul Boemiei) și daco-scitice (până în Galiția și Polonia), unde plugarul și negustorul, ori măcar negustorul

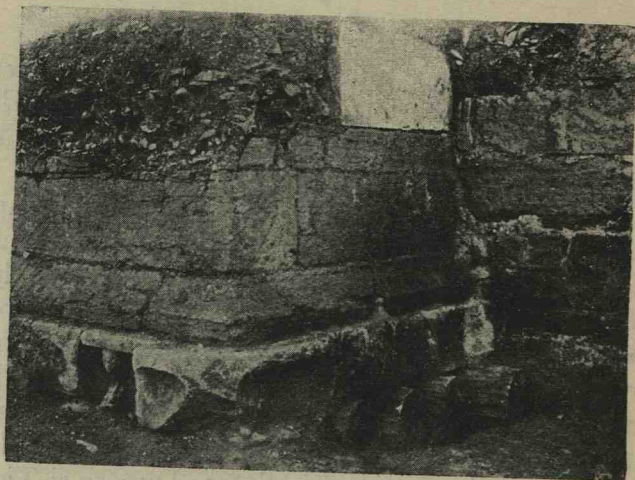

Fig. 17. Vederea turnului din lăuntru din stânga al porții celei mari. Se văd jos stâlpii de marmură dela o frumoasă clădire mai veche, întrebuințată ca material la zidirea întăriturilor cetății.

roman, au pătruns, —de altfel ca în toate părțile unde eră chip de lucrat cu câștig, ca de pildă în Africa, dincolo de hotarele Numidiei și Mauretaniei, în Asia dincolo de hotarele munților Sirieni și ale Eufra-
tului, către Palmira, Amida și chiar pânăla Ctesi-

fon, — și au dus cu ei omenia romană, limba romană, interesele romane, — chiar atunci când războaie aprige se purtau între Impărăție și ținuturile

Fig. 18. Vederea colțului dintre turnul de poartă de meazăzi al HISTRIEI și latura de apus a Cetății: se vede o portiță chiar în colț, iar în față un uriaș ceauș de pământ ars, care servia pentru ținerea proviziilor într'o locuință romană aciuată aici, afară din cetate, dar între zidurile ei, oarecum la umbra lor, — în timpurile necăjite ale năvălirilor barbare (din secolul al III-lea înoace).

acelea streine, unde ei se așezaseră, — trecând fi-rește neconținut prin primejdia de a fi uciși de lo-calnici, cum li s'a și întâmplat de atâtea ori în Gallia ori în Asia Mică.

Istoria politică nu vorbește în părțile Daciei scitice decât de nesfârșite răboaie și năvăliri, așa încât ar fi

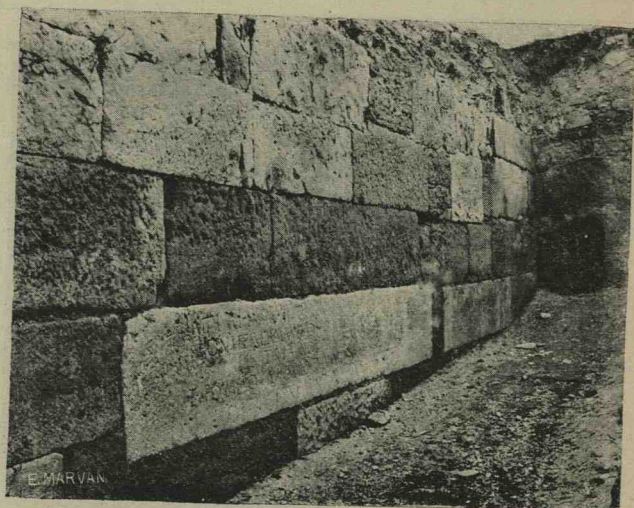

Fig. 19. Una din «curtinele» (bucata de zid dintre două turnuri) de pe latura de apus a Cetății HISTRIA. Jos în zid se vede o piatră scrisă, foarte mare: e o închinare făcută împăratului Antonin cel Cuvios de Histrieni în a. 139 — 151, pe o mare clădire ridicată în cinstea lui. Fotografia noastră e luată înainte de războiu. Astăzi în locul acestui zid frumos nu se poate vedea decât o ruină urită: Bulgarii au dărâmat zidul în 1917 spre a scoate piatra scrisă și a o duce în Țara lor: pe urmă însă au lăsat-o pe loc, pe semne fiind prea grea.

să credem că acest «drum al neamurilor» a fost deșert de orice viață, ca un adevărat drum bătut, pe care nu-i decât piatră și praf. Adevărul e însă toc-

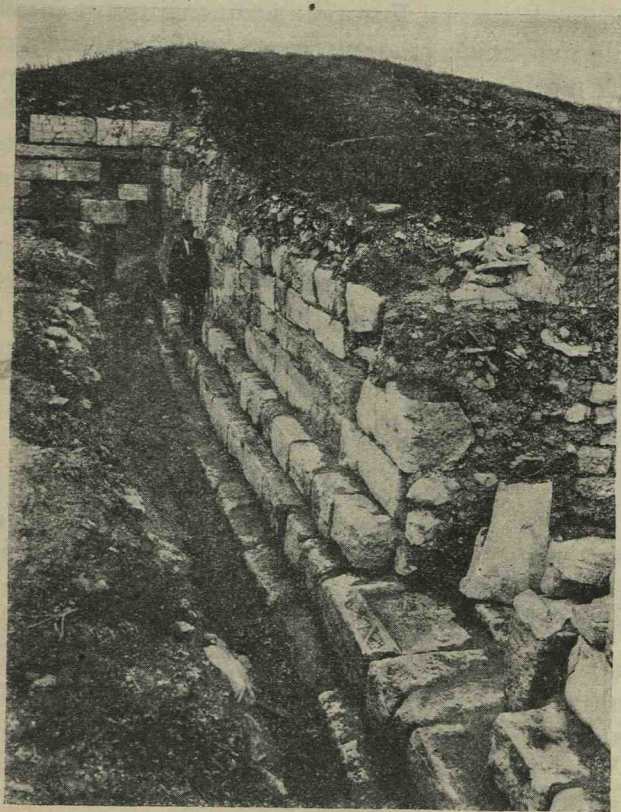

Fig. 20. Latura de meazăzi a Cetății HISTRIA. În pragul porțiței din dreapta figurei se vede jos o piatră scrisă ca treaptă de prag: e piatră de mormânt a tatălui unui subofițer din escadronul al II-lea al ARABACILOR, care-și avea garnizoana la CARSIVM (Hârșova).

mai dimpotrivă. Tot timpul întunecat, numit «vârsta mijlocie» a istoriei Europei, și nu mai puțin în timpurile mai nouă, și apoi, firește, până azi, viața romană n'a încetat o clipă a înflori în această câmpie uscată, așa de oropsită și de cer și de oameni. Insuși numele mării noastre ape, pomenite în atâtea cântece bătrânești, de vitejie ori de jale, *Dunărea*, s'a statornicit pentru noi aici, în acest ținut daco-scitic, unde alătura de alte ape mai mici, cu nume asemănătoare, dar azi pierdute (Napolis, Sagaris, Magaris) se zicea mărețului nostru râu *Dunaris*, de unde numele *Dunăre* de azi, pe care niciun alt popor în afară de noi nu-l mai spune, și de aceea învățații multă vreme n'au știut să-i dea de rost și să-i lămurească începutul.

Când Grecii din marea cetate a Miletului, în Asia Mică, au început, acum 2600 de ani, în veacul al VII-lea înainte de Hristos, să trimeată coloniști pe malurile daco-scitice ale Mării Negre, ei au întemeiat cele dintâi două târguri mai însemnate ale lor, *Histria și Olbia*, lângă gurile Dunării și la gura Niprului. (Vezi în fig. 1 și 2 cetatea Histriei, iar în figurile 3 — 10 vasele și chipurile de lut din veacul al VII-lea și al VI-lea înainte de Hr., găsite de noi la Histria). Ei și-au ales în așa fel locul de așezare nu numai pentru pescuitul foarte la îndemână și deosebit de bogat în bălțile și pe cursul unor ape așa de mari, sau pentru comerțul de grâne, cumpărate foarte ieftin dela Daco-Geții noștri și dela Sciți, și

vândute apoi cu preț bun în Grecia, unde erà lume multă și pâine puțină, — ci și pentru nevoia de a străbate cât mai adânc în ținuturile barbare pe calea

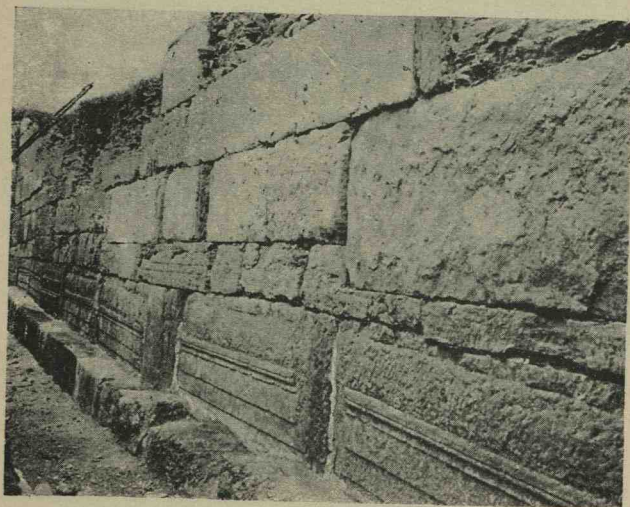

Fig. 21. Una din «curtinele» de apus (bucată de zid între două turnuri) ale cetății HISTRIA: se văd jos înșirate la rând pietrele lucrate (mai au și pisania pe ele) dintr'o mare clădire închinată de Histrieni în cinstea lui Antonin cel Cuvios în anul 155 d. Hr.

marilor râuri, care erau și atunci, cum sunt și azi în atâtea părți ale lumii, singurele *drumuri*, pe care se poate pătrunde înlăuntrul țărilor încă rămase înapoi, ori deadreptul sălbatice.

Să vedem câteva dovezi hotărîtoare pentru această pătrundere a Grecilor pe Dunăre în sus, ba chiar pe râurile care se varsă în ea.

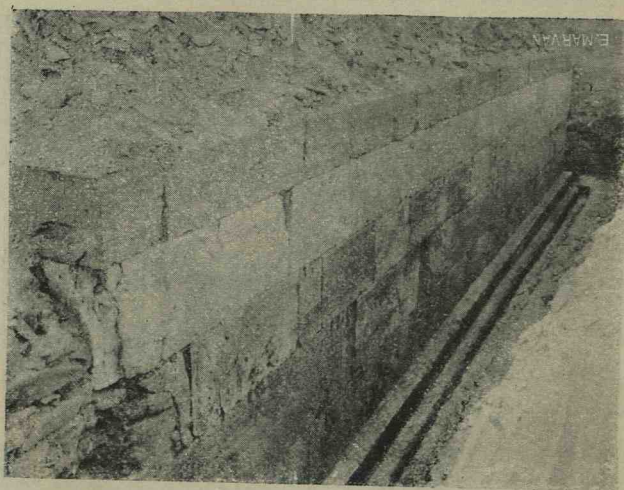

Fig. 22. Vederea laturei de apus a turnului celui mare, de pe latura de apus a cetății HISTRIA. Pe din lăuntru turnul e păstrat până la înălțimea de șapte metri.

La gura Siretului, adică între Brăila și Galați, porturile care chiar azi sunt capete ale drumurilor de Mare, primind nemijlocit întregul negoț, pe care Marea Neagră ni-l leagă cu țările și mările mai depărtate, se găsesc multe urme dintr'o așezare stră-

veche, lângă cetatea romană dela Bărboși. In cimitirul acestui târg antic s'au găsit vâscioare de lut ars — numite de cei vechi *lecythi* și întrebuințate

Fig. 23. Stâlpul din lăuntru, din stânga, al porții de meazănoapte dela ULMETUM. Se vede întrebuințată în zid o piatră de mormânt ca material de construcție.

numai pentru slujba morților, — frumos lucrate și zugrăvite cu chipuri, — unele având pereții lor roșii, iar figurile negre, și fiind cele mai vechi, înapoi dincolo de anul 500 înainte de Hristos, iar altele având pereții zmălțuiți negru, și figurile

lăsate în roșu, în culoarea adevărată a lutului ars, și fiind din anii 500—400 înainte de Hristos. Tot aici s'au găsit, de asemenea în morminte, și niște chipuri mici omenești, de pământ ars, închinată ca

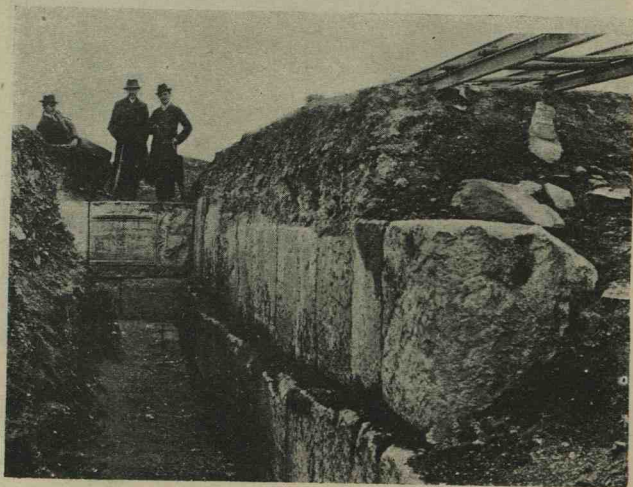
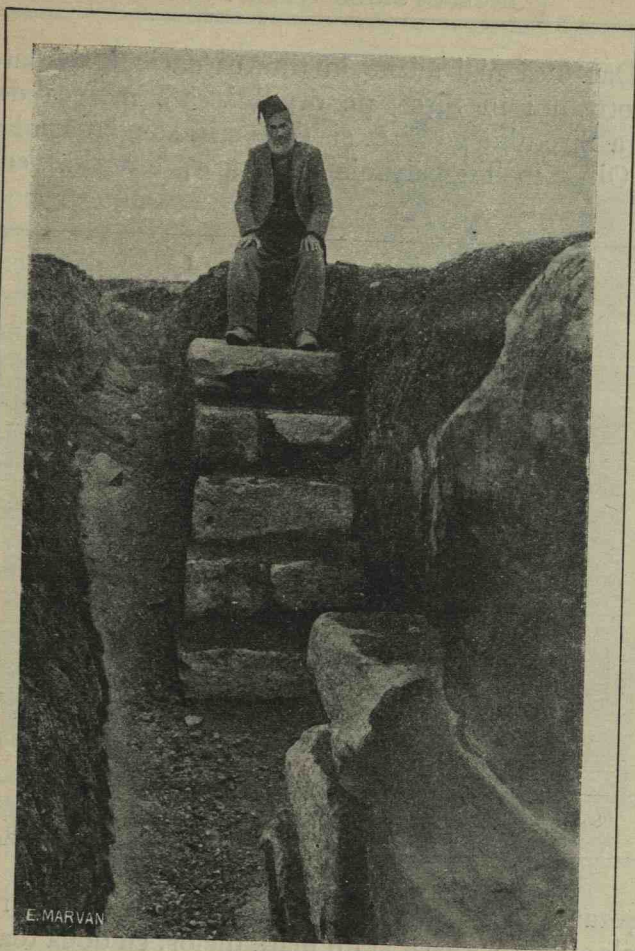

Fig. 24. Laturea de meazănoapte a cetății ULMETUM cu începutul turnului de colț, în peretele căruia se văd pietre scrise folosite ca material.

dar morților și având o vechime tot așa de mare. Iată dară după semnele acestea câștigată știrea sigură, că încă din veacul al VI-lea înainte de Hristos Grecii se așezase pentru comerțul lor și locuiau statornic și la gura Siretului.

E. MARVAN

Fig. 25. Una din scările care duceau sus pe zidul de apărare al cetății **ULMETUM**, tăiată chiar în zidul cetății, care era gros de aproape trei metri.

Dar încă mai adânc în ținutul dacic, la vărsarea Trotușului în Siret, pe drumul care mergea dela gura Siretului pe Siret și Trotuș în sus, iar apoi pe la Oituz în Transilvania de răsărit, e o altă veche

Fig. 26. Vedere din turnul cel mare al cetății ULMETUM, cu rășnițele de măcinat grâul, găsite la locul lor.

așezare, la Poiana, unde, printre multele cioburi de oale antice, s'a găsit și un mare ulcior, cu două toarte, întreg (în vechime se chemă amforă) și care poartă pe una din mănușe pecetea întipărită adânc, întocmai

ca în ceară, a fabricii statului grecesc Thasos, din insula cu acelaș nume. Se vede în locul șampilat foarte bine chipul eroului grec socotit ca mântuitor, Hercule, cu un genunchiu în pământ, trăgând cu arcul, iar deasupra figurei, literele grecești ΘΑΣΙΩ[Ν]; după chipul zeului și după înfățișarea literelor, amfora e, cel mai târziu, din veacul al III-lea înainte de Hristos. Deci și comerțul făcut de Greci în aceste părți, cu untdelemn ori vin adus în astfel de ulcioare tocmai din Grecia și vândut pe grâne, pe piei, ori chiar pe robi voinici și roabe frumoase, Dacilor noștri, e cel puțin așa de vechiu ca amfora arătată. Dacă ne gândim însă că

Fig. 27. Unul din cei doi stâlpi de piatră dela HISTRIA cuprinzând granițele, drepturile și privilegiile Histrienilor, dăruite de împăratul Claudiu și întărite de împăratul Traian. Găsit la poarta cetății. Muzeul din Histria.

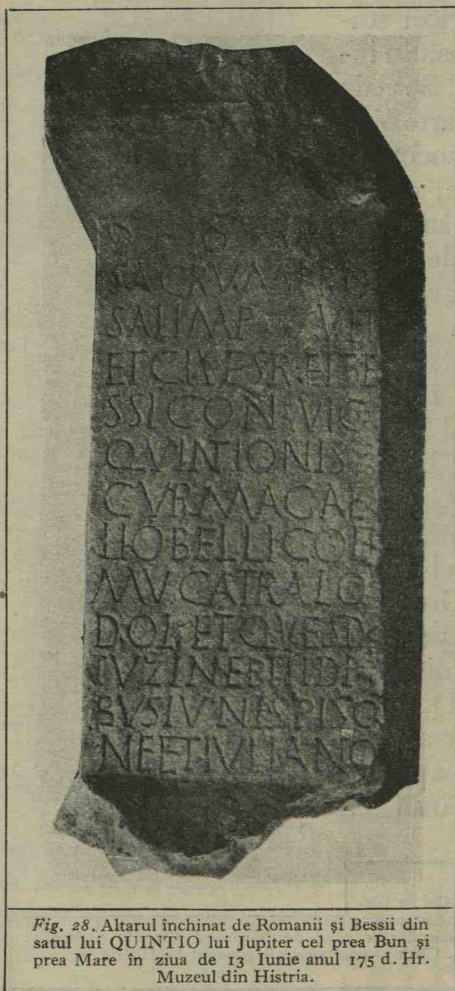

Fig. 28. Altarul închinat de Romanii și Bessii din satul lui QUINTIO lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare în ziua de 13 Iunie anul 175 d. Hr. Muzeul din Histria.

robii Daci și Geți, erau în veacul al IV-lea așa de mulți la Atena, încât poetul grec Menandru, în comediiile sale, numește pe robi tocmai cu numele de Dacul ($\Delta\acute{\alpha}\sigma$) și Getul ($\Gamma\acute{\epsilon}\tau\alpha\varsigma$), înțelegem că negoțul cu robi daco-geți trebuie să fi fost pe Dunăre în sus, încă mai vechiu decât veacul al IV-lea. — Și pe drumul acesta — al Dunării și Siretului — spre Ardeal, bătut de Greci spre a-și vinde marfa, coborau și Dacii noștri către gura

Siretului și către Mare, nu în totdeauna cu gânduri prietenești. Așa avem o știre dela anul 15 după Hristos, cu însemnarea că Dacii Apuli, dela Alba Iulia, care atunci se chemă Apulum, au năvălit tocmai pe drumul acesta așa de scurt, în Sciția Mică și au prădat-o. Firește, Romanii, când au cucerit Dacia, au orânduit și întărit numai decât acest drum, ridicând cetăți de pază atât la Bărboși cât și la Oituz și făcând întăritură mare de pământ la Poiana și val cu șanț de apărare dela Adjud și până la Foltești (vezi harta),

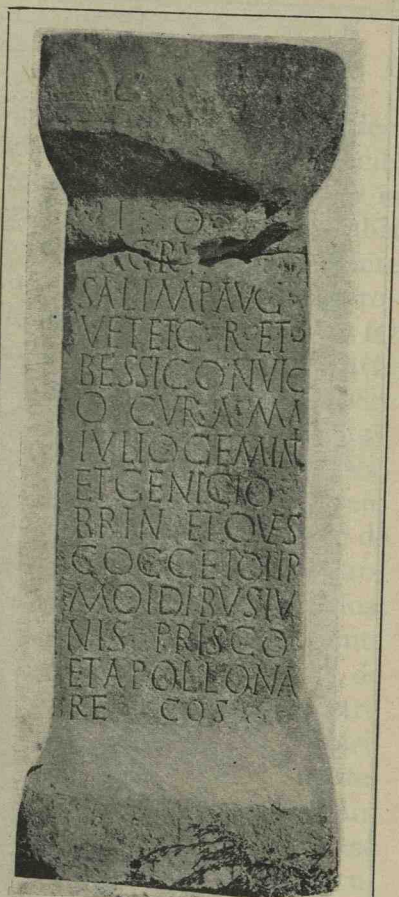

Fig. 29. Altar închinat de Romanii și Bessii din satul lui Quintio lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare la 13 Iunie 169 d. Hr. Muzeul din Histria.

Fig. 30. Ce se mai vede azi din monumentul de biruință închinat de împăratul Traian în anul 109 zeului Marte Răsbunătorul, lângă satul Adam-clissi din Dobrogea, ca mulțămire pentru biruința împotriva Dacilor.

iar de acolo peste Prut, până spre Cetatea Albă și Tighina.

De altă parte la Bălănoaia, în județul Vlașca, deci încă mai adânc pe Dunăre în sus, în ținut dacic, țărani au găsit într' o movilă (cum se văd atâtea în câmpia Țării-Românești, în Moldova, în Basarabia și, încă mai multe, în Dobrogea : toate sunt morminte de ale strămoșilor noștri daco-sciți și apoi daco-romani și e păcat să fie săpate și stricate) un fel de căldare întinsă de aramă, cu două toarte foarte frumos lucrate, în chip de capete de zei de aceia bărbosi și cheflii ai Grecilor, numiți Sileni (vezi fig. 11), tovarăși de petrecere ai zeului vinului, Dionysos. Vasul acesta, numit la Greci *crater*, se întrebuițea pentru a amesteca vinul lor, prea tare, cu apă, înainte de a-și turna în cupe ori pahare. Firește craterul nostru de aramă, care, după cum e lucrat, se vede că a fost făcut în vreun oraș din partea Asiei Mici, numită Ionia, cam tot prin veacul al cincilea înainte de Hristos, a fost cumpărat de un dac de-al nostru dela negustorii greci, spre a-i sluji și lui la zile mari, pentru ospățul în cinstea zeilor și, înainte de toate, chiar a zeului vinului Dionysos (care eră de altfel un zeu de-al strămoșilor noștri Traci și dela ei trecuse la Greci) [vezi fig. 68], — iar când proprietarul a murit i l'au dat în mormânt ca lucru scump, cum eră obiceiul, de a se face astfel de daruri și închinări morților, în vremea veche la toate popoarele.

Fig. 32. Piatra lui Quadrat. Fața din stânga, cu păstorul și copacul înflorit.

Fig. 33. Piatra lui Quadrat. Fața din dreapta, cu icoana zeului SILVAN și cu vederea țaranului care ară.

Ceva mai spre răsărit, la Spanțov lângă Oltenița, s'au găsit, cam pe unde va fi fost și așezarea romană, care s'a chemat în veacul al patrulea după Hristos *Constantiniana Daphne*, un ulcior, adică amforă, cu pecetea de fabrică din Rhodos (v. d. p. în fig. 12 și 13 peceti de acestea pe vase, găsite la Tyras), după toate semnele, adusă încoace cu vin ori cu ulei în veacul al III-lea, sau, cel mai târziu, al II-lea înainte de Hristos. Așa cum dela Hârșova (anticul *Carsium*), avem chiar mai multe, din aceleași vremi, atât din insula Rhodos cât și din insula Cnidos, ajunse tot cu vin ori ulei pe la Dacia noastră.

O adevărată țară geto-greacă întâlnim apoi în ținutul bălților Dunării și Mostiștei, cuprinzând atât malurile înalte ale râului și lacurilor, presărate cu așezări străvechi, începând din vremea armelor și uneltelor de piatră (cu trei mii de ani înainte de Hristos), cât și însăși balta Dunării, cu insulele și tăpșanele ei, pe toată întinderea dintre Oltenița și Gura Ialomiței.

Tot ținutul e plin de «grădiști», unele vechi de tot și apoi părăsite, altele însă locuite mereu și în mia dintăi de ani înainte de Hristos, deci în timpul curat grecesc, și, nu mai puțin, în vremea romană, de după Hristos. Pomenesc acum numai ca pilde așezările de la Sultana, lângă odaia Vlădichii, pe Mostiștea, de la Piscul Coconilor, tot acolo, de la Grădiștea Mare în balta Dunării, la mează de satul Mănăstirea, ori dela Vărăști, în la-

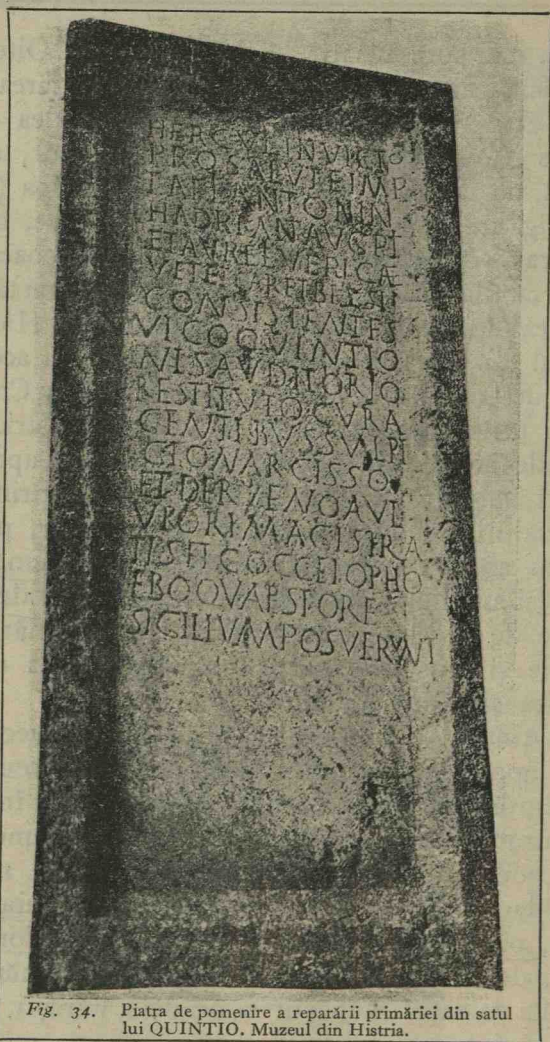

Fig. 34. Piatra de pomenire a reparării primăriei din satul lui QUINTIO. Muzeul din Histria.

cul Boian. Destul că desimea populației în cele din urmă trei mii de ani înainte de Hristos a fost pretutindeni în părțile noastre așa de mare,

Fig. 35. Vas de lut, din vârsta de piatră, găsit la Cucuteni lângă Iași, zugrăvit în

cafeniu pe câmp galben: din a treia mie de ani înainte de Hristos. Muzeul din București.

încât mai nu e loc în țara noastră, unde să nu întâlnim urme de așezări zise «preistorice».

Insfârșit la «cetatea» de pe piscul Crăsanilor, pe valea Ialomiței, dovedind și pe acest râu la deal,

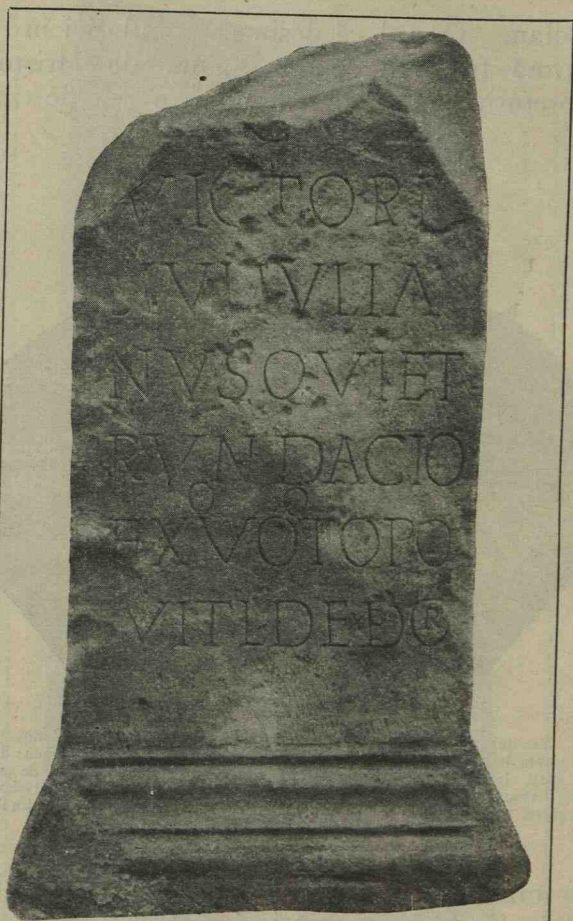

Fig. 36. Altar pus zeului Hercule Biruitorul de primarul RUN-DACIO dela Şendreni, pe valea Siretului. La prefectura din Galaţi.

ca și pe Siret în sus, un vechiu drum dela Dunăre în Dacia, s'au găsit, peste cioburile de oale vechi de tot — din vârsta de peatră — și cioburi de oale grecești, iar peste acestea urme romane, cum vom arăta și mai jos.

Cât privește banii grecești, de aur și de argint, găsiți în Dacia scitică, ca și, nu mai puțin, în Dacia lui Traian, cei mai mulți sunt — întru cât privește aurul — de-ai regilor Macedoniei și Traciei, Filip, Alexandru cel Mare și mai ales Lisimah (urmașul lui Alexandru cel Mare în părțile Balcanilor și ale Dunării de Jos), — iar întrucât privește argintul, cei mai mulți sunt banii mari (de câte patru drahme unul) din Thasos, care am văzut că aveă în părțile noastre și negoț de alte feluri, de pildă la Poiana. După banii mari de argint ai lui Filip Macedoneanul și ai Tasienilor și-au făcut tipare — destul, de rele — și Dacii noștri și au bătut, tot în argint, bani de-ai lor, cari iarăș se găsesc în multe «comori», peste care dau țărani arând ori săpând la câmp.

Firește, toți banii aceștia streini, găsiți în Dacia, arată orașele și țările dela meazăzi, cu care Dacii steteau în legături de comerț, dar găsirea banilor într'un loc anumit nu înseamnă că erau și Grecii așezați chiar acolo, ci numai că banii lor au fost folosiți, au avut adică trecere, alătura de banii Dacilor. De aceea nu vom mai stărui aici, înșirând cu amănuntul toate locurile din Dacia, unde s'au găsit bani grecești și, pe urmă, și de-ai republicei romane,

cu mai multe ori mai puține veacuri înainte de Hristos, —ci vom mai pomeni aici numai o singură do-

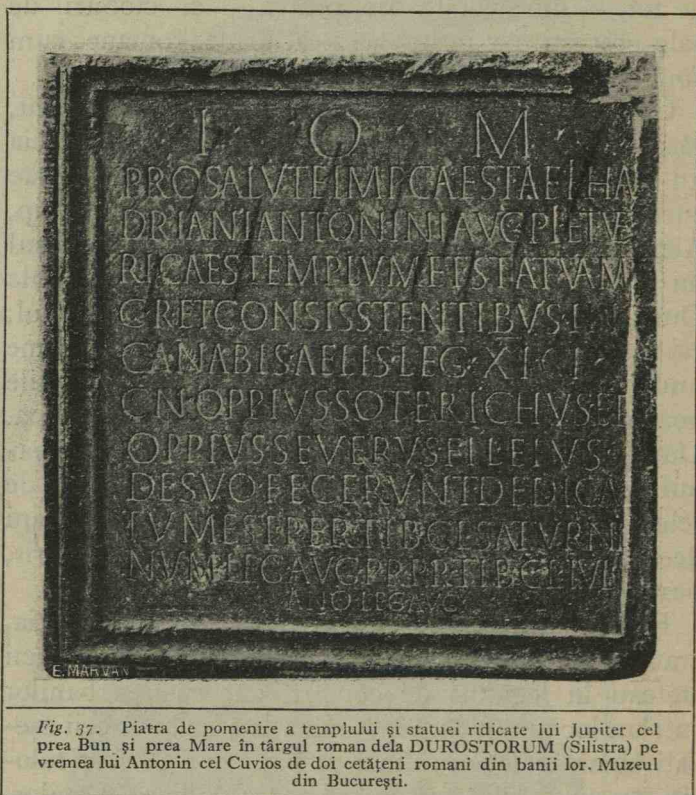

Fig. 37. Piatra de pomenire a templului și statuei ridicate lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare în târgul roman dela DUROSTORUM (Silistra) pe vremea lui Antonin cel Cuvios de doi cetățeni romani din banii lor. Muzeul din București.

vadă de marea înrâurire a Grecilor asupra Dacilor, încă dela începutul veacului al patrulea înainte de Hristos, la Turnu Măgurele, deci încă și mai adânc

Fig. 38. Piatra de mormânt a grecului romanizat Aurelius Sozomenus din Bizanț, negustor la noi în Dobrogea. Găsită la TOMI (Constanța). Acum la muzeul din București.

în sus pe Dunăre: aici s'a găsit o comoară de inele de aur, de mărimi deosebite, inele despre care un învățat al nostru a arătat că slujiau tot ca bani la Dacii de aici, și anume, cu socoteala valorii lor după legea de cântărire a monezii de aur, care eră în putere la cetățenii din marea oraș grecesc al Cizicului, pe marea de Marmarà.

* * *

În acest ținut dacic dintre Olt și Nistru (vezi harta I), unde se adună toate apele mari, care se varsă în Dunărea de Jos și unde, cu multe veacuri (cel puțin șapte) înainte de stăpânirea romană, localnicii daco-sciți cunoscuseră puternica

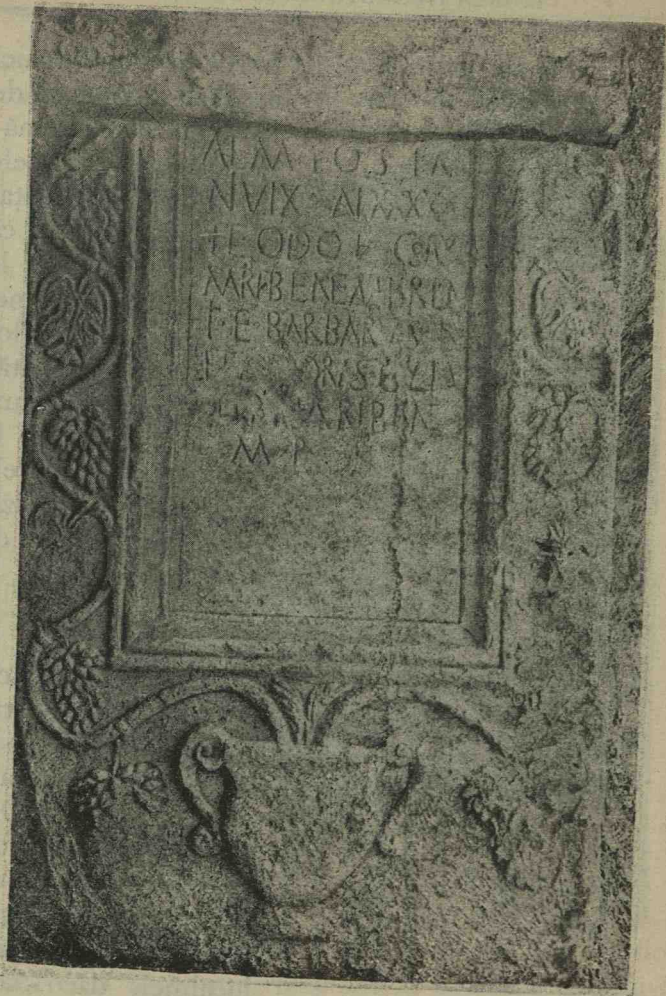

Fig. 39. Piatra de mormânt a romanului Aemilius Postumini dela ULMETUM. Incă în zidul cetății Ulmetum. Vezi și figura 24.

și frumoasa civilizație elenică (adică greacă antică) și apoi neîntrerupt trăiseră în legătură cu dânsa, eră firesc ca să se grăbească a pătrunde și negustorii romani, îndată ce împărăția lor a ajuns pânăla Dunăre. Ba chiar plugari romani vor fi trecut dincoace, întru cât locul eră larg și roditor, iar țara nu eră barbară, ca de pildă în părțile germane, sarmate ori scite, de la meazănoapte și răsărit, ci aveà o civilizație foarte bine orânduită, cu cetăți mari de piatră, cu case frumoase, cu locuitori bine înstăriți, cu așezăminte statornice ale vieții de Stat și stări sociale limpede închegate după naștere și avere, cu o armată foarte vitează și cu vechi legături politice între regii lor și regii ori marii conducători ai Grecilor și ai Romanilor. Nici n'a apucat dară bine Impărăția să ajungă la Dunăre, și, fie cu sprijinul, fie, mai ales, fără niciun fel de îndemn al Statului roman, Romani singurateci, din ce în ce mai mulți, au trecut Dunărea, și încet-încet apele mari ale cuceririi pașnice romane, agricole și negustorești, s'au întins și peste ținuturile noastre (încă în secolul întâiu după Hristos) și au acoperit totul (în secolul al doilea, dela Traian înainte).

N'am spus încă nimica de ținutul Cetății-Albe și de Sciția Mică însăși, în ce privește legăturile lor cu Grecii și apoi cu Romanii. Aceasta pentru că nici nu ne e îngăduit a pierde vremea cu lucruri prea cunoscute: doară malul mării dela gura Nistrului și pânăla granița de azi cu Bulgaria, atât în Basarabia

Fig. 40. Piatra de mormânt a familiei trace a lui Ithazis Dada, dela ULMETUM. Muzeul din Histria.

cât și în Dobrogea, eră plin de vechi și frumoase cetăți grecești: Tyras (Cetatea Albă), Histria (la lacul Sinoe), Tomi (Constanța), Callatis (Mangalia), Tiriza (Caliacra), Bizone (Cavarna), Dionysopolis (Balcic), cu care Geții, adică Dacii noștri, erau mereu în atingere, fie în luptă, fie în alianță, cu ele, și deci erau înrâuriți de aproape de civilizația grecească, înrâurind și ei la rândul lor pe Grecii de aici, între altele, mai ales cu religia lor și cu datinele lor pentru cei morți. Se știe doară că Geții aveau, cu atâtea veacuri înainte de Hristos, credința în nemurirea sufletului, așa că Grecii mirați, când i-au cunoscut, i-au și numit «Geții cei nemuritori». — De altă parte Romanii s'au putut întinde în Scitia Mică încă mai curând și mai ușor, fiindcă, deși făcând una, ca viață, cu Dacia scitică din

stânga Dunării, Dobrogea, fiind aşezată dincolo, în dreapta, eră mai la îndemână şi oarecum mai apărută, îndemnând la o mai bogată aşezare de plugari romani.

Să cercetăm dară, pe temeliile ce am pus până aici, începutul şi creşterea vieţii romane, care a înflorit la gurile Dunării, în întregul ţinut «dacoscitic».

* * *

Soarta a voit, ca marele poet latin Ovidiu să fie cel dintâi roman, care să trăiască în părţile noastre, la Constanţa (*Tomi* de atunci), o viaţă de cetăţean deplin: ca soldat, ca magistrat, ca scriitor. Fiind surghiunit din Roma tocmai aici, de împăratul August, pentru anume purtări necuviincioase ale lui, în anul 8 după Hristos, el a trăit între Grecii şi Geţii din Tomi aproape zece ani, plângând în poezii frumoase, pe care le trimetea la Roma prietenilor, ca să le arate împăratului, spre a-l ierta, zilele lui nenorocite, în frigul cumplit de aici şi între Grecii sărăciţi şi împutinaţi, Geţii aspri şi neciopliţi, Bessii (rude cu Geţii, dar veniţi de dincolo de Balcani, şi tot aşă de neciopliţi ca şi Geţii) şi în sfârşit barbarii năvălitori de alte neamuri (mai ales Sarmati şi Bastarni), veniţi din Rusia şi Basarabia. In cele două culegeri de poezii ale sale, scrise la Tomi şi păstrate întregi, numite *Tristele* şi *Ponticele* (epistulae, ex Ponto = «scrisori din Pont : dela Marea Neagră»),

Ovidiu ne dă știri foarte de preț asupra turburărilor, neorânduvelilor și prădăciunilor barbare din Sciția Mi-

Fig. 41. Icoana EROULUI CĂLĂREȚ înfățișat la vânătoare, ca pe pietrele de mormânt din tot ținutul traco-dacic. Muzeul din București.

că, pe care Romanii nu voiseră încă s'o cuprindă în împărăția lor, ci o dăduseră în grija regelui trac, al re-

gatului ocrotit de Romani, care se întindea, sub numele de Tracia, dela Dunăre și Marea Neagră până la granițele Macedoniei și la marea grecească (Egee). Totodată Ovidiu ne vorbește, pe larg, și de viața lui necăjită aici: trebuia să fie mereu gata a alerga să apere sus pe ziduri cetatea Tomi, împotriva barbarilor cari roiau de jur împrejur, să îndure frigul, murdăria, obiceiurile grosolane, el care trăise la Roma ca un principe. De câteva ori ne spune că a învățat și limba Geților și că a făcut chiar poezii în limba getică, poezii care însă, din nenorocire pentru noi, urmașii Geților, s'au pierdut. Grecii din Tomi, cari erau sub directa ocrotire romană, iar nu sub regele Traciei, îl cinsteau foarte mult pe Ovidiu, deși era surghiunit, și l-au făcut chiar președinte al marilor lor sărbători cu jocuri și întreceri, pentru preamărirea zeilor și petrecerea oamenilor, adică *agonotet*. Dar, cum spune într'un loc Ovidiu, pe vremea aceasta, anul 10—15 după Hristos, nu găsiți aici un singur om, cu care să poți schimba o vorbă romană.

Inceputul vieții romane la gurile Dunării se poate pune în anii dintâi ai celui de-al doilea împărat roman, Tiberiu, sub care a fost pus pe cruce Iisus.

Faptul că Ovidiu vorbește încă din anul 15 după Hristos de sărbători și jocuri în cinstea zeilor, date de Grecii din Tomi, ne dovedește că barbarii Geți și Sarmați, de pe malul stâng al Dunării fuseseră astâmpărați de guvernatorul roman al țării Mesiei,

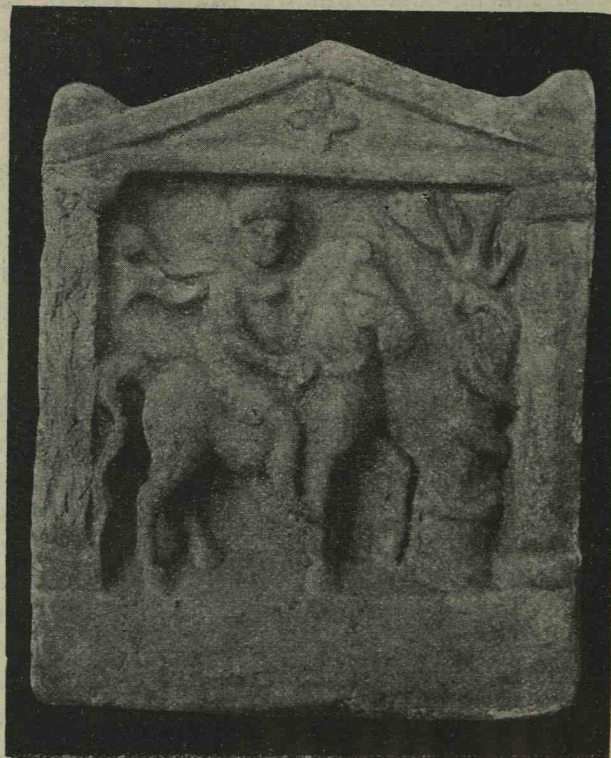

Fig. 42. Icoana EROULUI CĂLĂREȚ așa cum se întâmpină de obicei în toată Dobrogea. Constanța. Muzeul din București.

căruia împăratul îi dăduse poruncă să apere cu strășnicie granița Dunării pânăla vărsarea ei în Mare, bătând și alungând pe oricare neam de oameni ar fi îndrăznit să o mai calce. Învățații au înțeles din știrile vechi asupra domniei împăratului Tiberiu, că tocmai în acest an 15 se întemeiază la gurile Dunării un comandament militar pentru apărarea Sciției Mici; comandantul se cheamă «prefect al malului Mării» (pe latinește *praefectus orae maritimae*, sau și *praeses laevi Ponti*) și lucrează după ordinele guvernatorului Mesiei, care eră mai sus pe Dunăre, în Serbia veche și Bulgaria de apus. «Prefectul malului Mării» are însă în aceeaș vreme și sarcină administrativă și judecătorească, așa că el este un adevărat guvernator — atât militar cât și civil — al malului dobrogean al Mării Negre și al gurilor Dunării. Cum însă partea dinlăuntru a Dobrogei eră dată în grija regilor Traciei, ca să o păzească ei, prefectul roman al malului Mării stăteà în legătură cu superiorul său din Mesia numai pe calea Dunării. Flota de războiu romană patrulă toată vremea în sus și în jos pe râu, aduceà ordinele repezi și duceà înapoi răspunsurile, și, la nevoie, transportă la vale pânăla Mare pe soldații romani din Mesia, cari nu se amestecau însă aici decât la caz de mare primejdie, altfel liniștea având a fi păzită, cum am spus, de regii Traciei, închinați Romanilor.

Marele istoric roman Tacit ne spune că, prin anul acesta — 15 după Hristos — de care vorbim

noi acum, Sciția Mică, adică Dobrogea noastră (vezi harta II: Dobrogea în vremea Romanilor), se arată călătorului ca împărțită în două jumătăți, foarte neasemănătoare între ele: cea de răsărit,

Fig. 43. Chipul zeului traco-roman EROUL DOMN, așa cum eră făcut la țară de bieți cioplitori, neînvățați la meșteșugul mai înalt al pietrei. Muzeul din București.

către Mare, vecină cu ținutul locuit de Greci, eră plină de ogoare lucrute și de târguri, în vreme ce jumătatea dinspre apus, către Dunăre, vecină cu dușmanii Geți din Dacia scitică, eră nelucrată și pus-

ție. Ceva adevăr este în aceste vorbe. Dar e și multă poveste: căci noi știm din alte scrieri vechi, că și malul Dunării era plin de târguri și sate, încă din vremile cele mai vechi: așa la Silistra era *Durostorum*, la Hinog (mai sus de Cerna-Voda) era *Axiopolis*, la Calachioi era *Capidava*, la Hârșova era *Carsium*, la Eschi-Sarai era *Cius*, la Valea Hogii era *Beroe*, la Iglița era *Troesmis*, la Măcin era *Arrubium*, la Isaccea era *Noviodunum*, la Tulcea era *Aegyssus*. E drept însă, că ele erau locuite de Geți de-ai noștri, aspri și neciopliți, cari nu prea voiau să știe multe de noii stăpâni, Romanii, și le făceau, uniți cu frații lor din

Fig. 44. Monument pus de o mare tovărășie de închinători din TOMI (Constanța), zeului EROUL DOMN. Muzeul din București.

stânga Dunării, multe neazuri. Dar Ovidiu însuș ne spune despre *Tulcea-Aegyssus*, că pe vremea lui eră un oraș vechiu și despre *Troesmis-Iglița* știm — tot delă dânsul — că eră o strașnică cetate getică, precum mai erau și altele pe Dunăre în sus, *Carsium* ori *Durostorum*, sau, la gurile fluviului către Mare, *Genucla* regelui dacic al Dobrogei, Zyraxes, vestită mai ales prin anii 29 înainte de Hristos. Târgurile și satele dacice de pe malul drept al Dunării erau pline de o populație harnică de agricultori și păstori, cari și ei erau buni bucuroși să nu mai năvălească din meazănoapte ca niște turbați, fie Sarmații, fie chiar frații lor Daci, încă neastâmperați peste tot locul într'o viață bine orânduită. Dar nici stăpânirea regilor Traciei în numele Romei, nici însuș stăpânirea romană, nu o puteau suferi Geții aceștia din dreapta Dunării. Din pricina aceasta Romanii au lăsat multă vreme în pace viesparul tracogetic delă Dunărea de jos, adică regatul Traciei și Sciția Mică. Dar amărât prea rău de certele și războaiele lăuntrice ale Tracilor și de năvălirile lor și ale Geților în Mesia și Macedonia, care erau acum țări romane, împăratul Claudiu, după treizeci și unu de ani delă întâia așezare a lucrurilor de Tiberiu în anul 15, arătată de noi mai sus, a desființat regatul Traciei și a prefăcut toată țara din dreapta Dunării, până la Mare, în pământ roman. De-alungul râului a pus să se ridice cetăți de pază, tocmai în locurile pe care le-am pomenit mai înainte, ca vechi

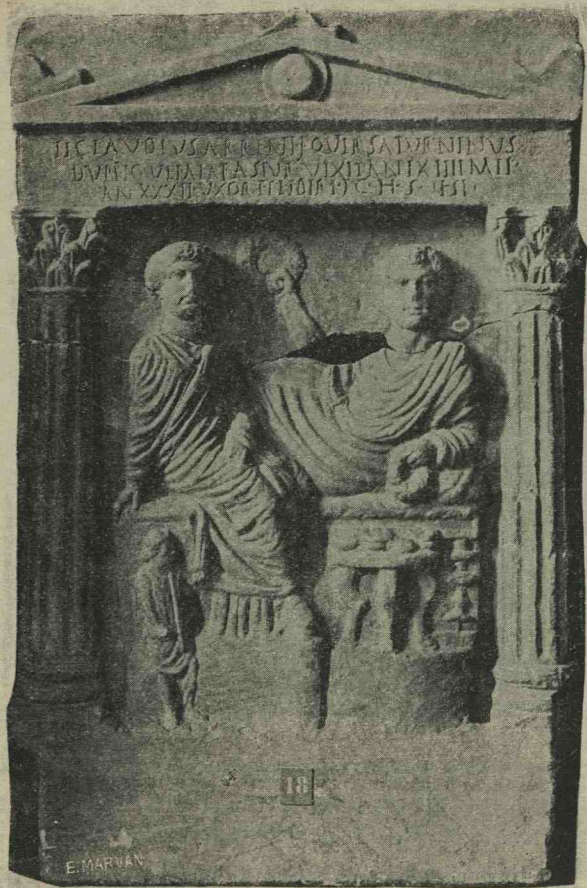

Fig. 45. Piatra de mormânt a subofițerului de cavalerie, veteran, Tiberiu Claudiu Saturnin, așezat la TOMI: se vede săpat «praznicul viilor cu morții». Figurile sunt adevărate portrete romane. Muzeul din București.

târguri și sate dacice, și a adus aici garnizoane de soldați romani. Totuș țara traco-getică dintre Bal-

Fig. 46. «Ospățul viilor cu morții», așa cum era înfățișat pe mai toate pietrele de mormânt dela noi. Dăm pilda aceasta, iarăș, ca meșteșug țărănesc, daco-roman, de a ciopli piatra. Muzeul din București.

cani și gurile Dunării nu era încă socotită la Roma drept coaptă, spre a fi chemată provincie romană, ci era numai păzită de Romani și anume, nu cu soldați de mână întâi, adică cu legionari, ci cu «aju-

toare»— cum se chemau trupele de neamuri neromane, înrolate în batalioane și escadroane, jumătate barbare,

Fig. 47. Icoană de marmură a zeului MITHRAS, găsită la Acbunar, în ținutul de țară al orașului TROESMIS (Iglița). Muzeul din București.

jumătate romane, și date, în completare a cadrelor, diviziilor curat romane, care erau *legiunile*. Tocmai peste patruzeci de ani dela așezarea «ajutoarelor» în

cetățile de pe malul Dunării, din porunca împăratului Claudiu în anul 46, adică pela anul 86 după Hristos, împăratul Domițian a prefăcut toată țara dacică din dreapta Dunării în *provincie romană*, aducând aici chiar *legionari* să o păzească, și a numit-o țara *Mesiei de Jos*, față de cealaltă Mesie, din Serbia și Bulgaria de apus, care de aici înainte s'a chemat, pentru că eră mai sus pe Dunăre, *Mesia de Sus*.

Firește însă, agricultorii și negustorii romani n'au așteptat până ce să vină chiar legionarii în Dobrogea, ca să înceapă a-și cumpăra pământ ori a face comerț aici.

Săpăturile noastre în ruinele străvechei cetăți Histria de lângă lacul Sinoe (vezi în figurile 14 — 22 diferite înfățișări ale cetății romane dela *Histria*, așa cum a fost întărită, foarte puternic, îndată după marea nenorocire din anul 238, când Goții și Carpii pustiise cu totul acest oraș), la meazănoapte de Constanța, precum și în alte locuri din Dobrogea (vezi în figurile 23 — 26 diferite înfățișări ale cetății romano-bizantine dela *Ulmetum*, în zidurile căreia am găsit noi multe pietre scrise mai vechi, despre care va fi vorba mai la vale), au dat la iveală știri multe și bogate asupra vieții grecești de aici, încă din secolul al VII-lea înainte de Hristos, și asupra vieții romane, încă din veacul I după Hristos. Pietrele scrise dela Histria ne arată, că împăratul Claudiu nu numai a așezat «ajutoare» romane pe malul Dunării, în cetăți acum ridicate pentru paza graniței

celel nouă, dar a făcut și linie de vamă aici la Dunăre, așa ca nimeni și nimic să nu mai intre ori să mai iasă

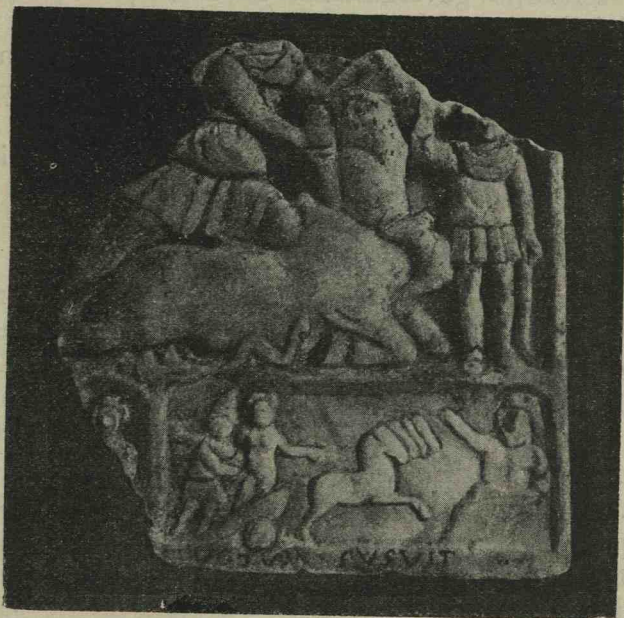

Fig. 48. Icoană de marmoră a zeului MITHRAS, din ținutul rural al orașului TOMI. Muzeul din București.

din împărăție, fără să plătească taxe și fără să fie trecut în condicile vameșilor și să fie cercetat de posturile

de pază ale grănicerilor. Vama aceasta se chemă «vama malului Dunării pânăla Mare» (τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὄχθης τέλος μέχρη θαλάσσης) — cum zic scrisorile guvernatorilor Mesiei, săpate pe doi stâlpi de piatră găsiți la Histria.

Este dară firesc, să ne gândim, că încă din vremea împăratului Claudiu, granița fiind așa de bine păzită, coloniștii romani s'au așezat aici, din ce în ce mai mulți, alătura de Dacii și de Bessii, cari locuiau de mai înainte în Sciția Mică.

* * *

Dar să vedem întâi, cum îngrijiau guvernatorii romani ai Mesiei și locuitorii lor, «prefecții malului Mării», de orașele grecești și de ținutul de aici. Cea mai veche scrisoare, găsită de noi la Histria, în privința acestui lucru, e de prin anul 44 după Hristos și e scrisă de guvernatorul Flaviu Sabin, fratele lui Flaviu Vespasian, care la douăzeci și cinci de ani după aceasta a fost împărat al Romei. Iată cum grăiește epistola (vezi în fig. 27 stâlpul de piatră cu scrisorile ce urmează).

«Flaviu Sabin, guvernatorul, trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Cu toate că vama malului Dunării se întinde pânăla Mare, și cu toate că orașul vostru e așa de departe de gurile Dunării, totuș, de oarece și solii voștri m'au încredințat cu tărie și Asiaticus, prefectul, mi-a spus, că aproape singurul venit al orașului e acela dela

peștele sărat, am crezut de cuviință că trebuie, după datina voastră veche, să vă păstrați, fără a plăti vreo vamă, atât libertatea de a pescui pe gura Peuce (as-

Fig. 49. Vulturul lui Jupiter cu coroana în cioc și cu trăsnetul în ghiare. În dreapta chipul de aramă al zeului JUPITER DIN DOLICHE. Muzeul din București.

tăzi Sfântul Gheorghe), cât și voia de a vă aduce lemnul pentru facle, după trebuința fiecăruia; căci, în ce privește nevoia voastră de lemne, aveți doară ho-

tarele voastre neîndoielnice și toată folosința de cele ce sunt cuprinse în aceste hotare, nesupusă la nicio dare».

Cinci ani după scrisoarea aceasta bunul Sabin plecă la Roma, chemat pentru alte îndatoriri mai înalte. Histrienii îl rugară să nu-i uite și să le apere scutirile lor: iată ce le răspunde Flaviu Sabin într'o altă scrisoare, scurtă, de prin anul 49, păstrată însă destul de rău pe pietrele dela Histria:

«Flaviu Sabin trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Dreptul vostru asupra brațului Peuce (Sf. Gheorghe) vi se va păstră cât mai deplin; prefectul Arunțiu Flavian va avea grijă de asta, căci așa i-am poruncit. Dar voiui vorbi și urmașului meu (ca guvernator al Mesiei) Emilian și vă voiui încredința lui cu cea mai mare dragoste».

Prietenia urmașului lui Sabin, Emilian, pentru Histrieni a fost caldă; în adevăr, deși el n'a stat aici decât vreun an, numai în cursul lui 50 după Hristos, el i-a încredințat la rândul lui, cu scrisoare în regulă, lui Pomponiu Piu, care i-a urmat la guvernarea Mesiei. Iată ce citim într'o scrisoare a acestuia, păstrată tot cu lipsuri pe pietrele dela Histria:

«Pomponiu Piu trimete multă sănătate căpeteniilor sfatului și poporului Istrienilor. — [Am aflat atât] din cele ce ne-au scris prea cinstiții bărbați Flaviu Sabin și Emilian, cât și [...altfel...], că neputința orașului vostru [e foarte grea...; dar] prea sfântul nostru Impărat, care poartă grijă de toate, [s'a milostivit],

Fig. 50. Două chipuri de marmură frumos lucrate, la TOMI, poate spre a înfățișa în casa de adunare a vre-unei tovarăși de credincioși pe zâna mântuitoare egipteană, ISIS. Muzeul din București.

ca nu numai să se păzească, dar [să se și crească] drepturile orașelor, și de aceea am hotărât, ca venitul pe care-l trageți voi din peștii vânați pe brațul Peuce, al vostru să fie după dreptate, și aceleași dări (adică scutiri) să aveți ca și cele pe care, din mila Impăraților, le-au avut și strămoșii și părinții voștri».

Dragostea cu care Sabin, Emilian și Piu îngrijise dela 44 până la 51 de Histrieni, fusese, firește, aceeaș și pentru celelalte orașe grecești dela Marea Neagră, aflate în paza lor, precum erau *Tomis* (Constanța), *Callatis* (Mangalia) și celelalte, până dincolo de *Odessus* (Varna). Dar pentru acestea din urmă nu ni s'au păstrat — sau, mai bine, încă nu s'au aflat în săpături — chiar scrisorile vechi, care să ne dovedească negru pe alb, că s'a întâmplat cu ele. Tot așa, nu ni s'au păstrat știri lămurite, dar ni s'au păstrat de cele mai cu înconjur, după cum vom vedea îndată mai jos, destule, ca să înțelegem, cum grija celor trei guvernatori ai Mesiei trebuie să fi fost încă și mai mare pentru Romanii adevărați, cari veniau să se așeze în părțile acestea și să le aducă la limba și omenia latină. Destul, că în anul 52 pare să fi fost iarăș mare necaz aici, din pricina unei noi încercări de năvălire a barbarilor dela meazănoapte. Dar și acest necaz trecu cu bine. Guvernator al Mesiei era acum un bărbat foarte viteaz și gospodar, numit Plauțiu Elian. Povestea faptelor lui la gurile Dunării ni s'a păstrat pe o piatră scrisă, ce i s'a pus spre cinstire la Tivoli lângă Roma, și ea sună așa:

«Mutat-a în țara Mesiei mai mult de o sută de mii de oameni dela meazănoapte de Dunăre, cu femeile și copiii și principii ori regii ce-i aveau, spre a plăti dări împărăției romane; înăbușit-a năvala ce tocmai

Fig. 51. Țiglă grecească dela TYRAS (găsită de Paul Nicorescu), cu numele polițaiului clădirilor orașenești (astynomul), sub care a fost turnată. E de prin sec. III—II înainte de Hristos. Astfel de țigle s'au găsit și la HISTRIA, încă mai vechi decât cea dela Tyras.

începuseră a o porni Sarmații, cu toate că o mare parte din oastea lui lipsiă, fiind trimasă la războiul din Armenia, împotriva Parților; a adus regi, până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman,

pe malul Dunării, pe care îl păzia, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor Bastarnilor și Roxolanilor pe fiii lor prinși, ori luați înapoi dela dușmanii lor, iar regilor Dacilor pe frații lor; dela unii dintre dânșii a luat în schimb ostateci. Astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit liniștea împrejurul ei. Ba chiar pe regele Sciților l'a făcut să înceteze împresurarea cetății Chersonesului, care e tocmai dincolo de Boristene (Nipru). Și tot el a fost cel dintâiu guvernator al Mesiei, care a ușurat lipsa de pâine a poporului roman, trimetând din acea țară foarte mult grâu la Roma».

Și iată, nici bărbatul acesta, așa de vestit prin biruințele și bunătatea lui, nu lipsește din dosarul cel de așa mare preț, găsit la Histria. Din anul 52 sau 53, precum am făcut noi socoteala vremii lui, el scrie următoarea epistolă:

«Plauțiu Elian trimete multă sănătate căpeteniilor Histrienilor.—Solii voștri, Calistrat al lui Dimitrie și Midia al lui Artemidor, ne-au adus încheierea scrisă a sfatului vostru, — scrisoare, prin care voi adică ne rugăți, ca să trimetem din partea voastră solie de mare mulțămită prea cinstului nostru prieten Sabin, ceeace, și de n'ar fi fost pentru voi, am făcut-o cu bucurie, chiar numai pentru Sabin; și ne mai cereați voi prin scrisoare, ca să vi se păzească neatînse drepturile voastre asupra brațului Peuce (Sf. Gheorghe),— dar eu așa de departe stau cu gândul, de a clăti ceva din drepturile ce de atâta vreme vi s'au păstrat, în-

cât, dimpotrivă, mă străduiesc, cè mijloace să mai găsesc, spre a vă împodobî vechea voastră cetate elină, care e așa de cuvioasă și față de împăratul nostru și față de noi înși-ne».

Firește că împărăția romană n'a lăsat multă vreme aici pe un om așa de ispravă, ci tot mai sus l'a ridicat, chemându-l la alte îndatoriri încă și mai de cinste. In anul 54 eră dară alt guvernator la Dunăre, cu numele de Tulliu Gemin. Acesta însă, după liniștea și orânduirea făcută de Plauțiu Elian, n'a mai trimis numai scrisoare de departe, ci a venit chiar el, să ție scaun de treburi și judecată la Tomi, adică în Constanța de azi. Aici Istrienii trimeseră mare

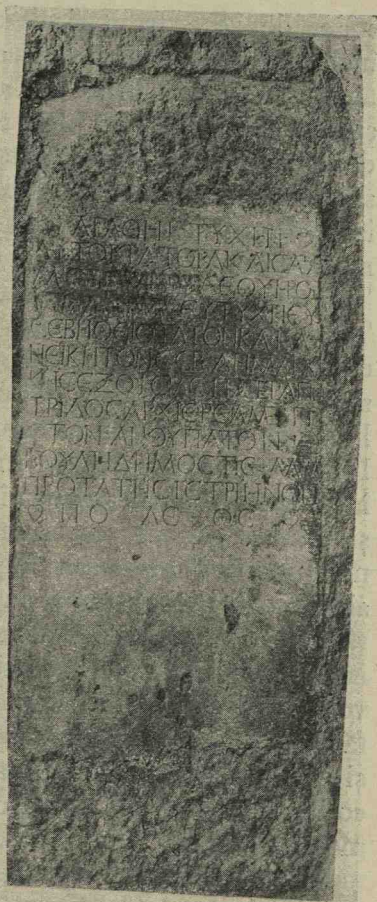

Fig. 52. Monument ridicat de «prea strălucita cetate a Histrienilor» împăratului Macrin, în anul 217 d. Hr. Aflător încă în zidul Cetății HISTRIEI, unde a fost întrebuințat în vremurile grele ale cetății ca simplu material de construcție.

solie, de zece fruntași de-ai lor, care să-i aducă închinare din partea cetății, cu rugămintea de a le întări și el drepturile lor vechi, de pescuit în Dunăre și de adus lemne fără plată tocmai din părțile Tulcei de azi, pe atunci numită cetatea Aegyssus. Răspunsul scris, ce le-a dat Tulliu Gemin, ni s'a păstrat, iarăș destul de rău, pe pietrele dela Histria, dar tot mai putem citi cele ce urmează :

«Tulliu Gemin, guvernatorul și proconsulul lui Tiberiu Claudiu Cesar August Germanicul, trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Solii voștri, Dimitrie, Habria, Herimon, Dimitrie al lui Eshrion, Eshrion, Midia, Dionisodor, Ighisagora, Aristagora, M[itrodor], găsindu-ne pe noi în orașul Tomi, ne-au dat încheierea sfatului vostru și, arătând gândul vostru cel bun față de împăratul nostru, ei au împărtășit împreună cu noi [cele mai alese simțiri, și, de față cu noi,... de cea mai mare râvnă făcând dovadă... și noi înțelegând venirea lor înaintea noastră... și pentru...] orânduirea orașului vostru noi ne vom dà osteneală, să vă fim întotdeauna făcători de bine; iar cât despre Peuce (Sf. Gheorghe) și gurile Dunării, încredințați de solii voștri, am socotit drept, să vi se păzească întocmai hotarele strămoșilor voștri».

Din toate scrisorile acestea, ale guvernatorilor Mesiei, înțelegem, că acela care a fost adevăratul părinte al Sciției Mici și cu deosebire al Histrianilor, a fost bunul Flaviu Sabin. El trebuie să sefi rugat de împă-

ratul Claudiu, ca să le întărească, harnicilor și necăjiților negustori din Histria, acele scutiri de dări, cari, înainte vreme fuseseră, după cum spune scrisoarea dintâi a lui Sabin, mai mult un obicei, o datină, decât o legiuire în toată forma. În adevăr Sabin se arată în mai toate scrisorile, care ni s'au păstrat pe cei doi stâlpi de piatră dela Histria, ca un adevărat ocrotitor al cetății, chiar pe vremea vrednicului și biruitorului Plauțiu Elian. Scutirile Histrianilor sunt pomenite ca fiind folosite încă din părinți și strămoși; ele trebuiau dară să fie vechi, cel puțin de pe vremea împăratului August, adică de pe când Ovidiu se luptă cu necazurile în Tomi și de pe când istoricul Tacit, el însuși, ne spune, că ținutul Sciției înspre Mare și de către cetățile grecești eră plin de târguri și de ogoare lucrate.

Cum avem noi a înțelege partea așa de însemnată, pe care o are Flaviu Sabin la întocmirea vieții orânduite, atât în Histria cât și în Sciția Mică?

Am amintit și mai sus, că, în anul 46 după Hristos, tot ținutul tracic pânăla gurile Dunării a fost făcut provincie, adică țară romană. Sabin eră guvernator tocmai în vremea asta. Histrianii cari aveau moșiile lor până foarte departe de jur împrejurul orașului, trebuiau acum hotărnicii din nou, nu ca față de barbari, ca înainte, ci ca față de Romani, cari erau acuma stăpânii țării și cari, firește, aveau, îndată după aceasta, a înlesni așezarea de plugari adevărat romani — veniți din Apus, unde eră pământ mai

puțin — și împroprietărirea lor aici, alături de Dacia și Bessii traci din partea locului. În toată vremea, de la anul 15 după Hristos, când împăratul Tiberiu dăduse liniștea Sciției Mici, punând aici pază romană sub acel «prefect al malului Mării», de care am mai vorbit, și până la anul 46, când împăratul Claudiu făcù din tot ținutul acesta o țară romană, este lămurit că sămânța romană a trebuit să dea roade repezi și bogate în pământul acesta. Avem noi vreo urmă despre dânsele în mărturiile vechi, dezgropate până acum din pământ în săpăturile noastre ?

* * *

Aflarea lui Tulliu Gemin la Tomi (Constanța) în anul 54 nu ni se pare a fi numai o întâmplare. Dimpotrivă credem, că încă din vremea aceasta, poate chiar cu zece ani înainte, începând de la Flaviu Sabin însuș, guvernatorii Mesiei își vor fi luat obiceiul de a veni în persoană aici, la gurile Dunării, pentru a pune în bună rânduială atât trebile militare ale împărăției, cât și pe cele gospodărești, ale orașelor eline de la Mare și ale târgurilor și satelor dace, bessice și — tot mai mult și — romane din lăuntru Sciției Mici. Căci nu trebuie să trecem cu vederea fapte așa de pline de urmări pentru începuturile vieții romane la Dunărea de jos, precum sunt mai ales acestea trei, pe care le înșirăm acum.

Intâiul. Odată cu întemeierea «vămii malului Dunării», cel mai târziu în anul 46, arendașii vămilelor

de-aici (căci așa erà obiceiul pe atunci, să se deà vama în arendă unor tovărășii de bogătași, bancheri și negustori, cari răspundeau în fața Statului, cu averea lor, de venitul socotit dinainte prin contractul cu ei) au adus un număr însemnat de știutori de carte romană, pe cari îi întrebuițau ca priveghetori și țititori de socoteli; slujbașii aceștia, mai mari ori mai mici, de obicei oameni din popor ori chiar robi, își aduceau firește cu ei și nevestele și copiii și atrăgeau, nu mai puțin rude și cunoscuți de-ai lor, nevoiași și strâmtorați prin alte părți, împânzind tot malul Dunării și toate drumurile cele mari din lăuntru țării cu stațiile lor de vamă și cu gospodăriile celorlalți, de mici cârciumari și negustori, mici zarafi, ori chiar antreprenori de lucrări și mijlocitori de cumpărături pentru Stat sau pentru negustorii și bogătașii mai mari, din orașele grecești.

Al doilea fapt. Odată cu ridicarea cetăților de pe malul Dunării, pentru batalioanele și escadroanele de «ajutoare» romane, care făceau aici paza—adică tot dela anul 46, au început să se adune și civili romani pe lângă aceste cetăți: erà anume obiceiul, ca fiecare lagăr să capete o moșie mare de jur împrejur, pentru trebuințele de aprovizionare ale soldaților, cailor și vitelor garnizoanei; pământul acesta nu se lucrà de soldați, ci se dădeà în arendă de comandantii, cari îl administrau, de multe ori chiar localnicilor, Daci ori Traci, dela cari Statul îl rășluisse. Firesc lucru însă, ca, la arendare, Romanii să fi fost mai bucuroși, să că-

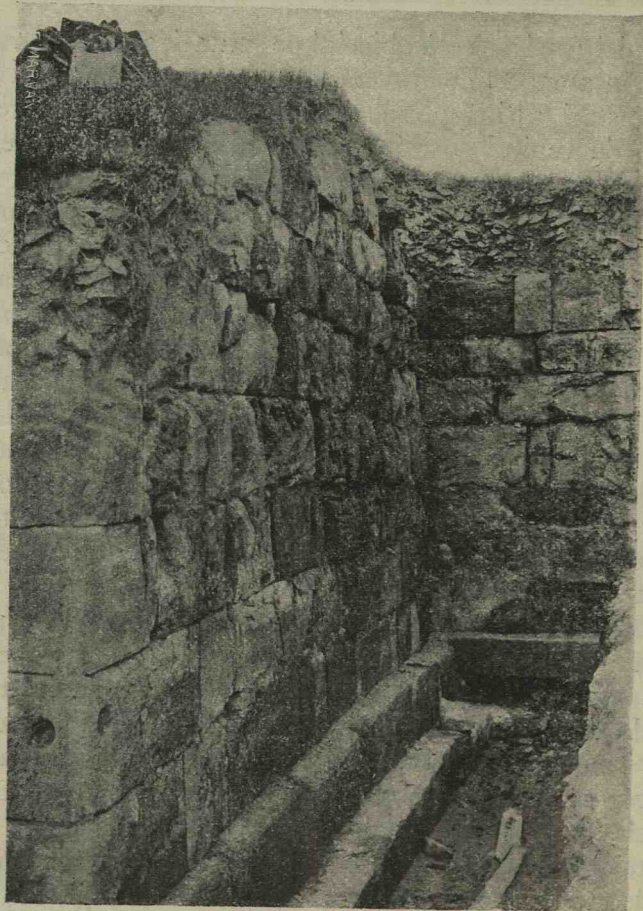

Fig. 53. Vederea feței de meazăzi a turnului Cetății Histria, săpat cel dintâi, în anul 1914, precum se vede în figura 1 și apoi în figura 2 din cartea de față.

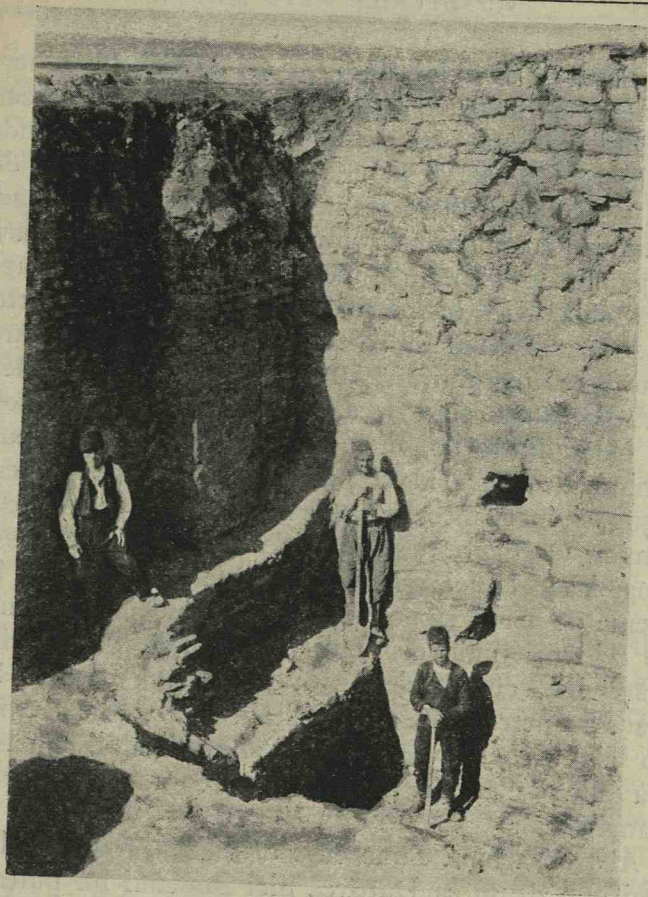

Fig. 54. Vederea băii de apă rece, (poate) pentru femei (căci pentru bărbați e prea mică), lângă sala cea mare a băilor romane dela HISTRIA. Aici clădirea e păstrată pe o înălțime totală de 6 metri și jum. împreună chiar cu arcurile de boltă ale tavanului. In sala ce se vede s'a mai păstrat în pavaj și în pereți marmora albă și albastră, cu care eră pavată și căptușită peste tot strălucita clădire a băilor romane dela Histria.

pătuiască pe de-ai lor, decât pe cei de-aici. Unde mai punem, că soldații liberați, în deobște, se așezau cerând pământ, ca veterani, cam tot pe unde slujiseră. Căci serviciul eră tare lung — 20 la 25 de ani — și mulți din ei se însurau, încă fiind în armată, cu femei localnice și aveau copii cu ele, pe cari, după liberare, Statul îi recunoșteă ca Romani, după tată, chiar dacă mama fusese străină. De altă parte, unde e cazarmă mare, roiesc și negustorii de băuturi, mâncări și mărunțișuri, iar în târgul acesta de băraci, înfiripat lângă cetate, se așează și nevestele soldaților, ba chiar dintre țărani localnici cari fac și ei vreun schimb de mărfuri, vreo negustorie, ori vreun meșteșug, și, încet-încet, băracile se prefac în case de cărămidă, târgul crește și, când s'a întâmplat ca el să fie lângă lagărul unei *legiuni* (cât o *divizie* de-a noastră în vreme de pace, sau o *brigadă* în vreme de războiu), de cele mai multe ori Statul roman îi dă și drepturile orășenești, cum zicem noi: de comună urbană. Și așa s'au petrecut lucrurile și în Scitia Mică. Nici nu s'a încheiat veacul întâi și tot malul Dunării eră plin de așezări romane — cum vom dovedi numaidecât.

Al treilea fapt. Bune erau drumurile romane, dar mai bun drum ca Dunărea nici Romanii nu puteau clădi. Poliția de siguranță și de vamă eră făcută de vasele de războiu romane, care alcătuiau *flota Mesiei*. Impărații Flavii, adică dela anul 69 înainte, au întărit-o și crescut-o mult, și dela ei i-a rămas apoi numele de *flota*

flavică a Mesiei. Cum aveà însă armata de uscat cetăți, așa aveà și flota stații, întărite tot ca niște cetăți, pe malul înalt al Dunării. Noi am găsit până acum cărămizi cu peceti de-ale flotei *flavice* la Bărboși, adică pe malul stâng al Dunării, priveghind și cursul Siretului, și la Isaccea. Dar afară de aceste două stații, descoperite până acum, au mai fost încă multe. O carte veche, din secolul al patrulea, ne înșiră multe, pentru vremea aceasta. Dar noi acum nu ne ținem decât de lămurirea începuturilor și de aceea nu pomenim nimic din ce e mai târziu ca veacul al doilea după Hristos. Stațiile acestea ale flotei erau orânduite ca și lagărele armatei de uscat. Aveau și ele moșii, pe care, firește, le arendau, în loc să le lucreze cu soldați, și aveau sate de civili, cu meșteșugari și negustori, și femei și copii ale ostașilor, și țărani de prin împrejurimi cu treburi de schimb și afaceri. Dar Dunărea fiind bine păzită, corăbiile și bărcile negustorilor și armatorilor, care duceau în sus și în jos mulțime de grâne, mărfuri, lemne, vite, brânză, vin și toate celelalte produse ale agriculturii, meșteșugurilor și comerțului, localnic ca și de mai departe, umpleau apele marelui râu și făceau să înflorească toate așezările romane și dacice de pe malurile lui. Iar cum Dobrogea e așa de îngustă, între Dunăre și Mare, ușor se înțelege, că ce nu ajungeau să crească în rodnicie și bogăție orașele grecești dela Mare, creșteau și întăreau acum, într'un an cât în zece și în zece cât într'un veac, așezările romane de pe drumul cel bogat al Dunării.

Pietrele scrise, mai ales pietre de mormânt ale strămoșilor noștri Romani și Daci, găsite în Dobrogea, ne pomenesc în multe părți cetățeni purtând numele împăraților *Flavii*, adică având căpătate drepturile lor dela

Fig. 55. Vedere asupra diferitelor încăperi ale BĂILOR ROMANE dela HISTRIA, în vremea săpăturilor noastre din 1921.

acești împărați și deci dovedind vechimea vieții romane în Sciția Mică încă de pe la mijlocul secolului întâi după Hristos. Așa, ca să începem tot cu cetatea elină și apoi romană, așa de bogată în mărturii vechi, pe care o săpăm noi acum, *Histria*, găsim aici într'o

listă de «oameni buni și bătrâni», fruntași ai orașului, scrisă între 25 de Fevruarie și 10 de Iulie a anului 138, nu mai puțin de cinci familii de *Flavii*. Ne dăm cu gândul, că unii își vor fi căpătat numele și drepturile poate

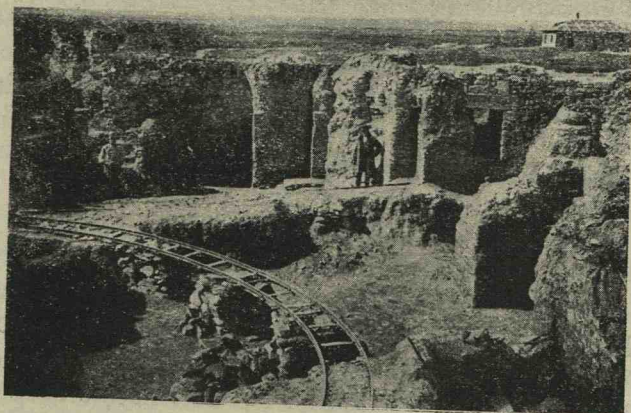

Fig. 56. Vederea sălii celei mari (de 10×20 m.) cu odăile alăturate, în BĂILE ROMANE dela HISTRIA, în vremea săpăturilor noastre din 1921.

chiar dela cel dintâiu Flaviu puternic, guvernatorul Flaviu Sabin dintre anii 43 și 49. În ținutul de țară al orașului *Tomi* (Constanța) găsim pe un Flaviu Căstu, care pune piatră de amintire tatălui său Flaviu Căpito, sergent veteran din escadronul de cavalerie al

Pannonienilor, decorat pentru vitejie de împăratul Flaviu Vespasian (deci între anii 69 și 79) și care, cum vedem, căpătase după liberare moșioara lui aici, lângă Constanța. Și tot așa găsim Flavii pe malul Dunării, în ținutul cetății romane de lângă satul dacic *Capidava*, ca și în mijlocul Dobrogei, în ținutul satului roman și bessic numit *Ulmetum*, adică tocmai ca în românește, Ulmetul, și care de altfel alcătuiă împreună cu Capidava o mare comună rurală, cu sate și conace multe, romane, dace și bessice, cum vom arăta și mai jos.

Dar în afară de aflarea acestor cetățeni romani singurateci, mai avem și alte dovezi, care să ne mărturisească vechimea vieții romane în Dobrogea.

* * *

În ziua de 25 Octomvrie a anului 100, guvernatorul Mesiei de jos, Mariu Laberiu Maxim, în numele împăratului Traian (care la data aceasta încă nu începuse războiul împotriva Dacilor), hotărniceste din nou ținutul de țară al Histrienilor și statornicește drepturile și datoriile lor față de arendașii vămii Dunării, care acum se chemă, pentru partea dela Zimnicea și pânăla vărsarea în Mare, după vechea Tracie, *vama malului Traciei*. Hotărnicia și scutirile Histrienilor (vezi partea cea mai de sus și cea mai de jos a stâlpului de piatră dat în fig. 27), erau firește întărite pe temeiul celor ce le-am citit mai sus, în scrisorile guvernatorilor de pe vremea împăratului Claudiu, cu cincizeci de ani mai înainte. Acum

însă și hotărnicia și scutirile erau date pe latinește, iar nu ca atunci pe grecește. Scrisoarea de hotărnicie, cam stricată pe piatra găsită la Histria (e aceeași piatră pe care sunt scrise și scrisorile cele vechi) sună așa: «am hotărît ca acestea să fie granițele Histrienilor... brațul Dunării numit Peuce (Sf. Gheorghe), lacul Halmyris (Razelmul) începând dela ținutul... Argamensilor, apoi pe culmea dealului... la îmbucătura pâraelor Picusculu și Gabranu, apoi dela vărsarea Gabranului pânăla izvorul lui, apoi... dealungul pârâului Sanpèul, apoi pânăla pârâul Turgiculu... dela pârâul Calabèul, cam... mii de pași». Dintre numele de ape, ce avem pomenite aici, am arătat altădată că Sanpèul și Calzèul sunt străvechi scitice, însemnând, cel dintâi, «drum curat», iar cel de-al doilea, «apă neagră». Sciții le-au lăsat moștenire Tracilor, iar aceștia Romanilor. Numele Gabranu trebuie să fie tracic, dar n'am putea spune aceasta cu hotărîre. În ce privește Picusculu și Turgiculu, ele sunt amândouă nume romane, ba încă nume glumețe, date de coloniștii romani la venirea lor aici, în locuri mai puțin populate și deci fără localnici, care să le treacă numele întrebuițate de ei: «mica ciocănitoare» și «micul umflăcios». E limpede însă, că numele acestea, folosite într'o hotărnicie a Statului, al cărei cuprins putea fi apoi luat de mărturie înaintea autorităților administrative și judecătorești, în caz de neînțelegere și proces, trebuiau să fie mai de demult folosite, și cunoscute de toată lumea, iar nu date la întâmplare, abia atunci, la facerea hotărniciei. Dar dacă

primim părerea aceasta, și luăm numai un singur rând de oameni de limbă romană, care să fi trăit pe meleagurile acestea, și tot ne ducem înapoi cu treizeci patru-

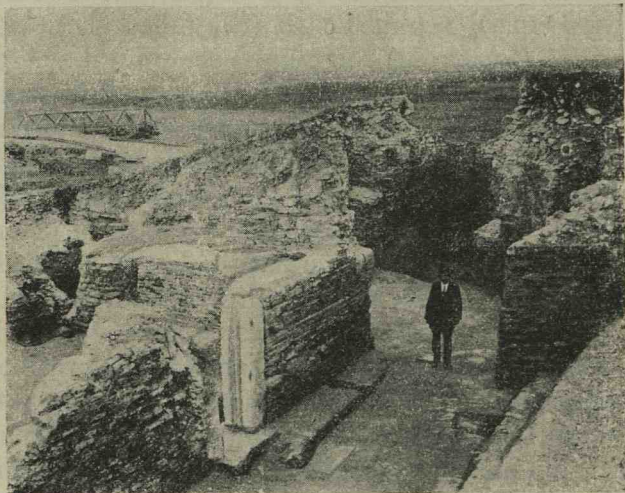

Fig. 57. Coridor și odăi din băile romane dela HISTRIA, săpate înainte de războiu și devastate de Bulgari: ușorul de marmură al intrării de pe stânga și pavajul de marmură al coridorului lipsesc azi, fiind furate de năvălitori.

zeci de ani, adică iarăși pe vremea împăraților Nero ori Vespasian.

O a doua dovadă de vechimea vieții romane la gurile Dunării e marea răspândire, așa de timpurie, a sărbătorii *Rusaliilor* (*Rosalia*), nu numai la țară, dar

chiar în orașele grecești, care nu o cunoscuseră nici-odată până atunci. În adevăr, dacă cercetăm pietrele scrise, găsite în Sciția Mică, vedem, că dintre toate săr-

Fig. 58. Vederea caloriferului (HYPOCAUSTUM) uneia din odăile BĂILOR ROMANE dela HISTRIA, desgropat și întărit cu ciment de noi în 1916; azi nu mai există fiind distrus de Bulgari în vremea războiului.

bătorile țărănești, cele mai des pomenite erau sărbătorile din mijlocul verii, prăznuite în cinstea și spre amintirea răposaților, la mormintele lor: *Rosaliiile*, aduse din Italia de coloniștii romani, și răspândite repede în tot ținutul tracic dintre Marea Egee și gu-

rile Dunării. Sărbătoarea se potrivea foarte bine cu datinele și obiceiurile Tracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului. Acel care serbă *Rosalii* arată că nădăjduște în dănuirea ființei noastre și după moarte, măcar așa ca un somn blând și împăcat. Răposatul eră închipuit în lumea cealaltă ca un duh apărător al celor rămași dincoace, un *erou*, cum se zicea atunci și de Greci și de Romani și de Traci, suflet bun, căruia i se aduceau prinosuri și închinări ca sfinților și zeilor, cari locuesc în adâncurile pământului. La *Rosalia* se făceau în toate târgurile și satele greco-traco-romane din Sciția Mică marile sărbători cu praznice pentru vii și morți deopotrivă. Astfel la «sărbătoarea trandafirilor» viii se întâlneau oarecum aveau cu morții, în acel mare praznic ținut pe iarbă în cimitire, și înfățișat de săpătorii în piatră pe mai toate stanele de mormânt din părțile noastre. Seturnă atunci, pe brazda care acoperia pe răposați, vin și se puneă colivă și se aprindeau lumânări și, mai ales, se aduceau ca podoabă multe, multe roze. Și întâlnirea aceasta, împăcată, la morminte cu cei răposați, împărțirea pâinei și vinului și florilor și luminilor aprinse cu cei morți, împrietenea pe om cu gândul nimicniciei vieții, îi dădea putința să înțeleagă moartea ca o blândă odihnă. Și obiceiul și credința aceasta au fost așa de cald îmbrățișate de localnicii dela Dunăre, că deși praznicele dela *Rosalia* erau păgâne, totuși, când a venit Creștinismul, ei n'au vrut să le părăsească și Biserica a trebuit să dea voie a se păstră și mai departe.

Așă s'a făcut, că Rusaliile țaranilor noștri sunt serbate azi întocmai ca acum o mie nouă sute de ani, de strămoșii noștri, când încă nici vorbă nu erà de creștini prin părțile acestea.—Lista de «oameni buni și bătrâni» dela Histria, scrisă pe marmoră în anul 138, în afară de numele vechi romane, pe care le pomeneste, mai cuprinde și o încheere a «sfatului bătrânilor» din Histria, pentru cinstirea în chip cu totul deosebit a unuia Artemidor, fiindcă a dăruit o mie de dinari «sfatului bătrânilor» (*γερονσία*), «pentru împodobirea cu trandafiri» (*εἰς ῥοδισμόν*), adică pentru sărbătoarea *Rosaliilor*. Sărbătoarea aceasta, despre care am spus, că are o răspândire așă de obștească în Răsăritul traco-roman, e descrisă, în încheerea sfatului «bătrânilor» din Histria, aproape ca sărbătoarea de frunte a orașului. Ar fi dară îngăduit să vorbim de o adevărată trecere la felul roman, a locuitorilor greci din Histria, dacă nu am aveà alte mărturii vechi, care să ne dovedească atârnarea cetății eline, în totulii tot de obiceiurile ținutului ei de țară, pe cari, chiar fără ca ea să se facă romană, trebuià să le respecte și să le primească. Histria erà legată de satele ei ca iedera de ulm, și, la țară, sărbătoarea *Rosaliilor*, se vede limpede, că erà cea mai însemnată în tot anul și că, între sfârșitul lui Maiu și mijlocul lui Iunie, toți sătenii din Sciția Mică, *cetățeni Romani, veterani Romani, Daci și Bessi*, așezați în satele vechi ori din nou întemeiate aici și dăruite cu dreptul roman de *comune rurale* (vom arătà mai jos ce însemnà asta), o

serbau, legând de ea și datina de a sfinți acum și toți stâlpii de piatră, puși pentru închinare ori pentru cinstire, zeilor și împăraților, spre a le mulțămî, și unora și altora, de ocrotirea, pacea și buna stare ce le-o dăruiau, aducând însfârșit liniștea în ținuturile acestea chinuite (vezi d. p. în fig. 28 și 29 două închinări de acest fel). Dar, ca să găsim până și pe Grecii din Histria serbând *Rosaliiile* ca o sărbătoare de frunte, încă dela sfârșitul domniei împăratului Adrian, urmașul lui Traian, trebuiă ca măcar din vremea Flaviilor, cu cincizeci-șesezeci de ani înainte, înrâurirea romană să fi fost hotărîtoare în părțile acestea.

Dar cum ar fi putut să fie altfel, când știm că Flaviu Domițian, de pe la anul 86 înainte, preface chiar în provincie romană tot ținutul dintre Balcani, Dunărea de Jos și Marea Neagră, pânăla gura Sfântului Gheorghe, numind *Mesia de jos*, această nouă țară de trup și suflet roman? Răsboaele nesfârșite ale lui Domițian cu Dacii îngrămădesc aici mulțime de *legionari*, adică de soldați curat romani, cetățile de graniță se înmulțesc și se întăresc, — negustorii, cari totdeauna nu lipsesc de unde e armată și răsboiu, dau tot în mai mare număr năvală aici, spre a face afaceri bune și ușoare, cu aprovizionarea ori cu alte meșteșuguri, nu tocmai cinstite, în legătură cu prăzile de răsboiu. Și nu se încheie veacul și împăratul Traian așează aici statornic, la Silistra (*Durostorum*) și la Iglița (*Troesmis*) două *legiuni* romane. Cetățenii purtând numele Flaviilor, pe al lui Nerva, ori pe al lui Traian,

se arată tot mai mulți pe pietrele scrise, ce descoperim în Dobrogea: așa avem pe piatra sfatului «bătrânilor» dela Histria, din anul 138, mai înainte pomenită, alăturarea de cei cinci *Flavii*, un *Cocceius* (Nerva), șapte *Ulpii* (Traian) și nu mai puțin de zece *Aelii* (Adrian), fiecare, înfățișând, firește, nu un singur om, ci o familie întreagă. Ce alt semn mai vrem despre înmulțirea și întărirea Romanilor în Sciția Mică și, prin ea, dejurîmprejur și spre apus și meazănoapte, în Dacia Scitică ?

În adevăr, nu e loc cu ruine vechi din Dobrogea și Moldova de meazăzi, unde să nu găsim, din jumătatea întâia a veacului al doilea, urme de viață puternică romană. Aceste urme le putem cercetă și socoti, an de an, de când au pornit, și cè fel au crescut. Intocmai cum împăratul Traian așează din nou gospodăria și granițele Histrienilor, întărindu-le pământul de lucru și scutirile de dări pentru negoțul lor, și cum, poate, tot Traian a făcut aceeași hotărnicie și orânduire — așa cum suntem învățați de o altă piatră scrisă — și pentru *Callatis* (Mangalia de azi), frumosul oraș elin, întemeiat cu șease veacuri înainte de Hristos de Grecii de neam dorian, — tot astfel vedem, între anii 100 și 150 după Hristos, pe cei trei mari împărați ai Romei, Traian, Adrian și Antonin cel Cuvios, preamăriți pe toate pietrele scrise, care întâmplător ni s'au păstrat prin ținuturile noastre dacoscitice (căci atâtea altele la fel s'au pierdut pentru totdeauna). Dar cum noi știm, că în această țară daco-

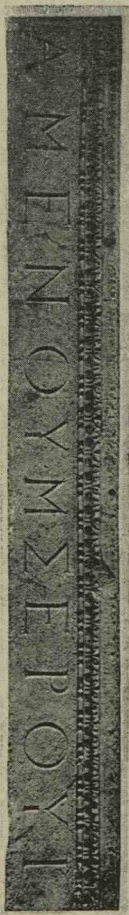

Fig. 59. Lespede uriașă dela o clădire ridicată de Tomitani pe vremea lui Marcu Aureliu, fiind guvernator al Mesiei M. Serviliu Fabian. Muzeul din București.

scitică dela gurile Dunării nu s'a făcut niciodată o colonizare silită, cu Romani duși într'adins de autoritățile Statului și așezați în cât mai mare număr, spre a face repede țara romană, așa cum s'a întâmplat în Dacia lui Traian, este limpede că înflorirea așa de bogată a vieții romane la gurile Dunării, în anii dintâi ai secolului al doilea, trebuie să fi avut îndărătul ei o lungă creștere și întărire. Să ne gândim numai la mulțimea veteranilor și cetățenilor romani, cari se arată în Sciția Mică pe vremea lui Traian, Adrian și Antonin, de obârșie din toate părțile împărăției, și cari numai încet-încet au putut să se adune și să se înmulțească, spre a umplea satele (*vici*) și ținuturile de țară (*territoria*), alătura cu Dacii și Bessii traci, localnici, alcă-

tuind bogatele comune rurale (*territoria*), întinse cât o plasă de azi, și cuprinzând mulțime de sate (*vici*), cătune, brâniști și slobozli (*pagi*), curți cu moșiile lor (*villae*). Căci nu trebuie să uităm, că alătura de satele (*vici*) atârănătoare de orașele grecești dela Mare și făcând o singură comună cu ele, avem adevăratele comune rurale, numai traco-romane, cu primari aleși pe cinci ani (*quinquennales*), ajutați de primarii mărunți, aleși — câte doi — pe un singur an (*magistri*), de fiecare sat (*vicus*), ori de primarii numiți — câte unul — de autoritatea civilă ori militară, care stăpânește peste ținutul de acolo (*princeps loci, praefectus pagi, etc.*) și încasând veniturile comunale prin perceptorii sătești (*quaestores vicorum*). Aceste mari comune rurale își au consiliul lor comunal, de sfetnici numiți *curiales*, un fel de senatori, iar satele își au, și ele, consilii comunale mai mici, de oameni buni și bătrâni, numiți — *decuriones*. Satele care au și târg, sunt firește mai neatârdate, fie față de capitala grecească a comunei, unul din orașele însemnate dela Mare, fie de capitala romană a comunei, lângă unul din lagărele de «legionari» ori de «ajutoare» de pe malul Dunării. Satele mai sărace și cătunele atârână însă mult mai mult de porunca primarului și consiliului comunal central.

Dar înainte de a da o listă a mărturiilor sigure, ce avem dintre anii 100 și 150 asupra vieții romane din Daco-Sciția, și a cercetă felul de viață al Romanilor de aici, să vedem, ce e cu Dacii și Bessii, pe cari îi în-

tâlnim pe aici, în toate părțile Dobrogei, așezați (*consistentes*) prin sate (*vici*), alături de veteranii și cetățenii Romani, și alcătuind dela egal la egal comunele Sciției, cu primari și consilieri aleși deopotrivă dintre ei și dintre Romani (vezi d. p. cuprinsul inscripțiilor din fig. 28 și 29).

* * *

Ovidiu spune de mai multe ori, în *Tristele* sale, că localnicii barbari ai Sciției Mici sunt pe vremea lui mai ales Geți și Bessi, la cari se adaogă, ca venetici răzleți, Sarmășii. «Ce nenorocit lucru e, ca acela, care în totdeauna a fost pomenit cu drag de poporul Romei, să trăiască acum între Bessi și Geți!», zice Ovidiu despre sine însuș într'un loc, iar în altul: «ne împresură Sarmășii, neam sălbatic, și Bessii și Geții». Totuș, pietrele scrise ale Sciției Mici vorbesc numai de «Bessi așezați» (*Bessi consistentes*), iar nu și de Daci (Geți) așezați (*Daci consistentes*) în satele (*vici*) de-aici, împreună cu Romanii. Care să fie pricina? Răspunsul nu e greu. Bessii erau, ca și Romanii, veniți în Dobrogea din altă parte. Patria lor eră departe în meazăzi, în munții Rodope, pe unde se întâlnesc azi cele trei granițe ale Bulgariei, Greciei și Serbiei, la răsăritul Macedoniei. Ea se întindea între Mesta de Sus și Marița de Sus până către Filipopole. Bessii o porniseră spre meazănoapte, pe cât se pare, în veacul întâi înainte de Hristos, parte după înfrângerea suferită dela generalul roman Varró Lucullus în anul 73, parte în urma nedreptății ce

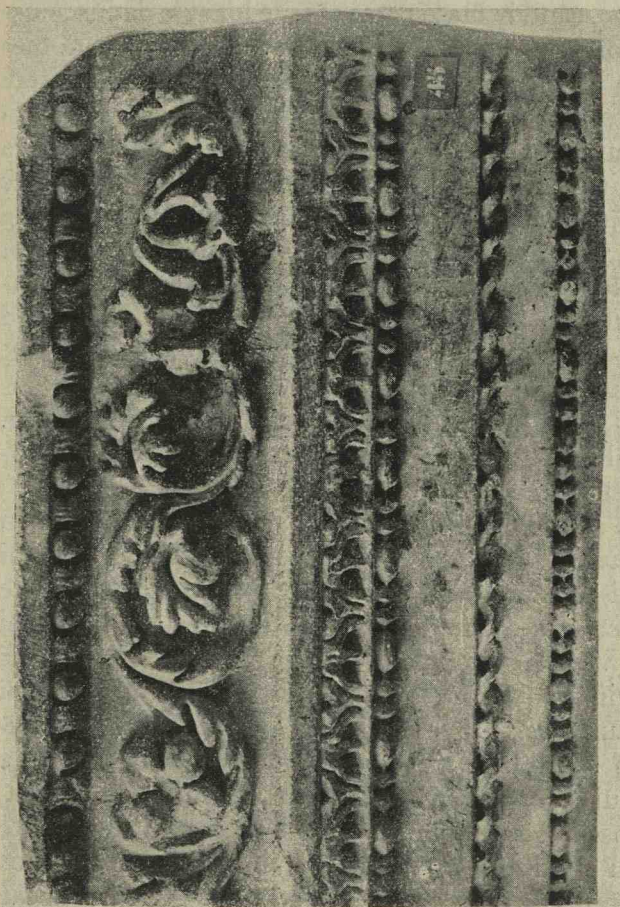

Fig. 60. Stană de marmură de felul celei din Hârșova (fig. 61), dela o frumoasă clădire din TOMI. Muzeul din București.

le făcuse generalul roman Crassus, în anul 29 înainte de Hristos, când le luase pământurile lor și le dăduse dușmanilor lor, Tracii Odrysi, cu cari Bessii fuseseră mereu în certe și lupte. Veniți în Sciția Mică, ei găsiseră aici acasă la ei pe Geți, adică pe Dacii noștri, cari în totdeauna stăpâniseră locurile acestea. Cum însă țara era plină de locuri slobode, căci lumea se feriă să se așeze prea statornic, pe podul acesta dintre Dunăre și Mare, pe care curgeau mereu dela meazănoapte tot felul de hoarde barbare, Bessii și-au găsit și ei loc pentru turmele și gospodăriile lor. Romanii orânduind țara, i-au așezat apoi, împreună cu coloniști de-ai lor, oarecum spre a-i priveghia și înrâuri, în satele Dobrogei,—multe, de altfel, înființate chiar atunci întâi, fie de Romanii, fie de Bessii, care-și întemeiau gospodării statornice.

Așa se face că Bessii așezați (*Bessi consistentes*) în sate (*vici*), împreună cu «veteranii și cetățenii romani așezați» aici (*veterani et cives Romani consistentes*), se arată ca o adevărată populație privilegiată a Sciției Mici. Vedem în mărturiile scrise de atunci, că din cei doi primari (*magistri*) ai unui sat (*vicus*), unul e mai totdeauna *bess*, ba de multe ori și perceptorul (*quaestor* al) satului. În schimb, toată viața lor orânduită e pe felul roman și în graiul latin, iar nu ca în Tracia, grecească. Această împrejurare e de mare însemnătate pentru civilizația dela Dunărea de jos: ea ne arată că Romanii dau după ei pe toți străinii de aici și îi fac romani. Pe o piatră scrisă dela Histria găsim chiar

nume vechi bessice, potrivite așa, ca să semene cu cele romane: de pildă: *Mucatrio,-onis*, în loc de *Mucatra* sau *Mucatralis*, cum se zicea pe limba tracică, — ori *Seutho,-onis*, în loc de *Seuthes*, cum scriau Grecii de obicei numele acesta tracic. Se înțelege atunci, de ce și Bessii sunt în Sciția Mică tot coloniști oficiali, *consistentes*, ca și Romanii.

Dimpotrivă, Dacii așezați în satele lor, care se che-
mau *dave* pe limba dacică, *Capi-dava*, *Suci-dava*,
Saga-dava, *Buteri-dava*, *Zisnu-dava*, *Muri-dava*, etc.,
își duceau mai departe viața lor de plugari și păstori,
de multe ori în neînțelegere și ceartă cu noii veniți,
dar încet-încet împăcându-se cu împrejurările schim-
bate și trecând și ei la civilizația și limba romană. Pie-
trele scrise, ce s'au găsit până acum în Sciția Mică, ne
dau puțința să urmărim și pe strămoșii aceștia ai noș-
tri, în timpul cât încă se țin tot ca Daci și nu s'au topit
cu totul în lumea romană. Incepând dinspre meazăzi,
pe drumul împăratului Traian, prin mijlocul Dobro-
gei, venind dela Varna și trecând prin Adamclissi
(*Tropaeum Traiani*), Pantelimon (*Ulmetum*), Slava
rusă (*Ibida*), spre a ajunge la Isaccea (*Noviodunum*)
și la Tulcea (*Aegyssus*), găsim din vremea împăratului
Marcu Aureliu, urmașul lui Antonin cel Cuvios, de
care am pomenit mai înainte, o piatră foarte de preț
pentru documentul ce ni l-a păstrat și care sună așa:
«s'au așezat stâlpi de hotar pentru ținutul cetății *Aus-*
decensilor (Traci și aceștia) înspre *Daci*, după ară-
tările administratorului cetății, *Vexarus T...*; *Dacii sunt*

datori să iasă dincolo de stâlpi. Stâlpii de hotar ai pământului cetății sunt de păzit cu sfințenie. A așezat stâlpii ținutului cetății *M. Salviu P(...)*ror. S'a executat porunca aceasta, dată de *Helviu Pertinax*, guvernatorul nostru, prin *Anterniu Antonin*, comandantul batalionului II... (pe numiri romane: tribunul cohorței II...)». Avem adică de a face cu o așezare însemnată sătească a localnicilor Ausdecensi, cari au în fruntea lor un administrator (*actor civitatis*) cu nume tracic, *Vexarus*, desigur pus în fruntea comunei de către guvernul roman; *Vexarus*, în înțelegere cu un alt cetățean și cu comandantul roman al garnizoanei celei mai apropiate, după porunca guvernatorului provinciei, hotărniceste pământul Ausdecensilor față de Dacia dimprejur. Aceștia încălcase rău moșia Ausdecensilor, fie cu prilejul turburărilor iscate de năvala Costobocilor (cari erau tot Daci, dar încă sălbateci rău), porniți tocmai de prin Bucovina de azi, prin anii 170—175 după Hristos, la jaf în Mesia, Macedonia și Ahaia (Grecia), — fie, în deobște, cu prilejul nesiguranței pricinuite în Dacia și Mesia de războiul greu, ce-l duceau Romanii împotriva Germanilor Marcomanni. Helviu Pertinax, destoinicul general al lui Marcu Aureliu, și însuș apoi împărat al Romei, făcut consul în anul 175, primește porunca să vie la Dunărea de jos, unde împlinește pe rând sarcina de guvernator al celor două Mesii și al Daciei, în anii 177—179, cu îndatorirea de a le curăți de barbarii năvălitori și de a le orându-i în administrația lor lăuntrică. Documentul «cetății Ausde-

censilor» ne arată cum a înțeles Pertinax să aducă pacea și buna rânduială în Mesia. El pune să se statornicească de autoritățile locale, împreună cu cele impe-

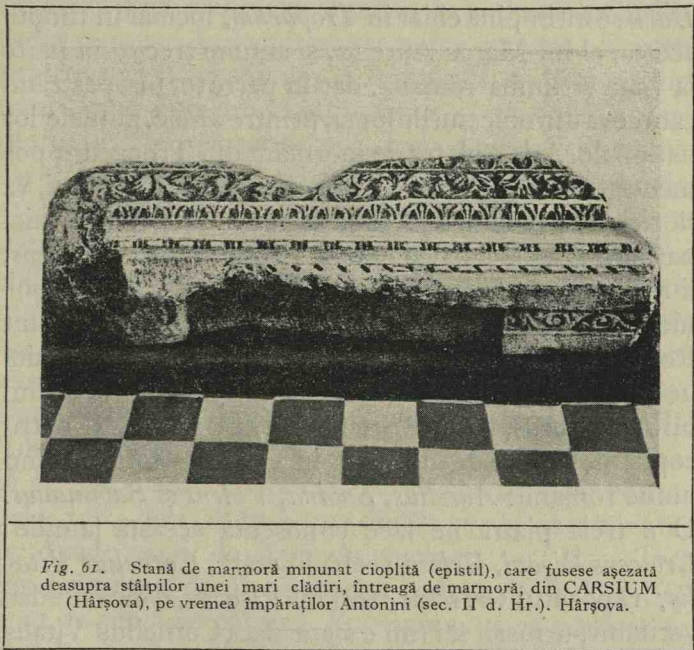

Fig. 61. Stană de marmoră minunat cioplită (epistil), care fusese așezată deasupra stâlpilor unei mari clădiri, întreagă de marmoră, din CARSIVM (Hârșova), pe vremea împăraților Antonini (sec. II d. Hr.). Hârșova.

riale, drepturile de proprietate ale fiecăruia, și cel ce le-a călcat e poftit să părăsească ținutul strein: *Dacii vor ieși dincolo de stâlpi, zice piatra scrisă*. De altă parte vedem, ce mulți Daci mai trăiau încă pe legea și obiceiurile lor pe vremea lui Marcu Aureliu lângă fru-

mosul târg roman *Tropaeum*, de lângă marele monument de biruință, ridicat unde e azi Adamclissi, de împăratul Traian, după înfrângerea Dacilor și prefacerea țării lor în provincie romană (vezi fig. 30). Dar *Dacii* se întimpină chiar în *Tropaeum*, tocmai în timpul acesta, al lui Marcu Aureliu, și anume trecuți în parte la viața și limba romană, dar în parte tot mai păstrând câte ceva din obiceiurile lor și, printre altele, numele lor naționale. Așa, o piatră de mormânt din *Tropaeum* pomeneste pe un *Daizus Comozei*, ucis de *Costoboci*, va să zică de prin anii 170 și următorii, când trec pe aici barbarii aceștia daci, și căruia fiii săi, *Iustus* și *Valens*, îi ridică monumentul de amintire vecinică: tatăl și bunicii au fost Daci: *Daizus* și *Comozous*, — fiii sunt Romani. Tot așa, pe o altă piatră de mormânt, găsită în ruinele cetății, întâlnim această familie: *Scoris*, fiul lui *Mucaporus*, tatăl, Aurelia *Estepir*, mama, și patru copii: doi răposăți, doi încă în viață, — toți purtând nume romane: *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* și *Sabinianus*. O a treia piatră ne face cunoscută această familie: *Crescens Rigozi*, *Helpis*, roabă liberată, *Cornelius Vitalis*; răposatul *Crescens*, fiul lui *Rigozus*, e încă un dac veritabil; urmașii săi (nu e sigur dacă *Cornelius Vitalis* poate fi privit ca atare) au fost însă cu toții, fără îndoială, ca și în celelalte familii mai sus pomenite, «*Romani*»!

Dar să urmărim pe *Dacii* ce s'au făcut încet-încet Romani, și mai departe înlăuntrul Dobrogei noastre. Dacă cele șase așezări dacice, *Sucidava*, *Sagadava*,

Capidava, *Zismudava*, *Muridava* și *Buteridava*, cunoscute nouă până acum în Sciția Mică, au păstrat până mai târziu și populație dacică, nu putem ști. Căci, sau nu avem știri, sau pietrele scrise ne vorbesc, ca la *Capidava*, numai de locuitori cu nume romane. Firește, printre acei «Romani» vor fi fost mulți, ai căror părinți erau Daci—cum am văzut mai sus — ori de alt neam; destul, că pietrele scrise ni-i dau pe toți ca «Romani», cari adică au nume romane și grăesc pe latinește. In ce privește *Buteridava*, cele două pietre scrise, găsite până acum în ținutul de țară al Histriei, sunt doi stâlpi de hotar, puși din porunca guvernatorului Ovinu Tertull, la sfârșitul veacului al doilea după Hristos, între moșia (*villa*) lui *Bessus Ampudus* (un bogătaș de neam *bessic*) și sătenii din *Buteridava* (*vicani Buteridavenses*), de către comandantul flotei (Dunării), *Vindiu Verian*. E foarte cu putință, ca sătenii aceștia, să fi fost măcar în parte, ca și cei cari se, certau pela 178, deci numai cu douăzeci de ani înainte, cu *Ausdecensii* de lângă *Adamclissi*, tot *Daci*. Dar sigur nu știm decât, că satul a fost făcut de Daci, că doar de aceea se cheamă *Buteridava*, și că până să se facă Romani a trebuit să treacă destulă vreme, așa că vor fi mai rămas, ca și la *Tropaeum*, destui, încă purtând numele lor vechi, chiar în vremea aceasta, a împăratului *Septimiu Sever*.

Tot de neam dacic pare a fi și *Iulius Dizzace* din *Troesmis* (Iglița), vechea cetate getică, — apoi femeea *Zudecitulp* dintr'o pisanie de lângă *Cuzgun*, — *Claudia*

Dusia din ținutul vechei Histria, — *Aurelius Dalenus* din satul *Amlaidina* și *Aurelia Uthis* soția lui, — *Antonius Zinenis*, dela Saragea, la meazăzi de *Tropaeum*, — *Castus Mucapori* din satul *Clementianum*, cu soția sa *Sedida Reti...tis*, — *Apollonius Dadae* și *Mama*

Fig. 62. Picior de bancă de marmură, dela Histria. Fața din lăuntru. Vremea romană. Furat de Germano-Bulgari.

Dadae din *Tomis* (Constanța), — *Pia* și *Daciscus* frații, și *Tiberius Claudius Mucasius*, tot de acolo, — și, nici vorbă, gladiatorul *Skirtos Dakesis*, cari singur spune că e dac. Firește, la aceștia ar trebui să mai adăogăm o mulțime de nume trace de pe pietrele găsite de noi la

Ulmetum, la *Histria* și în alte părți, — însă cum greu putem deosebi pe diferiții Traci unii de alții și de Daci, numai după nume, și cum aici, și mai ales la *Ulmetum* și la *Histria*, avem așezați și foarte mulți *Bessi*, prin toate satele din partea locului, ne mulțămim cu numele înșirate mai sus și cu adăogarea, că din cărțile vechi știm, că *Dacii* erau cei mai numeroși printre locuitorii Sciției Mici la venirea Romanilor, în secolul întâiu după Hristos.

* * *

Cucerirea Daciei, încă din cei dintâi ani ai domniei lui Traian și aducerea ei cu de-a sila la viața romană, prin mutarea a nenumărate cete de *Romani* din toate provinciile Impărăției în țara aceasta, pustiită de crudele rășboaie și părășită de mulți din locuitorii rămași în viață, cari nu voiau să îndure robia romană, — a pus în sfârșit temelie nezdruncinată vieții romane din tot ținutul daco-scitic, despre care am spus, la începutul acestei cărți, că se întindea dela Olt la Nistru și dela dealurile negre de păduri ale Buzăului și Vrancei pânăla stâncile albe ale Balcului și Acraniei. Cetatea Dobrogei căpătă acum o tovarășă măreață în cetatea Ardealului: câmpia daco-scitică, din Muntenia, Moldova și Basarabia eră puternic apărată. Plugarii și negustorii romani puteau în toată liniștea umplea văile și drumurile care duceau prin câmpie, din Dobrogea deadreptul în Ardeal, pe cursul tuturor

râurilor care vin de la Munți spre Dunăre. Și nu e poveste, ci fapt mărturisit de pietrele scrise, că numărul cel mare al coloniștilor romani, ce-i vom întâlni în Dacia scitică, nu va fi de veterani, adică de foști soldați, ci de civili agricultori, veniți deadreptul

Fig. 63. Fața de pe din afară a piciorului de bancă din fig. 62.

din apus, unii chiar din Italia, cum vom arăta mai jos, și așezați pe muncă roditoare, în ținutul acesta încă așa de puțin lucrat de localnici, dar așa de bogat în darurile cu care l'a înzestrat firea.

Cele mai vechi mărturii, ce avem din ruinele antice, asupra Romanilor din Scitia Mică și din câmpia daco-

scitică, ne arată o viață romană deplin încheată, gata alcătuită, iar nu abia atunci adunându-se. Aceasta înseamnă, că îndărăt stau mulți ani de înceată creștere, despre care nu ni s'a păstrat nimica. Dar mai mult de cât atât. Frumusețea celor dintâi monumente, puse de Romanii de-aici așa ca să ajungă pânăla noi, arată o civilizație tot așa de deplină și bogată ca și cea din apus și chiar ca aceea din Italia. Dela frumusețea acestor monumente, civilizația romană de aici va da, din nenorocire, înapoi, în loc să se urce și mai sus, în a doua jumătate a secolului al II-lea și apoi în veacurile următoare: sărăcia din lăuntru împărăției, adusă de războaiele nesfârșite cu barbarii, de secetă, de molime, de scăderea puterii de muncă în urma hranei puține și rele, a împiedecat împărăția romană să se ridice dincolo de înălțimea ajunsă în veacul al II-lea după Hristos: la Rin ca și la Dunăre, în Italia ca și în Africa, în Spania ca și în Siria.

Iată o pildă din Sciția Mică. Cea mai veche și totodată și cea mai mare și mai frumoasă piatră de mormânt, ce s'a găsit la *Ulmetum* (Pantelimon), e stâlpul de piatră al lui Gaiu Iuliu Quadrat, primarul Capidavei (vezi figurile 31 — 33). Înalt de peste doi metri, lat și gros de peste un metru, stâlpul are pe fața dinainte pisania, adică inscripția în litere mari, ca de clădire pentru pomenire, iar pe cele două fețe din dreapta și din stânga chipuri săpate în piatră, înfățișând, deoparte — se pare — pe un cioban, cu sarica pânăla glezne și purtând plete lungi, însoțit,

poate (căci piatra e aici foarte rău stricată) de câinele lui, adică tocmai așa cum vezi stând pe lângă oi ciobanii noștri, până în ziua de azi, — iar de partea cealaltă a pietrei, pe un plugar arând cu plugul cu doi boi, un ogor, lângă care, mai în fund, crește, umplând o mare parte din fața stâlpului, un copac, ce înseamnă pădurea din apropiere. — Dedesubtul «ciobanului» mai e înfățișat și un mic arbore cu flori și fructe, iar de partea cealaltă, deasupra plugarului, luând cea mai însemnată parte din fața pietrei, se deosebește limpede chipul, păstrat numai dela brâu în jos, al zeului italian al ogoarelor și turmelor, *Silvan*: cu toiagul lui lung, cu cârjă jos, cu câinele la picioare și ținând în mână un taler de băut și împrăștiat băutura sfântă. — Literele săpate în piatră pe fața dinainte sunt așa de frumoase, cum doar în Italia și la Roma de se mai scriau așa. Cel ce le-a săpat trebuie să fi fost un meșter, care învățase într'un oraș mare din apus meseria lui. Chipurile cioplite au fost de asemenea foarte frumoase, dar ele sunt tare rău stricate de nebunii, cari, acum vre-o treizeci de ani, au vrut să găsească subt piatra noastră uriașă o comoară, și de aceea i-au pus dinamită, ca să o sfarme mai ușor. Din fericire piatra a fost mai tare și neprețuitul monument nu a fost cu totul nimic. — Quadrata a vrut, prin chipurile ce a pus să sape pe stâlpul lui de mormânt, să arăte a ceea ce avea viața pe care o duceau aceia, al căror primar eră el, adică *Dacii din ținutul Ca-*

pidavei și Romanii și Bessii dela Ulmetum: unii păstori, bogăți în turme, alții agricultori, cu moșii întinse. — Roman, civil, iar nu fost soldat, deci venit aici, el ori părinții lui, ca să întemeieze gospodărie mai înstărită decât cea avută acolo de unde pornise, însurat tot cu o romană, *Iulia Terenția*, el fusese primit de localnicii din satul *Ulmetum* ca fruntaș al lor — *princeps loci* — iar în aceeaș vreme toate satele (*vici*), cătunele și odăile (*pagi*), cum și toate curțile (*villae*) proprietarilor singurateci, care, împreună, alcătuiau *comuna rurală* a Capidavei (*territorium Capidavense*), îl aleseseră primar pe cinciani (*quinquennalis*), cu dreptul, pe care-l aveau censorii la Roma,

Fig. 64. Statuă de marmoră ridicată unui cetățean din HISTRIA prin sec. II—III d. Hr. găsită de noi în piața orașului, căzută lângă zidul «basilicei forense» (bursa din Histria). Muzeul din Histria.

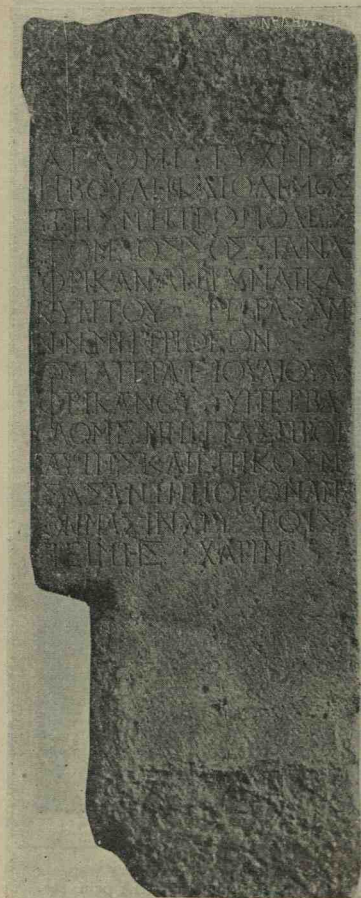

Fig. 65. Monument închinat de Tomitani preotesei KYBELEI («Mamei Zeilor»), Sossia Africana. Muzeul din București.

de a alcătui și de a revizui mereu lista consilierilor comunali (*curiales territorii*), dând la o parte pe cei ce s'ar fi arătat nevrednici de cinstea aceasta.— Bogat, poate cel mai de frunte dintre coloniștii din vremea lui, pe locurile acestea, el își clădește un mormânt frumos, din care nu ne-a rămas decât stâlpul scris, care ne povestește despre viața lui, stâlp folosit pe urmă (la vreo trei sute de ani după moartea lui Quadrat) în zidul cetății Ulmetum, ca ușor de poartă, și așa găsit, în dărâmături, în zilele noastre. După felul literelor, piatra a fost scrisă cel mai târziu pe vremea împăratului Adrian, deși nimica nu ne împiedecă să ne gândim, cât e de bine lucrată,

chiar la vremea lui Traian (căci așa merge, pe dos, în istoria împărăției romane: cu cât mergi mai înapoi, spre începuturi, cu atâta lucrurile de artă sunt mai frumoase), adică spre 110—120 după Hristos. — «*Și-a făcut monumentul pentru sine și pentru soția sa, Iulia Terenția, fiind el însuș încă în viață, dar, prin îngrijirea copiilor săi: și eră el fruntaș al locului și primar al ținutului Capidavei*», zice inscripția lui *Gaiu Iuliu, fiul lui Gaiu, Quadrat*, prin anii arătați. Dar Quadrat și-a trăit aici măcar viața lui de om matur, dacă nu cumva e chiar născut aici. Ne urcăm dară înapoi, cu începutul vieții romane la Capidava și Ulmetum, până în vremea Flaviilor, în a doua jumătate a secolului întâiu. Și iată, chiar găsim un roman, cu numele, după cel împărătesc, de *Titu Flaviu*, chiar în Ulmetum: iarăși o piatră cu litere minunate, pusă în cinstea zeilor celor mai înalți ai Romei, *Jupiter cel prea Bun și prea Mare și Junona Regina*, poate chiar prin cei dintâi ani ai domniei împăratului Traian. Dacă acest *Flaviu* și-a căpătat numele lui de roman adevărat, aflându-se chiar pe aici, și fiind mai înainte vre-un dac de-al nostru, nu putem hotărî, însă altarul de piatră închinat de dânsul zeilor Romei, arată un gust pentru frumos, cu adevărat roman dela izvor.

Dar *Quadrat* și *Titu Flaviu* nu sunt singurii Romani vechi în părțile Ulmetului și Capidavei. Încă din anul 140 după Hristos, vedem, adunați la un loc, în chip de comună rurală, pe toți *cetățenii Romani și Bessii așezați în satul Ulmetum* ridicând un altar, tot

zeilor celor mari, Jupiter și Junona, pentru sănăta-tea împăratului Antonin cel Cuvios; primarul satului (*magister vici*), romanul *Luciu Valeriu Maxelliu*, în-sărcinat de locuitori a îndeplini hotărîrea luată, a pus monumentul *pe cheltuiala lui*. Vrednic de luare aminte e faptul, că, deși suntem în anul 140 și cu toate că în apropiere, la Dunăre, avem, în afară de garnizoana dela *Capidava*, încă și altele, ca de pildă cea dela *Carsium* (Hârșova), a cărei cetate e ridicată, cum am arătat cu alt prilej, chiar de împăratul Traian, încă din anul 103, — totuși nu avem pomeniți la *Ulmetum veterani*, ci numai coloniști romani *civili* și *Bessi*. Aceasta înseamnă, că la aducerea *ținutului* *Capidavei* spre viața romană *veteranii* n'au avut nici o parte. Această încheiere ne este întărită și pentru *Capidava* însăși, de toate cele șapte inscripții găsite până acum la cetate și în cari nu găsim nici un veteran și nici un negustor, ci numai agricultori,—despre urii spunându-se chiar lămurit că au răposat la țară, la moșia lor (*ad villam suam*), sau că sunt *pagani*, săteni, locuitori ai vechiului sat (*pagus*) de aici, adică desigur însăș comuna rurală dacică a *Capidavei*. Iar această comună eră în ființă cel puțin în aceeaș vreme cu cea dela *Ulmetum*, dacă nu chiar dinainte, pentrucă avem și dela *Capidava* o piatră scrisă tot de prin anul 140, pusă tot zeului celui mai înalt roman, *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*.

În ce privește anii următori, dela 150 înainte, de când avem la *Ulmetum* închinarea făcută pe cheltu-

iala lor (*de suo*) de *Longinianus* și un alt roman, pietrele scrise sunt așa de multe, încât nu mai e nevoie să le înșirăm aici. Viața romană e obștească. Iar a o povestii în amănunte, cum se înfățișă în vremea ei de deplină înflorire, nu e ținta cărții de față, ci o vom face-o în alta, mai târziu.

Dar această vechime și desime a populației romane nu e ceva mărginit la bogatul ținut al Capidavei (întreaga comună rurală Capidava, cu tot cu *Ulmetum = territorium Capidavense*). Acelaș lucru se întâlnește pânăla depărtatul mal de meazănoapte al Dunării, la Isaccea (*Noviodunum*) și Tulcea (*Aegyssus*) și pânăla malul Mării, în ținutul Histrienilor și Tomitanilor. Două pietre scrise, din timpul lui Antonin cel Cuvios (anii 138—161), amintesc sate (*vici*) deplin orânduite lângă *Aegyssus*: unul de *cetățeni romani așezați în satul (dintâi...? : numele satului e stricat pe piatră)*, cari hotărăsc (*decreto vicanorum*) în sfatul lor comunal închinarea unui altar lui *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*, pentru sănătatea lui Antonin și a fiului său, Marcu Aureliu, însărcinând pe cei doi primari ai satului (*magistri vici*) cu împlinirea hotărârii, — iar un alt sat, de *veterani și cetățeni romani*, cari, tot așa, pun un altar la fel pentru sănătatea aceluiaș împărat și a moștenitorului său. Din aceiaș vreme e și bucata de monument, găsită în zidurile vechiului *Noviodunum* (Isaccea): «...*au purtat de grijă* (de punerea pietrei) *Tiberiu Claudiu Valens, primarul pe cinci ani* (al în-

Fig. 66. Statuă de marmoră ridicată unui cetățean din TOMI, al cărui portret foarte credincios îl avem înaintea noastră, prin sec. II—III d. Hr. Muzeul din București.

tregului ținut comunal) și *Celsiu Celerian* și *Claudiu... primarii* (satului..). Avem adică, întocmai ca la Capidava, alcătuirea unei foarte mari comune rurale (*territorium*), în care sunt cuprinse toate satele (*vici*) și conacele (*villae*-le) ținutului. *Valens* e primar al comunei Noviodunum (*quinquennalis territorii Noviodunensis*), — iar cei doi fruntași, primari de sate (*magistri*), sub oblăduirea sa, înfățișează unul ori mai multe sate (*vici*), în hotărîrea de pomenire, pe care peatra noastră o arată ca îndeplinită. În ce privește pe însuș *Valens*, nu e cu neputință, ca el să fi fost rudă cu *Tiberii-i Claudii-i* din ținutul de țară, vecin către răsărit, al Aegyssului: *Tiberiu Claudiu Vettiu*, Tib. Cl. Inge-nuu, Tib. Cl. Marcu și Tib. Cl. Floru.

Foarte mulți sunt Romanii, cari, în lista oamenilor buni și bătrâni din Histria, erau pomeniți ca fruntași ai frumosului oraș grecesc și alcătuitori ai «senatului»

lui pe vremea împăratului Adrian, în anul 138. Dintre cei 157 de «bătrâni» (*γερονσιασταί*) înșirați pe marea stană de marmoră, găsită la poarta cetății, 29 sunt cetățeni romani, iar dintre aceștia cinci poartă numele de *Flaviu* (după împărații Vespasian, Titu și Domițian), unul de *Cocceiu* (după împăratul Nerva), șapte pe cel de *Ulpui* (după împăratul Traian) și zece pe acela de *Aeliu* (după împăratul Adrian),— apoi mai avem vechile nume de familii romane: *Hostia*, *Pedia*, *Iulia*, *Valeria*. Ba chiar găsim Greci, cari, deși nu sunt încă cetățeni romani, poartă nume romane: *Rufu* al lui Andronic, *Castu* al lui Alexandru, și, ca pildă de vechimea vieții romane, *bătrâni*, cu nume grecești, Heraclèon și Markion, ai căror părinți au avut pe vremuri nume romane, *Tertiū* și *Marcu*, dar nefiind făcuți cetățeni romani și-au numit mai departe urmașii, iară cu nume grecești. — Ceeace însă e încă mai însemnat pentru viața romană în ținutul de țară al Histriei, e marele număr de sate traco-romane de aici, cu limba nùmai romană, cu sărbătorile romane ale Rosaliilor, cu civilizația aproape orășenească română. Iată, de pildă, satul lui *Quintio* (vezi fig. 28 și 29), din care avem o mulțime de pietre scrise, puse în diferite timpuri, dar dintre cari două sunt tot din vremea împăratului Antonin cel Cuvios. Una din ele, pusă în ziua de 13 Iunie a anului 149, e un altar bine lucrat, închinat lui *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*, pentru sănătatea lui Antonin și a fiului său Marcu, de *veteranii și cetățenii Romani și Bessii așezați în satul lui Quintio, prin*

îngrijirea celor doi primari ai satului, *Claudiu Gaiu* (roman) și *Durisses* (sau *Durissis*) al lui *Bithus* (trac-bess), împreună cu *perceptorul comunal* (quaestor) *Serviliu Primigeniu* (roman). Cealaltă piatră scrisă e tot de pe la începutul domniei lui Antonin cel Cuvios, dar fără arătarea anului și a zilei (vezi fig. 34); e, de asemenea, o închinare a veteranilor, cetățenilor romani și Bessilor din acest sat pentru sănătatea împăratului și a fiului său, dar făcută zeului *Hercule Nebiruitul*, și anume cu *prilejul dregerei casei comunale a satului (auditorium) prin îngrijirea lui Sulpiciu Narcissu* (roman de obârșie din răsărit — cum se vede din nume) și a lui *Derzenus feciorul lui Auluporus* (trac-bess) *primarii satului* (peatra zice *magistrati* în loc de *magistri*), precum și a lui *Cocceiu Febu* (roman tot din răsărit: Febu e *Phoibos*, grecește numele zeului soarelui), *perceptorul comunal (quaestor)*. Dacă prin 140—150, sătenii noștri își aveau o clădire veche de primărie, pe care trebuiau s'o dreagă, înseamnă că ei erau aici de demult. Și — am arătat și mai înainte, la povestirea lucrurilor din Histria, — toate faptele ne îndeamnă să credem, că ei erau aici încă din vremea împăraților Flavii.

Cam tot de prin anii 120—140 se arată a fi și piatra de mormânt a «senatorului» histrian (*buleuta Histriae*), *Aelius*, care încă din viață și-a ridicat pomenirea, pentru sine și pentru soția sa, *Flavia Victorina*, și pentru fiul său, *Aelius Lu[...]*, nu departe de Ulmetum, dar foarte departe de orașul Histria, unde el eră sfetnic; având moșia aici, el și-a făcut monumentul pe pă-

mântul lui, în gândul că și el va muri, nu în oraș, ci la conacul său, cum se spune de pildă și pentru proprietarii de pământ din ținutul Capidavei (*obiti ad villam suam*) pe pietrelor de mormânt, pe care le-am cetit mai sus, și precum vom vedea și mai jos pe alții dela *Tomi*. — Din anul 157 avem piatra de mormânt a altui fruntaș din Histria, găsită nu departe spre răsărit - meazănoapte de Ulmetum, adică tot în mijlocul Dobrogei, *Luciu Pompeiu Valens*, cetățean roman, de obârșie dela Ancyra, în țara Galaților din Asia-Mică, și care se

Fig. 67. Statuă de marmoră ridicată unei femei nobile din TOMI (vezi de pildă monumentul Sossiei Africana, fig. 65), în vremea romană. Muzeul din București.

așezase tot în ținutul de țară al Histriei (*consistit regione Histri*), după ce îndeplinisese în capitala grecească cele mai înalte funcții: de arhonte, de primar și de preot al marelui zeu Liber (Dionysos) (*muneraque fecit Histro in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium at Liber[um]*); fiind încă în viață, el își zidise acolo, la moșie, lăcașul de vecinică odihnă (*et sepulcrum se vivo ipse sibi fecit*). — Din anul 142 avem jumătate din piatra, pe care *Cladiu Posidoniu* scrisese închinarea ce o făcea zeilor, undeva la țară, în ținutul Tomitanilor, pe unde e astăzi satul Haziduluc, nu departe, la meazăzi de Constanța. — În sfârșit, pentru a dà pilde și din ținutul Sciției Mici mai apropiat de Mesia Inferioară, adică Bulgaria de azi — care primise mulți Romani încă și mai de vreme decât Dobrogea, — amintim de așezarea romană dela Adamclissi (*Traianenses Tropaeenses*), care încă din anul 115—116 ridică o pomenire, poate cu o statuie, împăratului Traian, ca recunoștință pentru apărarea târgului lor și a țării, și înfrumusețarea ținutului lor cu mărețul monument de biruință, care până în ziua de azi stăpânește cu ruina lui uriașă toate împrejurimile, atât cât ajunge ochiul a îmbrățișa de pe înălțimi.

* * *

Dar și pe malul stâng al Dunării, în Moldova de meazăzi, pe drumul străvechiu dela gura Siretului la trecătoarea Oituzului, unind, cum am arătat mai sus, încă cu multe veacuri înainte de Hristos și de stăpâ-

nirea romană, Dobrogea deadreptul cu Ardealul, pe valea Siretului și a Trotușului, găsim pe Romani așezați în sate înfloritoare și bine orânduite, ca acelea dela *Bărboși*, *Șendreni*, *Poiana* și altele. Cercetările noastre în anii din urmă, împlinind știri mai vechi, dinaintea noastră, au putut alcătui o icoană destul de limpede a vieții romane în Moldova de jos. După cum se înțelege din rămășițele vechi găsite în pământ — pe mai toate boturile de deal — de multe ori ieșite dela sine la lumina zilei prin surparea malurilor, Dacii și celelalte neamuri, cari au locuit aici înaintea lor, ori împreună cu ei, au avut sate foarte multe: mai nu e loc unde să nu găsim cioburi de oale, vechi unele de patru la cinci mii de ani, săgeți de cremene, ciocane și topoare de piatră lustruită, iar apoi mai înspre noi, adică de-acum trei la patru mii de ani, unelte și arme de aramă, cu tot felul de podoabe iarăș de aramă, ba unele chiar de aur. Și movilele acelea de pământ, pe care le vedem în tot cuprinsul pământului românesc, morminte de-ale oamenilor acelora străvechi, de multe ori se înfățișează adunate la un loc, multe împreună, arătând limpede cimitirul uneia din anticele așezări mai mari ale popoarelor de aici. Firește, Muntenia șeasă, Moldova și Basarabia de meazăzi sunt pline de astfel de urme și rămășițe. Dar, după știrile din cărțile vechi, noi nu avem voe să numim Daci, adică strămoși ai noștri, decât pe acei locuitori din părțile noastre, cari se arată aici de pe la anul 700 înainte de Hristos. Poate că tot ei vor fi fost și la anul 2000 înainte de Hristos,

însă se poate să fie și altfel (vezi d. p. pentru strălucita civilizație care înflorea în Moldova și Basarabia între anii 3000 și 2000 înainte de Hr. vasul pictat dela Cucuteni, din fig. 35). De aceea când este vorba de *vârsta de piatră* (până la anul 2000) și de *vârsta de aramă* (între 2000 și 1000 înainte de Hristos) nu e bine să numim apriat, cu nume din vremea mai târzie, popoarele ce au locuit aici. Destul că, în locurile așa de multe din vremea dinaintea Romanilor, îngrijite de Dacii noștri, se găsesc mereu tot mai multe urme și din vremea romană. Pietrele scrise sunt rare, însă cioburile de oale romane, chiotòrile de aramă de fel roman, cu care-și prindeau cei vechi hainele largi ca cele ale preoților noștri de azi, se găsesc foarte multe, în toate părțile. Dacii din Teleorman, Vlașca, Ilfov, Ialomița, Brăila, din Putna, Tecuci, Tutova, Covurlui, din Cahul, Bolgrad, Ismail, Cetatea Albă, chiar și de-au învățat încet-încet obiceiurile și limba romană, ei nu și-au pus decât foarte rar pietre de pomenire, cum aveau obiceiul Grecii și Romanii. Pentru aceasta nu se cuvine însă a trage încheierea, că unde se găsesc numai cioburi și podoabe romane, dar nu și pietre scrise, n'au fost și locuitori de limbă romană.

Din fericire avem din stânga Dunării și pietre scrise, și anume chiar din vremea celor dintâi împărați ai veacului al II-lea, adică, tot de atunci, de când am văzut viața romană așa de înfloritoare în dreapta Dunării. Aceste mărturii ne învață, că foarte curând după cucerirea Daciei, locurile acestea se umplu cu sate

romane (*vici*), cari alcătuesc împreună mari comune rurale (*territoria*), cu primari aleși pe cinci ani (*quin-*

Fig. 68. Icoană de marmoră a zeului traco-elin DIONYSOS, găsită la Constanța. Muzeul din București.

quennales) și cu un sfat comunal (*ordo curialium*), care hotărăște în numele locuitorilor. Iată de pildă monumentul găsit la Șendreni în județul Covurlui,

pe malul Siretului (v. fig. 36). E un stâlp în patru colțuri, scris, închinat zeului *Hercule Biruitorul* de către cetățeanul roman *Luciu Iuliu Iulian*, care se mai numia și cu numele lui străin, dinainte de a fi făcut cetățean, *Rundacio (qui et Rundacio)*; Iulian a pus monumentul în calitate de primar pe cinci ani (*quinquennalis*), dar locul pentru așezarea pietrei a fost dat după hotărârea sfatului comunal (*locus datus ex decreto ordinis*). Unde va fi fost capitala acestei comune, și care erà numele ei, nu știm. Dar știm că lângă gara Bărboși erà cetatea romană, care păzià drumul Dunării și al Siretului, încă din cei dintâi ani ai domniei împăratului Traian. Această cetate fusese ridicată de batalionul al doilea al «ajutoarelor» Mattiacilor (*cohors II Mattiacorum*) ajutat, poate, și de legionari de dincolo de Dunăre, din lagărul dela *Troesmis* (Iglița), din legiunea a cincea Macedonică, dar mai ales, și nu numai ajutată la început, ci și întovărășită mai departe, ca trupă de ocupație și de priveghere a drumului pe apă, de o secție a flotei imperiale de pe Dunăre (*classis Flavia Moesica*). De asemenea au stat de pază în cetatea de aici, cël puțin în vremea lui Marcu Aureliu, dar poate și mai înainte, soldați din legiunea întâia Italică, a cărei garnizoană erà la *Novae* (lângă Șiștov). O cărămidă cu pecetea acestei legiuni, găsită în cetatea dela Bărboși, ne dovedește că legiunea I Italică a stăruiat chiar mai mult aici, făcându-și singură căzărmiile și clădirile ce au trebuit detașamentului ei, și astfel a împărțășit și ținu-

tul dimprejur, adică satele de țărani daci, cu binefacerile civilizației înaintate și curat romane, pe care întotdeauna o aveau mai din plin legionarii, decât «ajutoarele» (*auxilia*) romane, cum erau, de pildă, chiar aici, acei Mattiaci, cari erau Germani dela Rinul de mijloc, locuind la meazănoapte de râul Main, pe malul drept al Rinului, și trecuți apoi, dela împăratul Tiberiu înapoi, încet-încet la viața romană.

Cetatea romană dela Bărboși nu numai eră, firește, o siguranță pentru populația pacinică locuind până departe prin satele dimprejur, dar, prin viața romană din lagăr, ea înrăurea asupra Dacilor localnici și îndemnă la trecerea lor cât mai repede și largă la felul de a fi roman. Lângă cetate, spre apus, se întind multe ruine și urme romane, care ne arată, că aici a fost satul (*vicus*) civil, crescut la umbra lagărului, iar la meazănoapte e cimitirul, unde s'au găsit iarăș multe rămășițe romane, despre care vom vorbi îndată. Cum am arătat noi însă, la începutul acestei cărți, așezarea civilă dela Bărboși eră mult mai veche ca Romanii. Ea înflorise încă cu cinci veacuri înainte de Hristos. Nu e dară nici o minune, că pe vechiul drum al Siretului, bătut de anticii negustori greci, într'un ținut așa de frumos și roditor, la adăpostul unei cetăți tari, noi găsim la jumătatea veacului al II-lea după Hristos, o mare comună rurală (*territorium*), în care, afară de satul (*vicus*) dela Șendreni, cercetat mai sus, și de satul (*vicus*) dela Bărboși, de care vom vorbi îndată, vor fi mai fost sate romane la Piscu și la Pechea,

Fig. 69. Icoana zănei pădurilor și fiarelor, DIANA vânătoareasa, — cioplită de un biet meșter țaran de pe la noi, unde această zână era foarte iubită de Daco-Romanii noștri Muzeul din București.

cunoscute și pentru vremea dinaintea de Romani, iar încă și mai departe, la răsărit de Cosmești, multe alte așezări din județele Tecuci, Tutova și Covurlui. Acestea însă sunt dovedite ca ținând de lumea din meazăzi, până acum, doară prin câteva monete ori cioburi de oale romane, găsite acolo ca din întâmplare.

Avem din satul roman de lângă Bărboși mai multe pietre scrise, dovedind așezarea civililor aici, adică a unei populații producătoare, fie în agricultură, fie în negoț. Așa, cunoaștem o familie *Iulia*, cu mama, *Iulia Saturnina*, și doi băieți, *Luciu Iuliu Saturnin* și *Luciu Iuliu Attal cel Tânăr* (pe tată adică l'a chemat tot așa, ceeace ne arată, după numele *Attal*, că întemeietorul familiei eră de obârșie din Asia Mică). Apoi mai cunoaștem o familie pe jumătate greacă, pe jumătate romană, dar vorbind latinește: pe tată îl cheamă *Marrenus Anencletus*, pe mamă *Terentia Victoria*, pe fiică *Marrena Victoria*; altă familie, din care nu cunoaștem decât pe foștii robi, liberați, *Apollonius* și soția lui, *Helpis*, cari fac, recunoscători, monument stăpânului lor (*patrono bene merenti*), nu se poate spune de a fost greacă ori romană, dar se vede limpede că și ea eră de limbă romană; în sfârșit o altă familie, curat greacă, punându-și piatra de mormânt pe grecește, — fără îndoială, negustori greci, așezați aici cu afaceri de import și export pe Dunăre și Siret.

Bogăția locuitorilor târgului roman dela Bărboși trebuie să fi fost foarte însemnată, dacă ținem seamă

de anume descoperiri, ca aceea a uriaşului sicriu de piatră, găsit în cimitirul dela meazănoapte de cetate, pe partea din vale, către răsărit. E înalt, pânăla culmea capacului, de 2.10 m., lung, la trupul cutiei, de 2.45 m., iar la capac de 2.61 m., şi lat, la cutie, de 1.31, iar la capac de 1.42 m. Sicriul poartă pe el o inscripţie grecească, vopsită în litere repezi de mână, cu chinovar (*minium*) de două ori la fel, odată pe cutie şi a doua oară pe capac. Pisania are întâi un semn, care e marca de fabrică, a cioplitorilor cari au făcut sicriul, apoi timpul când a fost făcut: potrivit obiceiului de atunci, anul nu e însemnat cu numere, ci cu numele preotului — Romei şi al Impăraţilor asemănaţi zeilor — ales pentru acel an (pe care nu-l putem întocmai dovedi), de ţara (provincia) Asiei (*ἐπι Ἀλφ(του) Μοδέστου ἀσιάροχου*): «pe vremea asiarhului *Alfiu Modestu*», desigur, grec, dar purtând nume romane, pentru că eră cetăţean roman. — De acolo din Asia Mică, sicriul acesta greu de zece mii de chilograme, tăiat pe loc din câte o singură bucată de piatră, a fost adus cu mare cheltuială prin Marea Neagră, pe Dunăre şi pe Siret în sus, tocmai aici, în ținutul acesta depărtat, al Daciei scitice. Nu am nevoie să mai întârziu asupra buneii stări a aceiua, care putea să facă astfel de comenzi, pentru trebuinţele sale particulare.

Dar, cum s'a putut băga de seamă, printre cetăţenii pomeniţi până acum în satele romane de pe valea Siretului, nu e niciun veteran şi totuşi, în ce-i priveşte pe soldaţii liberaţi din armată, ştim dinainte, chiar

Fig. 70. Icoană a zeilor gemeni din Samothrake (CABIRII), la cari se închinău Grecii din TOMI, HISTRIA și alte orașe antice din părțile noastre. Muzeul din București.

fără mărturii apriate, că mare parte din cei ce-și făceau serviciul în lagărul dela Bărboși (am văzut cât de mulți, și cè fel de trupe), rămâneau pe loc, ca agricultori, mici proprietari de pământ, ori chiar ca meseriași, negustori și întreprinzători, crescând astfel mereu populația civilă romană a ținutului.

Dacă ne gândim acum, că Traian, zidind cetate la Bărboși, nu făcea decât să dea ființă oficială unei stări de lucruri ce dăinuia, ca început particular, cu mult înainte de el — precum am arătat și mai înainte pentru Sciția Mică, și precum se vede din pietrele scrise, că a fost lucrul și în Oltenia, — atunci înțelegem, de ce, pe vremea lui Marcu Aureliu, Moldova de meazăzi este tot așa de adânc pătrunsă de viața romană, ca și Dacia olteană, ori Mesia dobrogeană. În adevăr și aici, la gura Siretului, Romanii au pătruns întâiu ca negustori și agricultori — pe urmele Grecilor și pe drumurile folosite de ei de sute de ani: Bărboși-Poiana-Oituz — și deabiă pe urmă au venit ca stăpânitori militari, orânduind după legile Statului și dând drepturi și statornicie așezărilor romane răzlețe, încropite cam la întâmplare până atunci.

Dar viața romană în stânga Dunării nu se mărginește la Moldova de meazăzi. Toată câmpia munteană și Basarabia de jos, cu ținutul foarte întins de țară al Cetății-Albe (*Tyras*), au fost atunci de asemenea aduse dela viața dacică la aceea romană. Din Mesia în Dacia scitică erau capete de poduri peste Dunăre, pe malul nostru, acestea: la Flămânda, la Zimnicea, la Reca-

Petroșani, poate la Giurgiu, sigur la Oltenița, la gura Mostiștei, la Luciu-Gura Ialomiței, la Bărboși, la Cartal și în fața Prislavei. Scriitorul acestor rânduri a cercetat el însuș rămășițele antice de pe malul nostru la Zimnicea, la Chirnogi, pe toate grădiștele din baltă și de pe mal de jur împrejurul Olteniței, pe toată valea Mostiștei și în balta Dunărei legată cu Mostiștea, la Luciu, la Bărboși și în fața Prislavei. La Zimnicea și lângă Oltenița, precum și în văile Dunării, Mostiștei și Ialomiței (la Crăsani și Tinosu) sunt mari cetăți de pământ. La Luciu, afară de alte rămășițe mărunte, se știe că a fost chiar garnizoană romană de «ajutoare»: păziă aici o trupă de arcași sirieni (*numerus Sursorum sagittariorum*). De Bărboși am vorbit. La Cartal s'au găsit rămășițe vechi și chiar pietre scrise. În sfârșit în fața Prislavei, jos în Deltă, sunt niște clădiri foarte însemnate, cu ziduri mari și puternice, de o grosime neobicinuită pentru o întăritură trecătoare. Cât privește ținutul orașului grecesc *Tyra*, care a înflorit foarte mult la limanul Nistrului, știm că încă biruitorul Plauțiu Elian, prin anii 52—53 după Hristos, i-a dat și lui liniștea, și că această veche colonie elină nu datorește marelui general mai puțin ca Histria, de care am vorbit mai înainte. Știm chiar, că din anul 57 Grecii din *Tyra* încep a număra dela capăt (1, 2, 3) anii de viață ai orașului, ca și cum atunci ar fi fost întemeiat, — aceasta ca recunoștință pentru binefacerea păcii, dăruită lor de Romani, și luarea sub ocrotirea acestora. Un detașament din legiunea a cincea

macedonică dela Troesmis făcea de pază la Tyra — avem chiar cărămizi cu pecetea legiunii, făcând definitiv dovada că soldații și-au ridicat singuri aici căzărmi și alte clădiri. Dar capetele de pod pomenite în Dacia scitică, la rândul lor, nu numai păziau trecerea dela noi spre meazăzi, ci erau începutul unor lungi drumuri, cari mânau către Ardeal. Dela Flămânda și dela Zimnicea pornea drumul prin Pitești spre Câmpulung: cetățile dela Jidova și Cătănești fac mărturie sus în munte de legătura cu valea. Dela Reca și poate și Giurgiu, ca și, sigur, dela Oltenița-Spanțov, urcă spre munți drumul pela Ploești către Drajna-de-sus, unde iarăș, o cetate romană, păzită chiar de trupe din Mesia, iar nu din Dacia, arată însemnătatea și a acestei legături deadreptul, între Mesia și Dacia lui Traian. La clădirea cetății dela Drajna au lucrat, precum se vede din cărămizile cu peceți, trupe din toate trei legiunile Mesiei inferioare: *întâia Italică* (dela *Novae*-lângă Siștov), a *cincea Macedonică* (dela *Troesmis*-Iglița) și a *unsprezecea Claudia* (dela *Durostorum*-Silistra), iar pe lângă ele încă și batalionul de «ajutoare» din Siria de meazănoapte al Commagenilor (*cohors Commagenorum*). Câmpia Daciei scitice fiind astfel privegheată de trupele de pe malul înalt dunărean al Mesiei și Scitiei Mici, iar nu de armata Daciei, aceasta însemnă, că tot ținutul era minunat păzit, întrucât detașamentele erau datoare să păstreze totdeauna legătura sigură cu garnizoanele lor de obârșie. — Dela gura Mostiștei pornia pe malul de apus un drum spre meazănoapte,

Fig. 71. Icoana zeilor gemeni din Samothrake (CABIRII), cari aveau un fel tainic de a fi rugați de credincioși și își aveau temple mai ales în orașele grecești, ca HISTRIA, TOMI, CALLATIS și celelalte, dela Mare. Muzeul din București.

pela Piscul Coconilor, iar pe malul de răsărit un altul, spre Valea Seacă și Piscul Crăsanilor. — Dela Luciu urcă, fie pe Ialomița în sus, pe la Crăsanii de jos, și

apoi trecând prin Tinosu, pe Prahova, tot pela Drajna, fie pe valea Buzăului, drumul de legătură între Ardealul de răsărit și Dobrogea mijlocie: aici, la gura Ialomiței, trecând Dunărea la *Carsium* (Hârșova), călătorul putea prin Ulmetum ajunge fără nici cel mai mic înconjur deadreptul la Histria. — În sfârșit, între ținutul roman al cetății Tyranilor și Moldova de jos, deoparte, și Sciția Mică de alta, erau drumurile care treceau pela gura Prutului spre Bărboși, și pe la Cartal, la Isaccea (*Noviodunum*), ori pe la Prislava la Tulcea (*Aegys-sus*). Frumoasele clădiri antice, chiar cu zugrăveli pe pereți, aflate în ruinele cetății dela Prislava, precum și diferite rămășițe antice, găsite pe grindurile din delta Dunării, arată că înflorirea acestor ținuturi eră mare și populația care se mișcă încoace și încolo peste apă, foarte însemnată.

* * *

Să încercăm acum a ne da seamă de felul cum a crescut tot mai puternică civilizația romană la gurile Dunării, dela împăratul Claudiu pânăla împăratul Antonin cel Cuvios, adică, în socoteală rotundă, dela anul 50 pânăla anul 150 după Hristos.

Dacă împărăția romană ar fi așteptat ca numai cete mari de coloniști, desăvârșit orându-iți în gospodăria și tovărășia lor, să meargă să lucreze și să folosească pământurile cele nouă, cucerite ori măcar împăciuite la hotare, e neîndoios că Europa de azi n'ar fi ajuns niciodată așa de romană, precum o găsim până în zilele

noastre, chiar acolo unde alte limbi, pe vremuri numite barbare, se grăesc încă de localnici. Ci au fost singuratecii căutători de drumuri, ogoare și bâlciuri, încă necunoscute, cari îndrăzneți și harnici au pătruns până departe, dincolo de granițele împărăției, au încheiat afaceri, au despădurit ținuturi arându-le, au întemeiat târguri și așezări și, prin toate aceste isprăvi în mijlocul barbarilor, ei au făcut cunoscute și au întins, cu tot mai mult folos, numele, civilizația și autoritatea romană. E o mare faptă de scoatere a lumii din lene și sălbătăcie, asemănătoare aceleia pe care astăzi o îndeplinește Anglia, care, cum se știe, înainte de toate prin osteneala răzleților ei cercetași, a putut să se împodobească cu coroana de împărăteasă a lumii.—Așa numai, se poate înțelege de ce avem și în Scitia Mică, cu toată câmpia dimprejur, adică în Dacia scitică, atâtea pomeniri, pe pietrele scrise, despre conacele (*villae*) singuratecilor «așezați» (*consistentes*) în ținuturile de țară ale orașelor grecești dela Mare ori ale comunelor rurale dela Dunăre și din mijlocul Dobrogei. Am pomenit și mai înainte pietrele de mormânt ale bogătașilor și fruntașilor greco-romani și daco-romani «morți la moșia lor», iar nu în orașe. Dar mai avem și alte pietre scrise, foarte de preț, care ne arată, ce mare însemnătate dădeau Romanii așezării de coloniști singurateci în mijlocul ținuturilor de alt neam, coloniști pe cari ei îi ocroteau de aproape, în cece privește averea și munca lor, hotărnicindu-le cu ordin de sus moșiile,

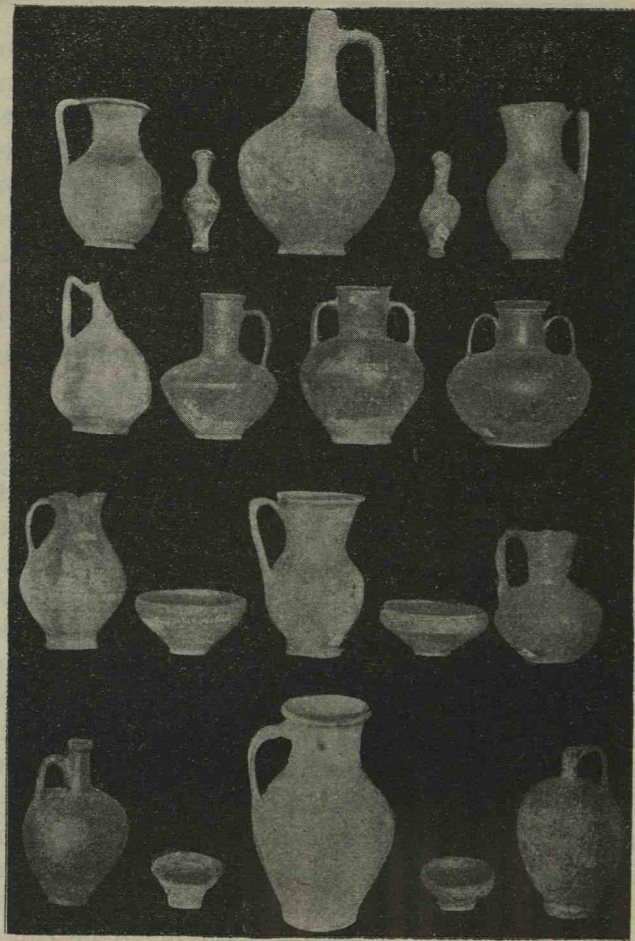

Fig. 72. Oale și vase de rând dela TOMI, din aceeaș vreme ca acelea din fig. 73. Muzeul din București.

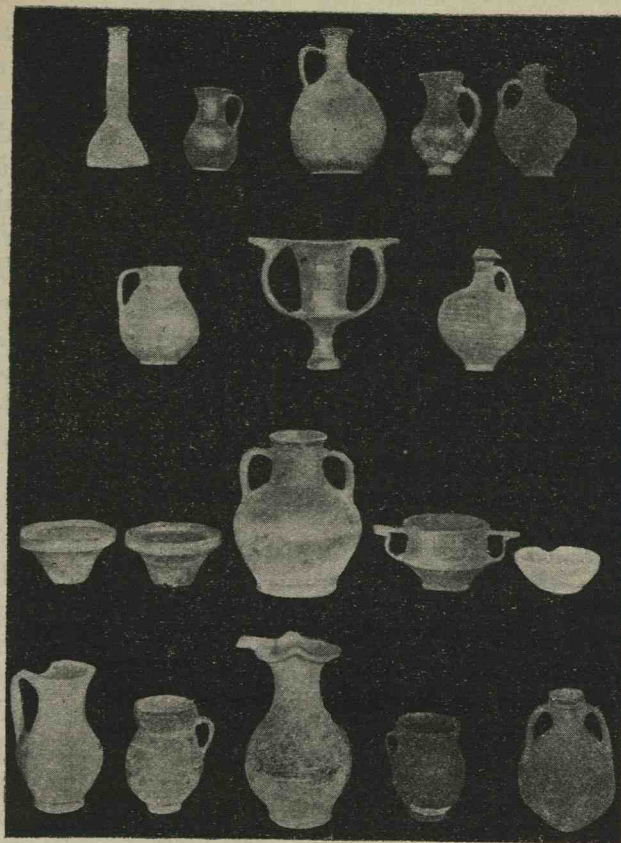

Fig. 73. Oale și vase de rând făcute la TOMI (Constanța) în vremea stăpânirii romane după modele mai vechi grecești. Muzeul din București.

înspre proprietățile comunale ori particulare, care le înconjurau: așa în părțile Histriei ni s'au păstrat două din pietrele de hotar, pe care în anul 200 după Hristos le pusese prefectul flotei Dunării, Vindiu Verian, după porunca guvernatorului țării Mesiei, strălucitul Oviniu Tertull, între moșia tracului *Bessus Ampudus* și sătenii daco-romani din *Buteridava* (*termini positi inter [B]essi Ampudi [vil]lam et vicano[s] B[ut]eridavenses*); de lângă Constanța ni s'a păstrat una din pietrele de hotar ale moșiei lui Tiberiu Claudiu Firmin (*fines pertinentes ad Tib(erium) Cl(audium) Firminum*); dela Ulmetum avem doi din stâlpii de hotar, puși în diferite timpuri pentru despărțirea moșiei comunale de diferitele proprietăți înconjurătoare; dela *Callatis* (azi Mangalia) avem o hotărnicie a pământului orașului și satelor dimprejur, pomenind o mulțime de stâlpi; despre hotărnicile cetății Ausdecensilor, la meazăzi de Adamclissi (*Tropaeum*), și a Histrienilor, am vorbit pe larg mai sus; foarte multe sunt în sfârșit pietrele de hotar cu însemnarea «capătul țărinei satului» (*fines terrae vici*). Astfel rețeaua de hotărnicii, care acoperea întregul pământ roman, desfăcându-l în singuratece proprietăți, și întipărea liniile ei de orânduire romană nu mai puțin asupra ținuturilor pe jumătate barbare, încă pline de localnici neaduși la viața și limba romană, decât asupra țărilor cu totul tot romane,—se găsește încă bine însemnată pe pietrele scrise ale Sciției Mici. Comunele mari, ca și satele, ca și

singuratecii proprietari, erau trecute cu grijă în cadastrelul împărătesc, astfel că toată lumea se simțea în siguranță și în ce privea pământul ce și-l agonisise.

Dar începuturile vieții romane, puse în Dacia Scitică de îndrăzneți cercetași stingheri, nu se dovedește numai prin pietrele de mormânt, ori prin pietrele de hotar ale moșiilor lor. Ci avem documente scrise, din care înțelegem, că chiar foarte multe sate ale Sciției Mici și-au avut începutul în așezarea unui singur cap de familie, care apoi a dat numele lui și satului ce s'a alcătuit treptat împrejurul conacului lui, sau chiar pe moșia lui. Așa satul roman dela Caramuratul de azi se chema satul (*vicus*) lui Clemens sau Clementian (*Clementianus*, numit și *Clementianensis*); cel dela Șeremet, al lui Casius (*vicus Casianus*); cel dela Sarai, lângă Hârșova, al lui Verobrittius (*vicus Verobrittianus*); în ținutul Histriei am găsit până azi pietre scrise pomenind trei sate cu nume luate dela întemeietorul lor: satul lui Celer, satul lui Quintio, satul lui Secundin (*vicus Celeris*, *vicus Quintionis*, *vicus Secundini*); în ținutul de țară al orașului *Tomis*, am mai putut încă ceti pe un altar (până acum nepublicat) închinat lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare, de primarul satului, din banii săi (*de suo*), pentru sănătatea împăratului Marcu Aureliu, numele satului lui Narcis (*vicus Narcisianus*). Strămoșii aceștia, ai satelor romane ale Sciției Mici, începuseră în toate părțile gospodăriile lor,

fără să se gândească la altceva decât la binele lor; ca și mocanii noștri de azi, așezați în Dobrogea de câte unul singur, în deplină singurătate, așa Romanii de atunci își îngrijiseră de pământul lor și-și clădiseră conacul lor, în cine știe ce ținut pustiu, numai pentru a-și face repede o stare mai bună. Dar încet-încet alți Romani ori Traci, agricultori, ca astăzi alți «mocani» ori «cojani», se aciuseră prin vecinătate, mănunchiul de gospodării se alcătuiase ca sat, Stăpânirea îi dăduse drepturi comunale cu sfat și primari, și așa, fără să se bage de seamă, când și cum, crescuse în puțini ani, la căldura păcii romane, noua așezare de oameni și viață romană. Localnicii și autoritățile numiseră firește satul după cel care fusese întâi acolo: cum ne arată de pildă hotărnicia oficială din anul 200 între sătenii din Buteridava și «așezarea» (moșia și conacul) lui Bessus Ampudus (*Bessi Ampudi villa*). Dacii și Tracii din Dacia Scitică și din Sciția Mică, străbătuți tot mai mult de lumea aceasta romană, vrând nevrând, luau obiceiuri, îndeletniciri și cuvinte dela noii veniți. Limba vorbită de ei, ca școlari ai țăranilor romani așezați aici, nu era tocmai aleasă și pietrele scrise ne arată de multe ori greșeli de gramatică foarte copilărești. Dar lucrul însemnat eră, că tot mai mult lumea dela Dunărea de jos se făcea una singură, de viață și limbă romană.

În acest chip ne gândim că s'a împlinit pătrunderea așa de adâncă și de largă a vieții romane pe pământul daco-scitic, între vremea împăratului Claudiu și

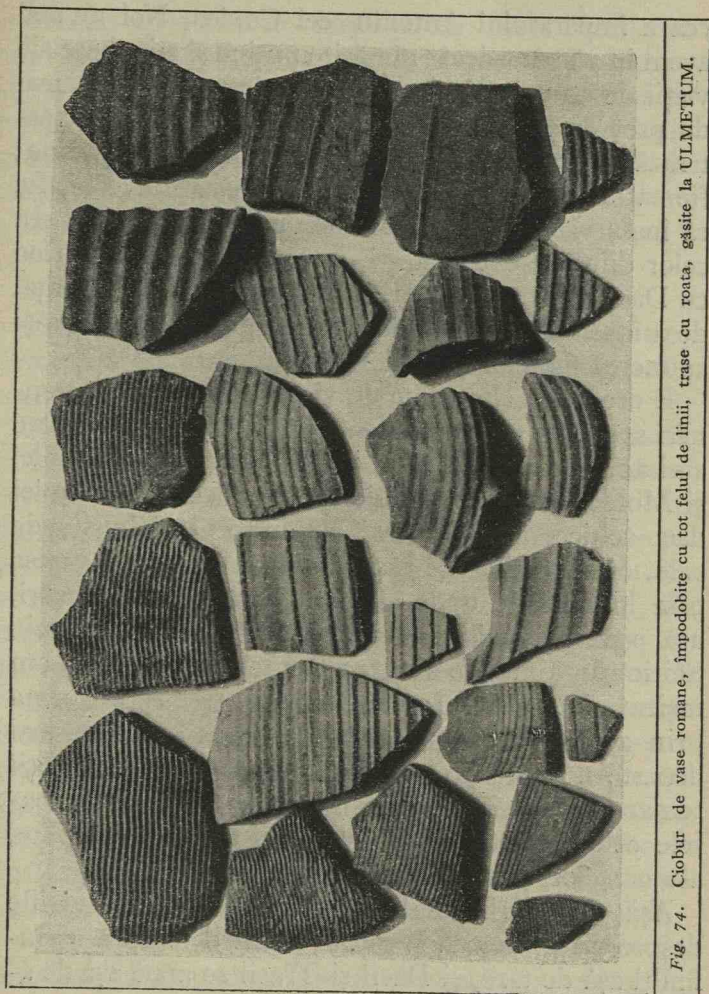

Fig. 74. Ciobur de vase romane, împodobite cu tot felul de linii, trase cu roata, găsite la ULMETUM.

cea a împăratului Antonin cel Cuvios. Noi nu mai avem în pământ decât rămășițe puține și stinghere ale vieții de atunci. Și pietrele scrise, care sunt cele mai de preț dintre mărturiile pe care pământul ni le păstrează ca amintire a acelor vremuri, sunt tare puține; fie că nu s'a săpat în deajuns pela cetățile vechi, fie că însăși viața celor dintâi Romani ajunși pe aici și a celor dintâi așezări sătești, întemeiate de ei la un loc cu Dacii și Tracii, nu dădea încă nici grija nici puțința, de a însemna în litere de trainică pomenire soarta și apunerea faptelor și zilelor omenești.

E drept, că alte urme de viață romană, fără însemnări scrise pe ele, dar nu mai puțin vrednice de luare aminte, ni s'au păstrat în multe locuri ale Munteniei și Moldovei. Despre satele daco-romane ale câmpiei daco-scitice, aflate numai cu ajutorul cioburilor de oale, ori bucăților de râșniți antice, ce se mai găsesc prin locurile pe unde au fost odată vechile așezări, am povestit mai sus, când a fost vorba de Dacia Scitică dinainte de venirea Romanilor, și când am înșirat drumurile romane ce au trecut pe urmă prin aceeași Dacie. Acuma este bine să spunem mai departe numai ce mai știm, despre începutul vieții romane în Dacia Scitică și în Sciția Mică, din izvoarele cele învățate, pietre scrise și marmore cioplite, ale orașelor și satelor celor mari și bogate.

Așa dară, prin anul 150 după Hristos, mărturiile despre viața romană la gurile Dunării încep a se înmulți așa de tare, și Dacii și Tracii se arată așa de a-

mestecați cu Romanii, încât putem privi toată țara cuprinsă între valurile vechi din Muntenia, Dobrogea și Moldova-Basarabia, ca fiind în plină contopire cu lumea cea mare romană a apusului; până și cetățile grecești dela Marea Neagră sunt așa de pătrunse de viața romană, încât ni se pare că trebuie să începem a le privi mai mult ca romane decât ca eline.

* * *

Este însă acum o datorie pentru noi, să ne întrebăm, care eră *obârșia*, *înfățișarea* și *calitatea* lumii romane din părțile noastre.

Nu e greu de înțeles că negustorii și țăranii romani, cari se așezau la noi, nu veniau deadreptul din Roma, ori din Italia. Și Roma și Italia se sărăciseră prea tare de oameni prin multele răsboaie purtate în cel de pe urmă veac înainte de Hristos, ca să mai poată da ele însele mulțimea de coloniști cu adevărat Romani, de cari eră nevoie la orânduirea provinciilor din nou cucerite, spre a le aduce cât mai repede la felul de viață romană. Totuș găsim în părțile noastre, așezați pentru totdeauna la noi, și Italieni adevărați, cari au venit singuri spre a se gospodări aici, iar nu, cumva au fost aduși aici ca ofițeri, soldați ori funcționari, cece firește se întâmplă foarte des. Astfel găsim: la *Troesmis* (Iglița) o familie din *Planina* (în Picenum); tot acolo o alta, a unui medic din *Faventia* (între Bolonia și Ravenna); lângă *Tomis* (Constanța) găsim o familie din *Aquileia*; la *Tropaeum Traiani* (Adamclissi) aveă moșie

senatorul roman L. Elius Marcianus, al cărui vechil erà un rob, cu numele barbar *Iaehetav*, poate vre un dac de-al nostru.

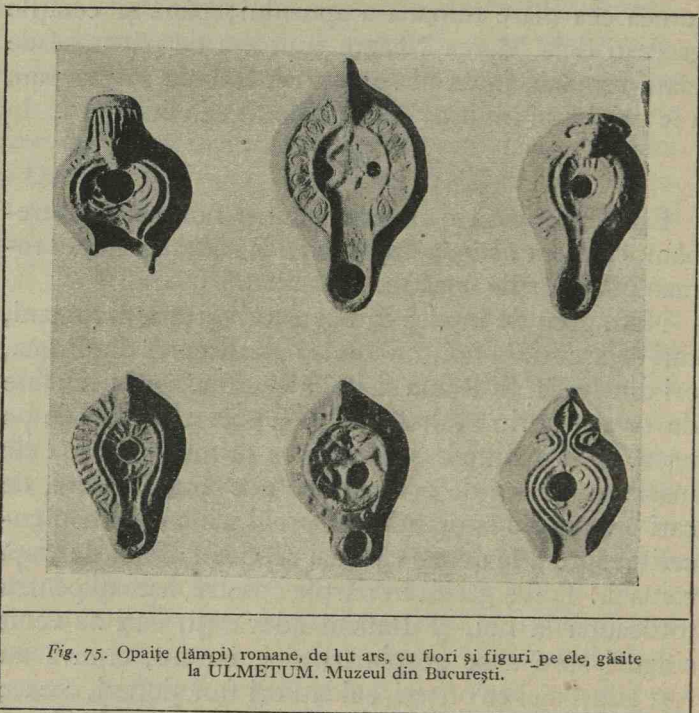

Fig. 75. Opaite (lămpi) romane, de lut ars, cu flori și figuri pe ele, găsite la ULMETUM. Muzeul din București.

Mulțimea cea mare a Romanilor așezați la Dunărea de jos venia din provinciile apusene ale Impărăției, și mai ales de prin părțile Bulgariei apusene, Serbiei, Ungariei și Austriei de azi, cari pe atunci alcătuiau

țara cea mare romană a Iliricului. Așa, la *Ulmetum* (Pantelimonul de sus), întâlnim pe un roman *Calventius*, care, după numele lui, se trage dintr'o familie din *Noricum* (Austria de azi); la *Tomii*, pe o romană din *Ratiaria* (Arcer); la *Troesmis*, pe un roman din *Oescus* (Gigen), ș. a. m. d.

Dar nu puțini erau Grecii și Orientalii trecuți încă de acasă dela ei la viața romană și cari vin de se așează la noi. Numărul celor veniți din Asia Mică e destul de mare pe pietrele scrise ale veacului al II-lea și ale celei dintâi jumătăți a veacului al III-lea. Toată Anatolia și Siria au ajutat la creșterea populației din Scitia Mică. Deasemenea Grecia, cu toate coloniile ei din răsărit și din Marea Neagră. Ceeace e însă vrednic de cea mai mare luare aminte, este că răsăritenii aceștia nu înfățișează în totdeauna viața grecească, cum fac, fără nici-o abatere, în țara Traciei (între Balcani și Marea Egee), ci de cele mai multe ori sunt trecuți cu totul la viața romană. Felul bine cunoscut al levantinilor, de «a se da după păr», și care ne-a dăruit și pe noi azi cu atâția mari patrioți români, al căror nume se găsește însă mai acasă la el în insulele grecești ori prin Asia Mică, făcea și pe «Asianii» aceia antici, pe cari îi găsim atât în Dacia cât și în Scitia, să primească și să înfățișeze aici la noi civilizația romană, adică, mai drept încă, traco-romană și daco-romană. O piatră scrisă, ridicată lângă *Tomii* de o tovărășie de coloniști *asianici*, cari se închinau, după pilda celor de aici, zeului tracic *Hero et Domnus*, foarte iubit de Traco-Romanii noș-

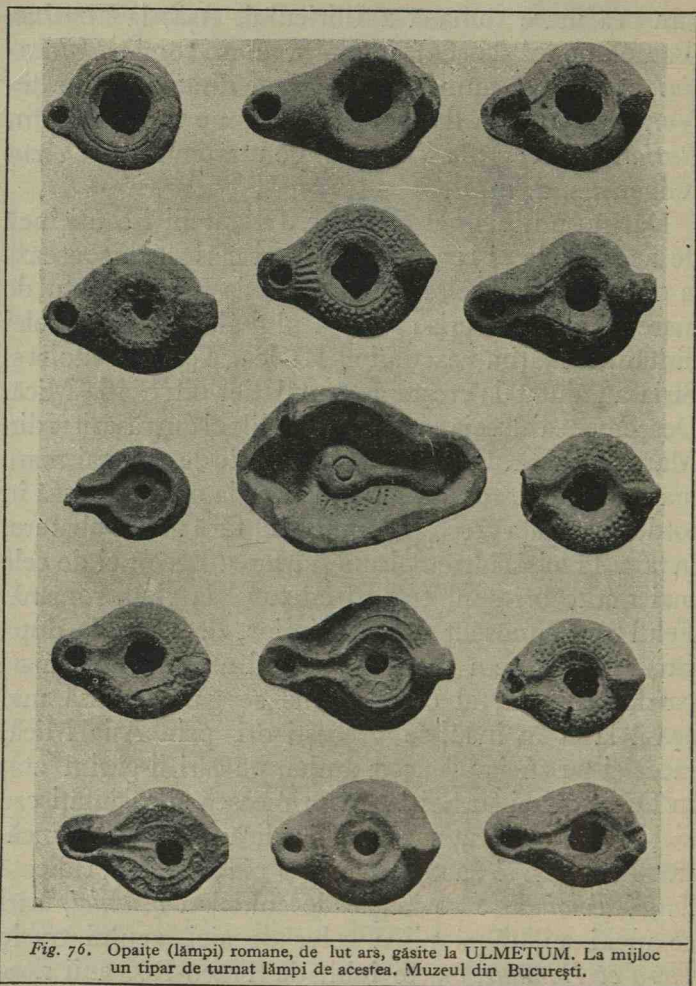

Fig. 76. Opaite (lămpi) romane, de lut ars, găsite la ULMETUM. La mijloc un tipar de turnat lămpi de acestea. Muzeul din București.

tri, ne pomenește doisprezece «Romani» (așa se numesc ei pe ei în inscripție), toți de obârșie din Asia Mică și dela Marea de Marmarà. Numărul *Romanilor* dela gurile Dunării, ale căror nume sunt jumătate grecești, este destul de însemnat în mărturiile scrise ce ni s'au păstrat. Inșirăm aici doară câteva pilde de atari obârșii răsăritene, adică de civilizație grecească, trecută pe urmă la cea romană. La *Durostorum* (Silistra) vedem pe vremea lui Antonin cel Cuvios (138—161) pe un cetățean roman, *Gneius Oppius Soterichus*, ridicând împreună cu fiul său Oppius Severus, din banii lor, un templu și o statuie lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare, pentru cetățenii romani «și cei așezați» (*et consistentes*) în târgul de barace (*canabae*) întemeiat pe lângă lagărul legiunei a XI-a Claudia (vezi fig. 37). La *Tomi* (Constanța) un cetățean roman, C. Antonius *Eutyches*, pune un monument zeului asiatic *Attis*, în calitate de mare preot al tovrășiei de credincioși ai zeului (*archidendrophorus*). La *Troesmis* (Iglița) întâlnim o cetățeană romană Publicia Cyrilla, care spune singură că e din Bithynia, în Asia Mică (*domo Bithyna*). La *Carsium* (Hârșova) un greco-roman, *Xe[ni]us Nicephorus*, pune pe vremea lui Antonin cel Cuvios un altar zeilor Jupiter și Junona, — pe latinește; tot așa, trei preoți sirieni la Meidanchioi lângă Isaccea (*Noviodunum*), ridică zeului sirian «romanzat», *Jupiter Dolichenus*, «un templu, din temelii». De la *Troesmis* și dela *Histria*, ca mari proprietari în ținutul rural al acestor orașe, cunoaștem doi «romani»,

de obârșie din *Ancyra*, în Galatia, Asia Mică. Nu mai vorbim aici de Alexandrinii, Sirienii, și diferiții Asiați, cari făceau negustorie și transporturi pe Mare în *Callatis*, *Tomi*, *Histria*, *Tyra*, și dela cari rămâneau aici la noi, alătura de mult folos bănesc, încă și diferite credințe și obiceiuri, nu în totdeauna folositoare și, oricum, străine Traco-Romanilor noștri. Destul să mai amintim numai faptul, că chiar Grecii din *Tyra* ori *Olbia*, la Marea Neagră, veniau la noi în Scitia Mică pentru afaceri, și pietre scrise de-ale lor ne-au lăsat știre despre ei până și în fundul provinciei, la *Tropaeum* (Adamclissi), pe vremea lui Dioclețian. Un astfel de negustor, ambulant, trebuie să fi fost de pildă și *Aurelius Sozomenus*, din Bizanț, feciorul lui *Zotichus*, mort la vârsta încă tânără de patruzeci de ani în ținutul orașului *Tomi*: pe piatra lui de mormânt îl vedem înfățișat într'un car cu boi, ducând un transport greu în tovărășia unui al doilea — probabil — negustor ca și el (vezi fig. 38).

Firesc lucru, îndreptarea cu fața spre Mare a ținutului daco-scitic, încă din timpurile străvechi, când s'au arătat întâi Grecii pe aici, înlesniă neamurilor răsăritene, dela Marea Neagră, Egee și Mediterană, în felurite chipuri, venirea la noi, nu numai pentru treburi negustorești, dar chiar pentru așezare statornică pe pământul daco-scitic, precum am amintit și mai sus. Inșă acești oameni, așa numiți «romani», cari veniau din răsărit, n'au luat nici o parte la lupta ce s'a dat în ținuturile noastre dela *Claudiu* la *Adrian*, pen-

tru a face romani pe localnicii barbari de aici. Răsăritenii au venit mai târziu, de pe la Marcu Aureliu înainte, când țara era de mult înfloritoare în haină romană și plină de Romani veniți din apus. În adevăr o cercetare a obârșiei (*origines, domus*) coloniștilor, sau, pentru că aceasta nu e totdeauna arătată, o cercetare mai ales a numelor, credințelor religioase și obiceiurilor, pe cari le găsim pomenite în înscricțiile latine pânăla anul 150, ne arată fără umbră de îndoială, partea hotărâtoare ce a luat lumea romană a apusului la romanizarea ținutului daco-scitic.

Să urmărim de pildă acel ținut de mijloc al Scitiei Mici, unde săpăturile noastre la cetățile antice au scos oarecum tot ce se putea găsi mai de seamă, ca mărturii ascunse în vechile ruine, adică ținutul al cărui loc de frunte era *Ulmetum*, și unde nu am putea prea mult da vina pe întâmplare, atunci când știrile ne arată un fapt, la care nu ne așteptam în chip obișnuit.

În cele mai mult de treizeci de inscripții, găsite numai la *Ulmetum, Romanii*, adică apusenii, alcătuiesc partea cu totul precumpănitoare a populației. Întâlnim următoarele familii. *Valeria*, cu șase ramuri, ori poate chiar rânduri de urmași, ale aceleiași tulpine: ramura lui *Valerius Maxellius*, cea mai veche, arătată ca dăinuind mai de demult, încă din anul 140,—ramura lui *Valerius Valerianus*, pe altarul închinat zeului *Silvan Semănătorul (Silvanus Sator)* în ziua de 1 Iunie, anul 178,—ramura lui *Valerius Felicx*, — ramura lui *Valerius Victorinus*, — ramura lui *Valerius*

Valens, — în sfârșit — prin anul 324 după Hristos, ramura celuilalt *Valerius Victorinus*, viteazul care a căzut în lupta dată la Calchedon, în fața Bizanțului, între împărații Liciniu, apărătorul păgânilor, și Cons-

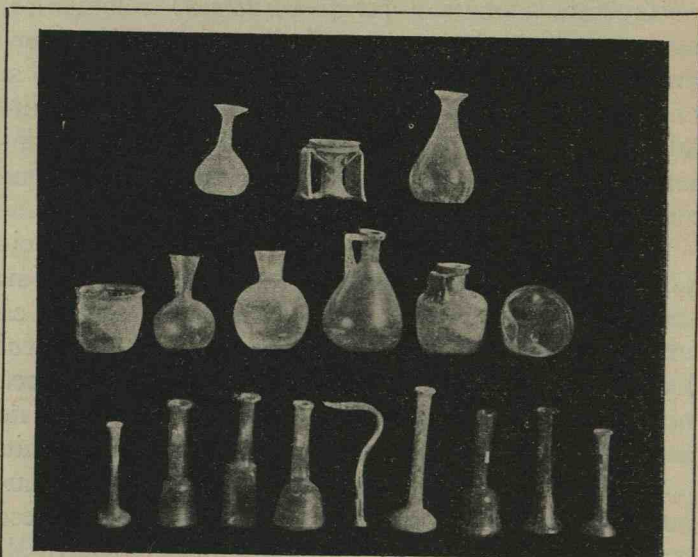

Fig. 77. Sticlărie obișnuită greco-romană dela TOMI. În rândul de jos, la mijloc, un cuțit (strigil) de curățit nisipul de pe trup. După întrecerea la trântă, tinerii unși peste tot cu untdelemn și murdăriți de căderea la pământ se curățiau cu aceste cuțite. Muzeul din București.

tantin cel Mare, ocrotitorul creștinilor. Apoi: familia *Aemilia* (vezi piatra de mormânt din fig. 39), familia *Calventia*, de obârșie din *Noricum* (Austria de azi), familiile *Longinia*, *Iulia*, *Martia*, *Domitia*.

Apoi, veche și cu multe ramuri, familia *Flavia*, pe care o întâlnim atât la *Ulmelum* cât și la *Capidava*: pe vremea lui Traian, pe vremea lui Antonin cel Cuvios și pe vremea lui Marcu Aureliu: piatra scrisă din timpul acestui împărat are și ziua când a fost pusă: 25

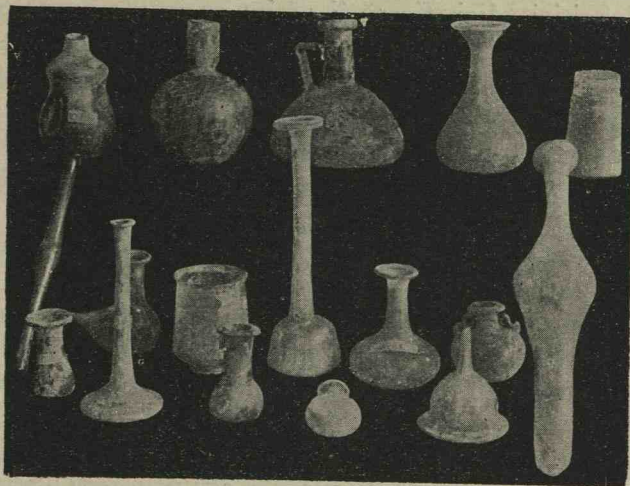

Fig. 78. Sticlărie de rând dela TOMI. Muzeul din București.

Iunie al anului 163. Apoi familiile, cu nume luate tot după împărați ca și acela al Flaviilor, *Cocceia*, *Ulpia*, *Aelia*, *Aurelia*. Toate numele acestea de familii, afară doar de cel de *Aelius* și *Aurelius*, ceva mai nouă, sunt vechi nume romane și arată că cetățenii din ți-

nutul Ulmetului nu s'au făcut romani abia după ce au ajuns aici, ci au venit în părțile noastre ca romani din moși strămoși, având rădăcini adânci, fie prin alte țări ale Impărăției, încă din vechi timpuri trecute la viața romană, fie, poate chiar în Italia.

În ce privește pe Dacii și Bessii traci, din mijlocul Sciției Mici, fie că îi găsim ca inși singurateci, fie că ne întimpină ca mulțime orânduită comunal, de «Bessii așezați» (*Bessi consistentes*), ei își păstrează până pela jumătatea veacului al doilea, ba chiar și mai târziu, în bună parte numele lor, trace: *Attas Possei*, *Ithazis Dada* (v. piatra de mormânt din fig. 40), *Ziftia*, *Mucaporus*, *Sedida*, *Sisinus* ș. a. m. d., amestecându-le totuș cu numele romane chiar la urmașii lor, pomeniți pe aceleași pietre scrise.

Neamul grecesc, și în deobște neamurile dela mările răsăritului, sunt înfățișate în secolul al II-lea, ba chiar și într'al III-lea, mai mult prin femei: *Theagenia*, soția lui G. Iulius Sergis, — *Ulpia Nicandra*, soția lui L. Valerius Victorinus, — *Theodote*, soția lui Aemilius Postumini, — sau prin robi liberați, ca *Valerius Nilus*, vechilul (*actor*) moșiei (*praedium*) lui L. Valerius Victorinus. — Înrâurirea grecească la Ulmetum, arătată chiar și prin Tracii, cari vorbesc și scriu grecește, ca de pildă în familia lui *Attas Possei* (al cărui urmaș însă poartă numele roman de *Iustus*), se lămurește prin împrejurarea, că în cele dintâi timpuri ale întemeierii mării comune rurale *Capidava-Ulmetum*, veniseră aici nu numai Greci, dar

și unii coloniști traci, ajunși prin părțile noastre tocmai din țara dela meazăzi a vechei Tracii, unde, precum se știe, limba grecească eră atunci singura vorbită de oamenii știutori de carte.

Dar dacă facem acum o asemănare între numărul Romanilor și acela al Tracilor și Grecilor, ce se întâmplă în mărturiile scrise găsite de noi la Ulmetum și în tot ținutul înconjurător, Romanii se arată a fi așa de mulți, că ceilalți, străinii, mai că nu se bagă de seamă, — dacă e vorba de rostul lor neatârnat, de înfățișători ai unei alte civilizații.

Aceleași încheieri trebuie să tragem, când ne uităm și mai departe, în documentele ce ne-au rămas dela *Capidava* (Calachioi), unde găsim ca familii fruntașe, de proprietari de pământ, pe *Iulii*, poate rude bune cu *Iulii*-i vecini, de lângă cetatea *Cius* (la Assarlâc — nu departe spre răsărit de Hârșova) în satul lui *Verobritiu* (*vicus Verobrittianus*), — ori pe *Flavii*, poate rude cu cei dela Ulmetum, — ori pe *Cocceii*, aceștia sigur rude cu *Cocceii* dela Ulmetum, pentru că pietrele scrise ni-i arată lămurit ca atare.

Tot așa primarul *Rundacio* dela Șendreni pe Siret (v. fig. 36), cu numele lui întreg, de zile mari, *Lucius Iulius Iulianus*, — și, nu mai puțin, *Iulii*-i din satul vecin, dela Bărboși, lângă cetatea (*castellum*) arătată mai înainte la gura Siretului, — și de asemenea toți *Tiberii Claudii*-i, pe cari i-am întâlnit la *Noviodunum* (Isaccea) și *Aegyssus* (Tulcea), se arată a fi adevărați Romani din apus, și, aceeace este încă și mai însemnat,

Romani de obârșie civilă, vechi gospodari, iar nu de breaslă militărească, veterani așezați să întemeieze sate și târguri, din ordin împărătesc, abia la bătrâneță: deci cu spor mai puțin la muncă decât cei cari toată viața s'au ținut numai de lucrul pământului.

O înfățișare ceva deosebită, în ce privește locul de naștere și îndeletnicirea coloniștilor, ne arată partea de răsărit a Sciției Mici. Aicea coloniștii au de multe ori, deși cetățeni romani, numele lor pe jumătate grecești, iar veteranii sunt foarte mulți. Cunoaștem, de pildă, în ținutul Histriei și al Tomilor mai bine de zece sate pe numele lor vechi. Cele mai multe sunt alcătuite din trei feluri de locuitori: cetățeni romani civili, cetățeni romani veterani, și Daci ori Bessi, «așezați împreună» și trăind după obiceiurile și orânduirile romane. Veteranii, la rândul lor, sunt, mulți, foști legionari. Dar nu e mic nici numărul veteranilor, cari, înainte de a fi împrumăriți, au făcut parte din oastea de «ajutoare» (*auxilia*), nu tocmai romană, ca neamuri din care se recruta cri ca obiceiuri și limbă, adevărat latine. Așa, printre veteranii așezați în satele din ținutul Histriei găsim mai ales foști ofițeri sau subofițeri de cavalerie, din escadronul al II-lea spaniol al *Arabacilor*, al cărui garnizoană era la *Carsium* (Hârșova) încă din anul 103, sub Traian, când îi vedem clădindu-și acolo cetatea lor de pază. Escadronul *Arabacilor* fiind așezat statornic la noi, recruții cei noi nu mai erau tot spanioli, ci localnici, mai ales Traci din meazăzi, cari abia prin serviciul militar ajungeau în-

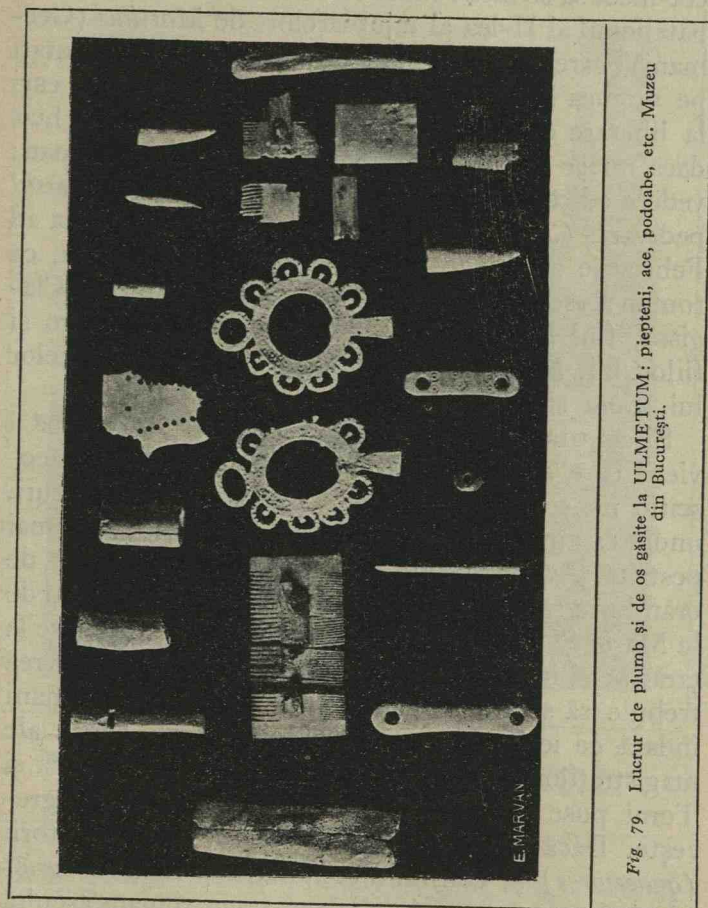

Fig. 79. Lucrur de plumb și de os găsite la ULMETUM: piepteni, acc, podoabe, etc. Muzeu din București.

cet-încet să se facă romani. Intocmai cum, de pildă, în batalionul al II-lea al «ajutoarelor» de *Mattiaci* (Germani), care păziă la gura Siretului, vedem recrutați pe vremea lui Adrian *Bessi* din părțile noastre, cari la liberare erau făcuți cetățeni romani deplini, chiar dacă nu se daseră încă în totul după felul roman: vedem adică în documentul de care vorbim, pe *bessul* pedestraș *Clagissa*, liberat de împăratul Adrian la 28 Februarie anul 138 din *cohors II Mattiacorum*, ca roman: «se dă cetățenia fostului infanterist *Clagissa*, fiul lui *Clagissa*, *Bess* (de neam), precum și fiilor lui, *Spor* și *Derzizenus* și *Eptacentus* și fiicelor lui, *Zina* și *Eptaperis*».

Și cu toate acestea *înfățișarea* adevărat romană a vieții care se desfășură în tot ținutul nostru daco-scitic nu se schimbă și nu slăbește în diferitele locuri, unde, ca amănunte, ni s'ar părea că trebuie să fie mai pestriță. Avem pretutindeni aceeași viață rodnică de orânduire sătească până la porțile cetăților grecești de la Mare. Și care dintre cetățenii acestor orașe iese la țară, să-și îngrijească singur de moșie, vrea-nu-vrea trebuie să se facă roman, pentru că toți sunt romani îndată ce ieși pe poarta orașului. Pietrele scrise ale magistraților, frunțașilor și sfetnicilor din Histria și Tomi, puse de ei la țară, sunt pe latinește, nu pe grecește. Dacă acum primarii (*magistri*), perceptorii (*quaestores*) și consiliile comunale (*ordines decurionum*) ale acestor sate (*vici*) daco-traco-romane ascultă la Dunăre de șefii cei mari ai ținuturilor (*territoria*),

Fig. 80. Tot felul de rășnițe găsite la ULMETUM și așezate în Muzeul Cetății. În vremea războiului celui mare ele au fost furate de Bulgari.

numiți *quinquennales*, «primari pe cinci ani», și de sfaturile lor de oameni buni și bătrâni, *curiales*, — în vreme ce la Mare satele trebuie să asculte de autorită-

tile din orașele (*oppida*) oarecum neatârdate (autonome), grecești, — pentru sătenii din cele două părți ale țării viața rămâne la fel și orânduirea ei *romană* nu se schimbă cu nimic. Funcționarii sunt aceiași, dările aceleași, sărbătorile aceleași, zeii aceiași.

Mai ales zeii, dela cari pleacă toată puterea și tot ajutorul muritorilor. Deoparte zeii cei mari ai Statului roman, pe cari fiecăare bun cetățean trebuie să-ncinstească: *Jupiter cel prea Bun și prea Mare* și tovarăsa lui, *Junona Regina*. De altă parte, zeii cei prieteni ai oamenilor dela țară, zeii cari au grijă de ogoare și de turme, zeii țăranilor și ai ciobanilor: *Silvan*, *Liber*, *Diana*. Dar, cum vom arăta și mai jos, toți zeii aceștia sunt nu numai oficiali romani, ai împărăției, ci și populari italieni, așa dară străvechi romani, ai țăranilor și păstorilor din Italia, mama și ocrotitoarea tuturor provinciilor împărăției.

Și alătura de credințele vechi italiene, înfloresc aici cele nouă, romano-trace. Cinstirea morților și tovarășiile pentru grija mormintelor (*collegia funeraticia*) își cer zeii, rugăciunile și așezămintele lor deosebite. Tracii, cari credeau că sufletul omului nu se risipește odată cu trupul, iau dela Romani frumoasa sărbătoare italiană pentru cei răposați, «ziua trandafirilor», *Rosalia*. Iar Romanii primesc dela Traci credința în zeul nemuririi sufletului, *Eroul Domn* (*Heros Domnus*), cu tovarăsa lui, *Eroina Doamna* (*Domna, Domna Regina, Domina et dea*). Fiecare dintre noi se face după moarte duh nemuritor, *Erou*. Și răposatul,

devenit zeu vecinic, trebuie cinstit și rugat, de cei rămași încă aici pe pământ, spre a-i apăra și ocroti și pe dânșii. La sărbătoarea trandafirilor, în miezul verei, *Eroii* și muritorii țin praznic împreună la morminte. Pe pietrele de vecinică amintire puse celor trecuți la viața cea fără moarte Traco-Romanii sapă chipul *Eroului*, ca al unui călăreț vânător, cu mantia fluturând în vânt, și, adesea, împreună cu această icoană, mai sapă și înfățișarea praznicului viilor cu morții (vezi figurile 40 — 46).

Când neamurile dela mările răsăritului, Asiați, Sii-rieni, Egipteni, au pornit să se lege mai de aproape cu țara daco-scitică, prin negustorii și coloniștii lor veniți aici, adică începând din secolul al II-lea după Hristos, ei au adus la noi și credințele și obiceiurile lor de acasă. Și așa, și la noi, ca în toată împărăția romană, s'au întins tot mai departe și mai adânc, până în cele mai sărace sate, părerile cele nouă despre Dumnezeu și despre lume. Unii, din fundul Asiei Mici și din Persia, aduceau credința în Mithras (vezi icoanele lui în fig. 47 și 48) Soarele Nebiruit (*Sol invictus Mithras*), — alții din Siria de meazănoapte, credința în zeul cerului și al trăsnetului, *Jupiter din Doliche* (vezi chipul lui în aramă, în fig. 49), stând în picioare pe spatele unui taur, cu securea cu două tăișuri în mâna dreaptă, cu fulgerul în cea stângă, — alții din Egipt, credința în *Isis* (vezi fig. 50), zeița mântuitoare prin botez și mărturisirea tainelor ascunse ale suferinței ei pentru găsirea trupului

Fig. 81. Mormânt antic din vremea lui Alexandru cel Mare; la meazăzi de CALLATIS (Mangalia), lângă lac.

ciopârțit și aruncat pe drumuri al zeului ei soț Osiris, — sau credința în zeul părinte, tovarăș nou al Isidei, *Sarapis*, — însfârșit alții, alte credințe. Destul că, chiar fără săpături, ci numai din cercetări la fața pământului și din

călătorii prin vechile locuri de așezări romane, am găsit până azi nu mai puțin de șapte locuri în Dobrogea, unde religia zeului Soare și a întru chipării sale eroice, luptătoare pe pământ și mântuitoare a neamului omenesc, *Mithras*, își avea peșterile de închinare și jertfă sângeroasă: la *Tomis* (Constanța), *Tropaeum* (Adamclissi), *Troesmis* (Iglița), orașul, *Troesmis*, comuna rurală (*territorium Troesmense*: la Acbunar), *Ulmetum* (Pantelimon), *Salsovia* (Beștepe: *Soarele* singur, fără *Mithras*), și *Casianum* (în pădurea Șeremetului: peșteri — *speluncae* — cu in-

scripții săpate în stânca vie, deasupra unor lavițe de odihnă, săpate tot în stâncă).

Dar să nu ne adâncim prea mult în vremea mai apropiată de noi, căci atunci ar trebui să atingem și o mulțime de alte fapte, care nu pot fi povestite acum, în această carte, ce vorbește numai de *începuturile* vieții romane în Dacosciția. Când vom scrie pe cea următoare celei de față, atunci ne vom opri și asupra lucrurilor numai atinse aici. Printre acestea va trebui înainte de toate să povestim, cum toți Dacii, Tracii și Barbarii din Dacia Scitică și din Sciția Mică s'au făcut întâi romani, iar apoi creștini. Acum vom mai aminti numai un singur lucru. Tot mai multe dintre *satele romane* ale Sciției Mici au crescut în populație și bogăție, împărații le-au ridicat la starea de orașe, șoselele romane, cu stații de poștă și hanuri de mas peste noapte, s'au înmulțit și s'au făcut tot mai bune, și, în scurtă vreme, sub Traian și urmașii lui, trei rânduri de drumuri împărătești au străbătut Dobrogea dela meazăzi la meazănoapte, prelungindu-se și dincolo de Dunăre, în Muntenia, Moldova și Basarabia (vezi harta II: Dobrogea în timpul Romanilor). Pe șoseaua Dunării la vale spre Mare, în afară de cetăți și castele se ridicară orașe civile, cu clădiri frumoase și negustori mulți, la *Durostorum* (Silistra), *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda), *Carsium* (Hârșova), *Troesmis* (Iglița): capitala romană a întregului ținut daco-scitic, *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Halmyris* (Zaporojeni). Pe șoseaua dela malul

Fig 82. Piatra de mormânt a unei femei nobile din TOMI: se vede chipul ei, cu un cățeluș în brațe, săpat într'o mare stană de marmoră albă. Muzeul din București.

Mării înfloreau străvechile orașe grecești, trezite acum din nou la o viață strălucită, împodobite cu temple și teatre și palate de piatră și marmoră, *Dionysopolis* (Balcic), *Callatis* (Mangalia), *Tomis* (Constanța), *Histria* (Caranasuf). Iar pe șoseaua din mijloc, unind mărețul *Marcianopolis* (Devnia, în Bulgaria de azi, la apus de Varna), cu depărtatul *Aegyssus* (Tulcea), se ridicau *Abrittus* (Devegichioi), *Tropaeum Traiani* (Adamclissi), *Ulmetum* (Pantelimon), în sfârșit uriașa *Ibida*, cea de douăzeci și cinci de hectare, în mijlocul celui mai frumos ținut al Dobrogei, la Slava Rusească, stăpânind trecerea pe toate văile care duc spre Dunăre ori spre Mare.

Intorcându-ne dară la «începuturile» vieții romane în Dacosciția, să privim mai deaproape *calitatea Romanismului* de aici, în două înfățișări de viață, care ating mai adânc sufletul tuturor oamenilor, credința în zei și cinstirea morților.

Am arătat mai înainte că zeul *Silvan*, pe care îl găsim, din toată împărăția romană, mai ales în Italia și în Illyricum (țara dintre marea Adriatică și Dunăre), era foarte cinstit de Romanii din Dacosciția (vezi și fig. 33). Dar zeul acesta e străvechiul ocrotitor al țărănilor și ciobanilor italieni, el este dară un zeu cu adevărat roman, care nici nu se află în acele provincii ale împărăției, unde coloniștii din Italia, cari să-l aducă cu ei, au fost prea puțini. Dimpotrivă pietrele scrise, găsite de noi la Ulmetum, ni-l arată adorat, nu numai ca Sfântul *Silvan* (*Sanctus Silvanus*), căruia credințioșii

săi, alcătuiind o tovărășie religioasă de *consacrani*, închinători, îi ridică la 5 Iunie anul 191 un frumos altar (*ara*) păstrat, cu o masă («*tabla*» — pierdută), dar, pentru întâia dată în toată împărăția, îl găsim adorat de aceiași *consacrani* ca Silvan Sămănătorul (*Silvanus Sator*) pe altarul pus lui la 1 Iunie 178, — adică în înțelesul, în care vechii țărani italieni, încă de sute de ani înainte, îl cinsteau, în patria mamă a noastră, a tuturor celor ce ne tragem din Roma. În adevăr, iată ce spun marii poeți italieni din vremea împăratului August, despre anticul zeu țărănesc, așa de iubit în Italia. Vergiliu, în *Eneida*, i se închină lui Silvan, ca unui zeu al ogoarelor și turmelor, — adică întocmai cum cioplea primarul, *quinquennalis*, al ținutului *Capidavei*, Gaiu Iuliu Quadrat, pe uriașa lui piatră de mormânt (v. fig. 31—33), de care am mai vorbit, chipul zeului Silvan, lămurindu-l cu cele două îndeletniciri ale țăranilor dela Ulmetum și Capidava, pe vremea lui Traian: *aratul*, pe o față a monumentului, chiar sub icoana zeului, și *păstoritul* pe fața dimpotrivă. Și tot Vergiliu, în cântările lui pentru viața de țară, numite *Georgica*, se roagă, alătura de alți zei și zâne, încă și lui Silvan, în chipul acesta: «voi cari aveți grija de a apăra ogoarele și cari creșteți roade nouă chiar fără să fie sămănate și cari porniți din cer ploaia îmbelșugată pe lanuri». Iar Horațiu povestește în una din epistolele sale în versuri: «vechii agricultori, voinici și mulțamiți cu puțin, odihnindu-și în sărbători, după strânsul roadelor, trupul, și

chiar sufletul, care rabdă greutățile în speranța sfârșitului lor, cinsteau împreună cu tovarășii de osteneți: cu copiii și cu soția credincioasă, pe zâna *Tellus* (țărina, pământul) cu un porc, pe zeul *Silvan*, cu lapte, și pe zeul *Genius* (Duhul ocrotitor, al fiecăruia din noi), amintitor al scurtimei vieții, cu flori și cu vin». În sfârșit poetul Tibull cântă: «*Delia* (iubita) va ști să aducă dar zeului agricultor, *Silvan*, pentru vii, struguri, pentru grâne, spice, pentru turme, un prânz bogat».

Vorba însăși de *consacrani*, întrebuițată pe pietrele scrise dela Ulmetum, pentru închinătorii uniți întru

Fig. 83. Sierii de piatră din TOMI, înfățișând războiul Grecilor cu Amazoanele, Muzeul din București.

aceeași credință, nu se află, în afară de Sciția noastră, decât, iarăși, în Illyricum și în Gallia, adică la cei mai buni și adevărați provinciali romani, trecuți cu totul dela viața lor de Illiri ori de Celți, la cea de Romani. De altă parte vedem la noi, la Ulmetum, că în tovărășia de *consacrani* intră la dreptul vorbind toți Romanii de aici, în cap cu frunțașii satului. Credința în «Sfântul Silvan Semănătorul» (*Sanctus Silvanus Sator*) e a întregii comune — adică a Tracilor făcuți romani ca și a Romanilor de baștină. Dar *Silvan* fiind zeu italic și *consacrani*-i fiind o tovărășie religioasă întâlnită cu acest nume doară în apusul adevărat roman, înfățișarea și calitatea vieții orânduite din mijlocul Dacosciției sunt deplin dovedite ca adânc și statornic romane.

Totuș, avem încă o dovadă, tot așa de puternică, pentru calitatea aleasă latină, am putea spune chiar italiană, a romanității dacoscitice. Aceasta e sărbătoarea *Rosaliilor*, vădit legată atât de credința în zeul *Silvan* cât și, încă mai deaproape, de *cinstirea morților*.

Am lămurit mai sus, când a fost vorba de vechimea vieții romane la gurile Dunării, ce erau Rosaliile. Acuma voi arăta, care e legătura acestei sărbători cu Italia. — Din toată peninsula balcanică, Rosaliile se arată mai în floare în două locuri: la Filipi (*Philippi*), în Macedonia (cam la o poștă spre Apus de orașul de azi Cavala), și în satele Sciției Mici. Unii învățați, streini și români, au crezut că, de oarece și la Filipi și la noi erau Tracii Bessi, și de oarece credința în ne-

murirea sufletului erà așà de răsânditã la ei, «Rosaliile» trebuie sã fie numai un semn de împodobire a unei vechi sãrbãtori trace cu un nume roman, sãrbãtoarea fiind aici la ea acasã, iar nu adusã de Italiani din Italia însãș. Adevãrul e tocmai dimpotrivã. Sãrbãtoarea e, întocmai ca și credința în zeul Silvan, curat italicã. Pietrele scrise din Italia ne-o aratã, ca și pe celelalte sãrbãtori italice pentru morți, *Violaria* și *Parentalia*, ca o strãveche prãznuire romanã. Cetãtenii se strãngeau acolo în tovãrășii (*collegia*) și fãceau danii bogate acestor societãți pentru cinstirea morșilor, cu legãmântul ca dupã moarte sã li se facã praznic la mormânt de sãrbãtoarea *Rosaliilor*. Tocmai așà, cum spune la noi, o piatrã scrisã din ținutul Histriei: «dau satului lui Celer (*vicus Celeris*) șaptezeci și cinci de dinari, pentru ca sã facã (praznic de Rusalii) la 31 Maiu, în locul acesta (la mormânt); iar dacã acei din satele acestea (vecine, cãrora le-a mai fãcut astfel de daruri) nu vor face, atunci poruncesc ca din ziua aceea banii sã se întoarcã la aceia, cari vor stãruì a face». Primarii satelor, «cari vor fi» (*qui tunc erunt*: cãci se schimbau în fiecare an), sunt datori a aveà grijã de pomenirea rãposãșilor donatori la mormântul lor și a împlinì chiar ei, în fruntea cetãtenilor, slujba și orãnduirea, obișnuitã din moși strãmoși. Și tocmai așà sunt datori și la Filipi în Macedonia tovarășii cari alcãtuiesc societatea religioasã închinatã zeului italian *Liber Pater* (zeu al podgoriilor, dar și în deobște al vieții dela țarã, ca și *Silvanus*, cu care de

Fig. 84. Chipul zeului JUPITER, cioplit de un meșter țăran din ținutul orașului DROBETA (Turnu-Severin). Părul și barba zeului sunt tăiate după portul țărănilor daci. Muzeul regional din Turnu-Severin.

altfel și se arată împreună și la Filipi, ca și la noi în Dacosciția), numit *Tasibastenus*, după localitatea tragică (*Tasibasta*) unde aveà templul, — să împlinească la *Rosalia* îndatoririle în cinstea morților, și mai ales a acelora, cari au făcut danii tovărășiei.

Dar Filipi erà o colonie romană, întemeiată încă cu patruzeci de ani înainte de Hristos, în cinstea lui Iuliu Cesar, crescută și încă mai bogat populată cu Italieni de împăratul August (*Colonia Augusta Iulia*). Țăranii italieni împroprietăriți aici aduseseră cu ei atât credința în *Silvan* și *Liber Pater* cât și sărbătoarea *Rosalia*. Și dela ei, pe urmă, Bessii și ceilalți localnici învățaseră a se ruga și a serba la fel. Tot așa în Sciția noastră, Romanii țărani, cari încă din vremea împăraților Flavii umpluseră tot locul, au adus în aceiaș curată înfățișare italiană pe zeul lor țărănesc *Silvan* (monumentul lui *Quadrat* dela *Ulmetum*, cu icoana lui *Silvan*, e cea mai limpede dovadă în privința asta, fiind curat roman și totodată cel mai vechiu în părțile acestea), și sărbătoarea lor pentru morți, *Rosalia*, iar dela dânșii, atât *Tracii* cât și *Grecii* localnici au împrumutat amândouă felurile de închinare.—Aceiași *Italici* și *Romani*, puși în aceleași împrejurări de viață, au răspândit aceleași înfățișări de cugetare religioasă, în provincii romane destul de depărtate una de alta, cum erau *Macedonia* și *Sciția*.

Dar nimic n'a fost în civilizația romană mai impunător față de sufletele proaspete, copilărești, vioae ale băștinașilor din feluritele provincii ale Impărăției, ca

Fig. 85. Chipul unui POET TRAGIC, copiat în piatră de un meșter mai neînvățat din părțile noastre, după un model frumos grecesc și dat poate ca dar zeului teatrului, DIONYSOS, spre mulțumire pentru vreo biruință la întrecerile («agonele») dramatice din TOMI. Muzeul din București.

meșteșugul Romanilor de a clădi și de a pomeni cu pietre cioplite, pe cei vii pentru isprăvi, pe cei morți în semn de iubire. Monumentele romane în piatră, și în cărămidă mai tare încă decât piatra, au fost cele dintâi învățături ce au căpătat așa zișii barbari, adică localnicii provinciilor din nou cucerite de Roma, despre vecinicia așezămintelor romane. Meșteșugul roman de a clădi a fost împrumutat chiar de vecinii barbari, încă liberi, ca Dacii noștri sub Decebal, cu mult înainte de a se fi vorbit ori înțeles la ei un singur cuvânt roman. Celți, Illiri, Traci, Daci, încep a-și face cetăți de piatră și a-și clădi palate și morminte, după felul roman, înainte de a stăpâni limba latină. Gândul de a învecinici și ei sărmana lor viață de țărani și rășboinici, încă neciopliți și necărturari, eră mai tare ca orice împotrivire, oricât de încăpățânată, năvali de gânduri și fapte străine. Cu zidarul și ciopli-torul de piatră roman se strecură însă în țara încă barbară și liberă, tot ce eră mai primejdios în puterea neasemănată a Romanilor, de a scoate din vechiul făgaș toate popoarele streine și a le da după felul lor.

Se poate ușor închipui, ce belșug de altare de piatră închinare zeilor (*arae*), stâlpi de piatră închi-nați mor-ților (*cippi*), morminte zidite ca locuințe răposăților (*memoriae*), cu prispe rotunde de piatră, acoperite ori descoperite (*exedrae*), și cu cerdace de odihnă lângă ele (*porticus*), clădiri de primării (*auditoria*), clădiri de case ale tovarășilor de aceeaș meserie, pentru întâlnirea lor la sărbători, praznice și zile de petrecere ori de sfat

(*scholae*), temple mai mari ori mai mici, cu pridvoare de stâlpi, frumos săpați în piatră ori marmoră (*aedes*, *templă*), a trebuit să răsară pretutindeni în ținuturile noastre, când, dela Domițian și dela Traian înainte, cetățile mici (*castella*) ale «ajutoarelor» (*auxilia*) și cetățile mari (*castra*) ale legiunilor romane (*legiones*) au umplut tot malul Dunării, și târgurile civile (*canabae*), înfiripate pe lângă cetăți, ca și satele (*vici*), întemeiate în ținuturile de țară (*territoria*), încredințate grijei și protejării comandanților, au început să se ia la întrecere în monumente și clădiri cu orașele grecești dela Mare.

Fuseseră și Grecii, de atâtea sute de ani, mari clăditori, în părțile acestea (vezi d. p. fig. 51 pentru grija oficială ce o aveau Grecii de clădirile lor publice): dar dincolo de zidurile orașelor lor întărite, nu se întinsese nimic din bogăția și frumusețea monumentelor lor: căci îndată ce ieșiai pe porțile cetăților lor, dădeai de barbari, de sălbătăcie, de turburare, de sărăcie.

Până ce Romanii n'au adus cu ei liniștea, siguranța, bogăția, care se adună din munca orânduită, și, mai presus de toate, însăși oamenii lor, țărani cuminți și harnici romani, toată civilizația greacă a trebuit să rămâie închisă în lăuntrul zidurilor cetăților dela malul Mării. Acum însă, când au venit Romanii, Grecii erau prea bătrâni și oboseți, ca să se mai ia la întrecere cu Romanii în civilizarea satelor. În loc ca să avem dară, la adăpostul păcii romane, o răspândire a civilizației grecești, pânăla Dunăre, am avut dimpo-

trivă o întindere a civilizației romane până la Mare.

Fiirec lucru, cei dintâi cari s'au folosit de pacea romană, ca să înceapă iară a clădi bogat și frumos, au fost chiar Grecii. Cum am văzut și mai înainte, Romanii, încă dela anul 15 după Hristos îi ajutaseră să se înfiripeze din nou, îi ocrotiseră și îi dăruiseră cu tot felul de sprijiniri și scutiri, doară-doară se vor ridică iară. Flaviu Sabin fusese, de pe la anul 44, un adevărat părinte al lor. Ca răspuns, Grecii, după vechiul lor obicei de a cinsti cu monumente și chipuri cioplite pe binefăcătorii lor, le ridicaseră împăraților temple, cinstindu-i ca pe niște zei (avem o marmoră scrisă la *Callatis* (Mangalia), din care înțelegem acest lucru), le puseseră pretutindeni, în piețele orașelor, statui de marmoră ori de aramă (v. fig. 52), atât lor, cât și guvernatorilor trimeși aici de dânșii, în sfârșit se treziseră iară la viața lor antică, de preamărire a frumosului prin meșteșugul de a clădi. Dar ce clădiau ei acum, nu mai eră după felul vechiu grecesc, ci după felul nou, greco-roman (v. fig. 53—58).

În adevăr, Romanii înșiși, în chipul cel mai sărbătoresc, pentru preamărirea biruințelor împărătești și spre cinstirea morților pentru patrie, căzuți aici la noi din întreaga împărăție, ridicaseră ei înșiși, în Scitia noastră, monumente așa de mărețe, cum numai în Italia și la Roma aveau obiceiul a mai clădi. Astfel în anul 109 Traian isprăvise monumentul închinat lângă satul de azi Adamclissi, zeului războiului, Marte Răzbună-

torul (*Mars Ultor*) pentru biruința lui asupra Dacilor și a regelui lor, Decebal, iar alături de această

Fig. 86. Cap de zână, ori de muritoare, dela o statuă mare de marmoră din TOMI, azi pierdută, păstrat la Muzeul din București. Mișcătoare reînviere a strălucitei vechi arte eline, în această copie, totuș așa de vie, din vremea împărăției romane.

clădire triumfală, el făcuse mormânt împodobit, «în cinstea și amintirea prea vitejilor bărbați, cari au murit pentru țară» (*in honorem et memoriam fortissimorum virorum qui pro re publica morte occubuerunt, monumentum fecit*), scriind pe zidurile lui numele tuturor celor căzuți. Lângă cele două monumele el întemeiase o așezare de cetățeni romani, al căror

sat se numiă după Trofeul cel mare, de biruință, *Tropaeum Traiani*. În anul 115—116 Romanii de aici,

Traianenses Tropaeenses, ridicau și ei, în micul lor târg, ca recunoștință, un monument în cinstea bunului împărat. Așa cum — de altfel — încă din anul 102—103 ridicaseră orașenii din *Tomi*, — cari apoi clădesc și o mulțime de alte construcții frumoase de piatră și de marmoră, an de an, în cinstea lui Traian, a lui Adrian (anul 120) și a Antoninilor (v. și fig. 59). Temple mari, cu totul tot de marmoră, din aceste vremuri, s'au găsit în ruinele vechiului *Tomi* (v. fig. 60). Împăratul Traian însuș dă pilda cea bună, clădind cetăți și monumente, la *Carsium* (Hârșova) în

Fig. 87. Acelaș cap ca în figura 86, văzut din față.

anul 103, unde, curând după aceea, găsim o minunată lucrare de marmoră, dela partea de sus a zidului unui templu, așa de frumos săpată, cum numai în Grecia și la Roma se mai lucrau (v. figura 61), iar în anul 112—113 isprăvește cetatea dela Bărboși, în Moldova. Aici se pare că marmora, care poartă inscripția de pomenire, a fost adusă din Ardeal, care eră acum Dacia Romană, căci e de culoare roșie, așa cum e felul marmorei, care se scoate până azi în măsură mai mare acolo, și de care în alte părți pe aici pela noi nu se găsește, iar din Grecia nu se aducea.

Grecii închinaseră totdeauna o foarte mare luare aminte frumuseței și voiniciei trupului bărbătesc. În clădiri făcute într'adins din piatră, ori chiar din marmoră, numite «gimnazii» și «palestre», ei se adunau, după vârste, copiii cu copiii (*παῖδες*), flăcăii cu flăcăii (*ἔφηβοι*), bărbații cu bărbații (*ῥέοι*), bătrânii cu bătrânii (*γέροντες*) și, sub conducerea unui cetățean fruntaș, ales de oraș ca șef al gimnaziului (*γυμνασιάρχης*), erau învățați a se lupta, a se jucă, a cânta, a se sfătui împreună; între tovarășii de aceeași vârstă se făceau întreceri de dibăcie și vitejie trupească și sufletească, așa că gimnaziile ajunseseră în vremea romană a vieții grecești, când în toate aceste orașe ale răsăritului nu mai erau lupte politice, cu discursuri și certe în piață, adevăratul centru al vieții cetățenești. Pietrele scrise dela *Callatis* (Mangalia), *Tomii* (Constanța) și *Histria* (Caranasuf) ne arată împodobirea acestor gimnazii cu

Fig. 88. Parte dintr'un frumos chip de marmoră al unei zâne sau al unei închinătoare lui Dionysos (Baccante). Constanța. Muzeul din București.

statui de bronz și icoane zugrăvite, ale binefăcătorilor orașelor, precum și dregerea și înnoirea clădirilor, când se stricaseră, de vreme și întrebuintare. De altă parte erau și teatre și «circuri», cum vedem de pildă într'o inscripție dela Tomi, unde ni se vorbește de lupte de tauri (ca astăzi în Spania), la cari un «asian», vechiu toreador, cu numele Attalos, și-a găsit moartea. Firesc lucru, la zilele de sărbători și de reprezentații, orașele grecești dela Mare se umpleau și cu țărani traco-romani veniți la târg, atât pentru a-și desface produsele și a-și face cumpărături, cât și pentru a petrece o zi luând parte la viața strălucită și plăcută a orașelor.

Mai ales dela Histria avem multe pietre lucrate și scrise, din care înțelegem ce mare eră dragostea cetățenilor de a clădi și a înfrumuseța orașul (vezi între altele și fig. 62 și 63): între anii 139 și 151 se ridică o foarte frumoasă construcție, cu stâlpi de piatră, în cinstea împăratului Antonin cel Cuvios. In anul 155, adică tot subt el, alte două clădiri mari de piatră: una din ele, se pare, un templu, cealaltă poate o casă de adunare pentru nevoile vieții comerciale în port, ori la piața cea mare a orașului,— de unde, iară, avem foarte mulți stâlpi scriși, cu statui de-asupra lor — astăzi cele mai multe lipsă, dar tot mai rămânând destule prin ruine — în cinstea împăraților, guvernatorilor, marilor preoți (ai întregii tovărășii de cinci (ori șase) orașe grecești dela Marea noastră: «arhierei și pontarhi», ori numai ai Histriei: «arhierei»), precum și, mai ales, stâlpi și statui închinat de «sfatul și

Fig. 89. Capul zeului Soare (HELIOS) dela o statuă de marmoră, în mărime uriașă, făcută în veacul al III-lea înainte de Hristos, după felul artei rodiene, de un artist de seamă, la HISTRIA, pentru a fi pusă în templul zeului Soare. Furat de Germano-Bulgari în a. 1917—1918.

poporul» Histriei (*ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος*) «binefăcătorilor» (*τοῖς εὐεργέταις*) și dăruitorilor orașului, simpli concetățeni mai bogați, cari înțelegeau că e datoria lor, de a împărtași și pe tovarășii mai săraci din bunurile, pe care soarta li le dăruise (v. fig. 64).

Pe drumul Mării veniau din Grecia și insulele grecești nu numai vinuri și untdelemn și stofe și diferite alte fabricate frumoase, de aramă, fier, argint, fildeș, aur, sticlă, ori pământ ars,—ci venea de asemenea multă marmoră pentru toate orașele și chiar satele din părțile noastre. Statuile și icoanele săpate, puse zeilor, împăraților ori particularilor (vezi d. p. fig. 65), erau în deobște de marmoră: dela *Tomis* și dela *Histria* ni s'au păstrat destule (vezi fig. 66 și 67). Dar și de prin sate (*vici*). La *Tomis* vedem d. p. că, întocmai ca și Traian, Adrian e cinstit prin anul 120 cu mai multe monumente de «senatul și poporul Tomitanilor», adică de «republica Tomitanilor», prin îngrijirea guvernatorului provinciei. La *Troesmis* un casier comunal (*quaestor*) ridică o statuie unui coleg al lui «prea bun» (*optimo collegae*). Tot la *Troesmis* vedem pe Iuliu Herculan, primar al orașului (*municipium*), punând o statuie «prea bunului său socru» (*optimo socro*), C. Valeriu Longinian, el însuși primar, mare preot, fost casier, etc. Tot așa ni s'au păstrat dela *Durostorum* (Silistra) capetele unor statui de marmoră, de împărați și de particulari, cu trăsăturile și portul Romanilor din veacul al II-lea și al III-lea. La Dauceă, spre apus de Ba-

badag, o piatră scrisă vorbește de facerea unui monument și punerea unei statui (*statuam posuit*), se pare, mai de grabă unui zeu decât unui împărat (deși de altfel cele două măriri merg de obicei împreună), spre împlinirea unei juruiri (*voto suscepto*). Intocmai ca la Caildere, unde vedem în anul 187 pe primarii satului antic (*magistri vici*), cum se va fi chemat, ridicând un altar, de pe urma unei arătări ce au avut (*ex viso*: cei vechi credeau mult în vise și arătări). Tot de marmoră erau toate icoanele săpate în cinstea zeului Soare (*Sol Invictus Mithras*), pe cari le-am găsit noi la *Ulmetum* și în satul antic dela Acbunar, în ținutul orașului roman *Troesmis*, ori altărașele puse de oameni mai săraci, ca bessul dela Histria, *Cutilas*, feciorul lui *Apfus*.

Toți provincialii noștri daco-sciți, trecuți acum la viața romană, înțelegeau să seamene cât mai mult

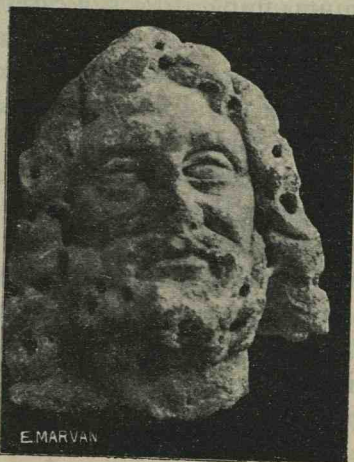

Fig. 90. Meșteșug provincial de a săpa chipuri în piatră: se încearcă a se imita arta bună greacă din vremea alexandrină în însuflețirea cât mai pătimasă a feței statuiilor de zei și de oameni. TOMI. La Muzeul din București.

cu Grecii și cu Romanii în împodobirea orașelor, satelor și cimitirelor lor, cu pietre scrise și cioplite. În curățenia lor sufletească, de țărani, zeii și împărații luau un loc aproape asemănător. Și fiecare închinare făcută zeilor eră «pentru sănătatea și fericirea și biruința» împăraților și a casei lor. Totuș Daco-Romanii noștri nu făceau din împărați niște zei, cum făceau Orientalii și Grecii. Bunul lor simț, de oameni liberi, îi învăță, că și împărații, abia după moarte, ajungeau zei. Cât erau în viață, ei erau *părinții și ocrotitorii*, atotputernici, dar muritori, ai supușilor lor. Pietrele scrise din Daco-Sciția arată deci, ca și în apusul latin, și spre deosebire de răsăritul grecesc, aceeaș cuminte, cumpănită judecată, a cetățenilor romani, cari se simt oameni liberi, și astfel, aceste monumente stau dovadă despre legătura noastră de suflet cu apusul îndrăzneț și mândru, iar nu cu răsăritul ploconit și slugarnic.

Nu e aici locul de a înșiră *toate* pietrele (altare, table, mese, chipuri cioplite) puse zeilor: *Jupiter*, *Junona*, *Minerva*, *Silvan*, *Liber Pater* ori *Dionysos* (v. fig. 68), *Diana* (v. fig. 69), *Hercules*, *Zei din Samothrake* (vezi icoanele lor din fig. 70 și 71), etc., «pentru sănătatea împăraților», de ofițeri și soldați, de funcționarii împărătești și cei comunali, de preoții religiei de Stat și ai religiilor particulare, de autoritățile comunale, dela orașe, și de prin sate, de particularii bogați, de diferitele tovărășii de meseriași și negustori, ori de credincioșii în unul și acelaș zeu.

Destul să dăm câteva pilde. La *Ulmelum*, altare lui Jupiter și Junonei, puse, unul în anul 140, iar altul la 25 Iunie anul 163, de primarii satului, Luciu Valeriu Maxelliu (140) și Flaviu German (163), din banii lor (*de suo*), pentru cetățenii romani și Bessii așezați aici,—cel dintâi în sănătatea lui Antonin cel Cuvios, iar al doilea pentru Marcu Aureliu și Luciu Veru. La *Ultinsium*, altar lui Jupiter și Junonei, pus la 2 Iulie anul 172, în sănătatea lui Marcu Aureliu, de primarul satului, Marțiu Filo, din banii lui (*de suo*), pentru Bessii așezați în acel sat și trecuți la viața romană. La *Clementianum*, altar lui Jupiter, pus în anul 195 de primarul satului, Eliu Elian, din banii lui (*de suo*), în sănătatea lui Septimiu Sever. În satul lui *Quintio*, altar pus lui Jupiter la 13 Iunie anul 149, în sănătatea lui Antonin cel Cuvios și a fiului său Marcu, de veteranii, cetățenii romani și Bessii așezați aici, și anume, prin îngrijirea celor doi primari ai satului, Claudiu Gaiu și Durisses fiul lui Bithus (bess), și a percepturului Serviliu Primigeniu. Tot din satul acesta mai avem încă patru altare puse în aceeași zi, de 13 Iunie, (care eră desigur aici ziua cea mare a Rosaliilor), dar în anii mai târzii: 169, 175, 176 și 177, de aceeași cetățeni romani și Bessi, prin primarii lor, pentru sănătatea împăratului Marcu Aureliu. În satul lui *Celer*, altar pus în anul 177 lui Jupiter și Junonei, în sănătatea împăratului (Marcu) și a satului lui Celer, prin îngrijirea primarului Ulpiu Ulpian, care a dat și banii (*de suo*). Mișcătoare e închinarea ofițerului supe-

rior (*tribunus militum legionis XI Claudiae*) dela *Durostorum* (Silistra), Marcu Stabiu Colon, italian din oraşul *Luca*, făcută la *Tropaeum Traiani* (Adamclissi): un altar, găsit lângă strada principală a oraşului, pus pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios şi a «copilului lui», Aureliu, Cesarul (Marcu Aureliu),

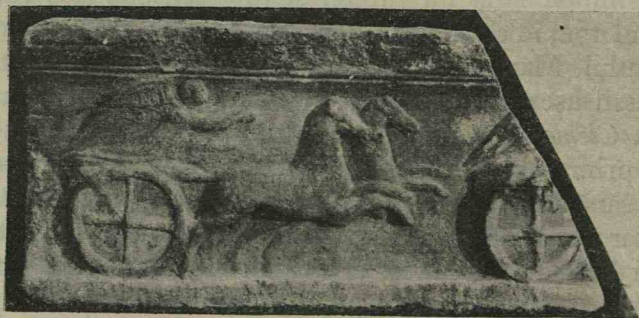

Fig. 91. Bucată dintr'un brâu de marmoră pe care eră săpat un şir neîntrerupt de care cu doi cai mânaŧe de ingeri ai Biruinŧei (Victoria, Nike) şi care împodobia o frumoasă clădire cu stâlpi de marmoră în vremea curat grecească a Histriei, înainte de Hristos. Muzeul din Histria.

zeilor: Jupiter cel prea Bun şi prea Mare, Hercule Nebiruitul, Ceres, Liber Pater, — adică: zeului împărăŧiei, zeului oastei, zânei semănăturilor, şi bătrânului zeu italian al ŧăranilor: «Tata Liber».—La fel, vedem la Cocargea, lângă *Tropaeum*, pe un sutaş roman (*centurio*) tot din legiunea XI dela *Durostorum*, Anniu Saturnin, închinând un altar «Zeului Nebiruit»

(Mithras), pentru sănătatea lui Marcu Aureliu, — iar în Moldova, la Bărboși, pe sutașul Corneliu Firmu, din legiunea I Italică, dela *Novae* (Steclen lângă Șiștov), punând un altar între anii 161 și 169 (poate lui Hercule Nebiruitul) «pentru sănătatea și biruința și buna înțelegere» a împăraților frați, M. Aureliu și

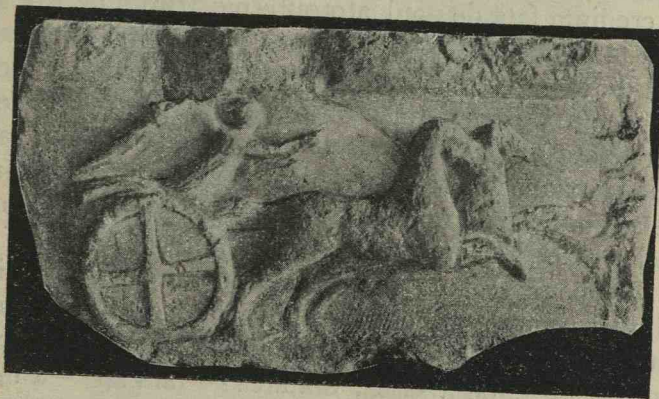

Fig. 92. Altă bucată din acelaș brâu, găsită încă dinainte de războiu și, ca atare, furată de năvălitorii Germano-Bulgari în 1917—18.

Luciu Veru. Insfârșit, pentru a nu mai da decât două pilde, la *Carsium* (Hârșova) un particular pune lui Jupiter și Junonei un altar, pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios (138—161), iar la *Capidava* (Calachioi) un necunoscut pune lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare un altar pentru sănătatea aceluiaș împărat și a fiului său Marcu Aureliu.

E ușor de înțeles, că monumentele de cinstire, ridicate pentru guvernatorii provinciei, trebuiau iarăși să fie fără număr: orașe grecești, orașe romane, sate daco-romane și traco-romane, ofițeri, funcționari, tovarășii de breaslă și de credință, simpli particulari, — toți se grăbiau, la schimbarea guvernatorilor, întocmai ca la schimbarea împăraților, să-și arate respectul și credința față de noul atotputernic trimes de Roma aici la Dunăre, — prin ridicarea de statui și închinarea de monumente. Credem de prisos a mai face aici o înșirare de pilde amănunțite, și ne oprim la întrecerea cea mare între orașele grecești și orașele și satele romane, în privința clădirilor însemnate, cu cari se împodobiau, spre mândria lor și strălucirea civilizației romane la Dunăre.

Incepem iarăși cu bogatul sat al lui *Quintio* (din ținutul Histriei), pentru care până azi avem șase mărturii scrise, cinci purtând chiar anul și ziua, când au fost puse, iar a șasea, arătarea — fără an — a împăratului, în sănătatea căruia se închină monumentul. Dintr'o inscripție grecească, cunoscută mai de demult, găsită tot în ținutul Histriei, chiar la Caranșuf, se vede, că în satele greco-traco-romane dimprejurul vechiului oraș grecesc se ridicau clădiri comunale, după pilda celor din orașe, fie de către toți sătenii, fie de către cetățenii mai bogați aleși primari, numai pe cheltuiala acestora: inscripția grecească pomenește de o astfel de clădire, numită cu un cuvânt latinesc stricat, *abitorion* (pe semne că Grecii cari puseseră in-

Fig. 93. Două lucrări provinciale în aramă făcute în acelaș timp, pentru oameni însă cu gusturi deosebite: una, o podoabă cu totul barbară, cealaltă o copie bună a unei foarte frumoase statuii antice, vestite, de satyr care dansează. Găsite la Constanța. Azi în Muzeul din București.

scripția nu prea puteau vorbi bine latinește — și la sate am arătat că latineasca eră limba vorbită de toată

lumea), cuvânt, pe care învățații de azi nu-l putuseră încă lămuri. Clădirea fusese ridicată pentru sat (*τῆ κομῆ*) de trei greci, Dionisie și Iròdor, feciorii lui Satirion, și Artemidor, feciorul lui Dionisie, din banii lor, ca mulțămire, fiindcă fusese aleși primari (*ὄπερ μαγιστρῶτης* — adică iară cu o vorbă latinească stricată). Săpăturile noastre la Histria au dat la lumină o piatră scrisă din satul lui *Quintio*, unde vedem că se ridicase, încă de multă vreme, iarăș tot așa o clădire comunală, pe care acum, între anii 139 și 161, o dregeau sătenii (*auditorio restituto*), prin îngrijirea celor doi primari, unul roman și celălalt bess, și a casierului comunal, un roman (vezi fig. 34). Clădirea se numia în latineasca mai bună, pe care o vorbeau și o scriau Traco-Romanii de aici, *auditorium*, ceea ce înseamnă cameră de ascultare a pricinilor, așa dar, la țară, chiar casa comunală, primăria. Cu prilejul isprăvirei reparației, sătenii închinaseră o piatră de pomenire zeului ostaș, Hercule Biruitorul (tocmai ca primarul *Rundacio* dela Șendreni în Moldova, pe valea Siretului: desigur *veteranii romani* din sate cereau, mai ales, această închinare), pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios și a fiului său Marcu. — *Abitorion*-ul din inscripția grecească de mai sus trebuie să fie însă tocmai acelaș lucru cu *auditorium* de pe piatra din satul lui *Quintio*.

Din alte sate și târguri romane avem apoi știri despre alte feluri de clădiri publice. Așa din anticul *Arrubium* (Măcin) avem o piatră scrisă, pusă de co-

mandantul unui escadron de cavalerie, recrutat prin părțile Serbiei de meazăzi, pe la Usküb (*praefectus alae I Dardanorum*), dar așezat de pază la Măcin; pisania pietrei ne spune, că acest ofițer, Titu Flaviu Apollinaris, «a ridicat din temelie și o casă, cu banii lui, pentru camarazii ce aveau să sosească, cu noroc» (*qui et domum a solo sumptibus suis fecit adventantibus collegis feliciter*), — adică, în târgul (*vicus canabarum*), crescut încet-încet lângă cetatea (*castellum*) dela *Arrubium*, s'a ridicat, pe lângă alte clădiri, și o casă de oaspeți pentru ofițeri, un fel de casino și club, fie numai al ofițerilor de cavalerie, fie al tuturor străinilor ofițeri, cari se opreau câțva timp la Măcin. Astfel de case (*domus*) și cluburi (*scholae*) noi știm însă că aveau toate breslele și tovarășiile civile, ca și militare, de prin sate ca și dela orașe. Iată d. p. la *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda) breasla «corăbierilor de pe toată Dunărea» (*nautae universi Danuvi*); aceasta își avea o tovarășie orânduită ca o adevărată comună, de sine stătătoare (*collegium* cu *res publica* sa) și, firește, înzestrată cu clădirile sale, în cari tovarășii se adunau pentru interesele ca și pentru petrecerile lor. Tot o clădire comunală trebuie să fie și cea ridicată la *Noviodunum* (Isaccea) de «primarul pe cinci ani» (*quinquennalis*) Tiberiu Claudiu Valens, ajutat de alți doi primari (*magistri*) de sate (*vici*), ai acestei mari comune rurale. — Un templu (*templum*), sau o primărie (*auditorium*), vedem ridicându-se în anii 162—63 și în târgul dela *Troesmis*. Ni s'a păstrat o bucată din tabla de

Fig. 04. Lucrări grecești provinciale în aramă: deosebit de frumoasă lampa din stânga cu cele două femei goale care-și pregătesc baia; bucata din mijloc înfățișează pe zeul iubirii (AMOR), împreună cu iubita lui PSYCHE (Sufletul), potrivit unei frumoase povești antice. Muzeul din București.

marmoră, pe care fusese scrisă pisania de sfințire a clădirei, de care îngrijise chiar guvernatorul Mesiei de jos, Marcu Serviliu Fabian, construcția fiind însă făcută din temelie de primarii (aici poate numiți «prefecții») comunei rurale *Troesmis*, pentru folosința veteranilor și cetățenilor romani așezați acolo.—Tot la Troesmis vedem pe un cetățean roman, Marcu Ulpiu Policarp, ridicând din banii săi un *templu*, spre deslegare de făgăduința făcută zeului (*votum solvit et templum [constituit?]*). După numele cetățeanului, de Marcu Ulpiu, el, sau părinții lui, au căpătat cetățenia dela împăratul Traian, deci ne aflăm tot în întâia jumătate a secolului al II-lea.—În satul roman dela Meidanchioi, deci în comuna rurală *Noviodunum* (Isaccea) vedem — e drept mai târziu, dar de pomenit aici ca pildă pentru dănuirea acestei dătime, de înfrumusețare a satelor romane — pe trei preoți ai zeului sirian Jupiter Dolichenus (zeul trăsnetelor), ridicând din temelii un templu (*templum a solo fecerunt*) zeului lor — ei sunt acum Romani, dar se roagă tot la zeul lor de-acasă — pentru sănătatea împăratului Sever Alexandru. — La fel, dar cu două rânduri de oameni mai înainte, între anii 139 și 161, ridicaseră doi cetățeni romani, Gneu Oppiu Soterih și fiul său Oppiu Sever, din banii lor (*de suo*), un templu și puseseră o statuă (*templum et statuam*) lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare, în sănătatea lui Antonin cel Cuvios și a fiului său Marcu, pentru folosul cetățenilor romani și tuturor celor așezați în târgul civil întemeiat

la *Durostorum* (Silistra), lângă cetatea unde păziă legiunea a XI-a Claudia. Inchinarea templului se făcuse cu mare pompă de însuș guvernatorul Mesiei, ajutat de generalul comandant al legiunei (vezi inscripția din figura 37). — Tot din *Durostorum* mai avem și o altă piatră scrisă, vorbind de o altă clădire publică, ce nu se poate bine lămuri, pisania fiind ruptă.

Înainte de a trece acum la știrile scrise despre monumentele închinare morților, sunt dator să dau trei lămuriri cu privire la clădirile orășenești de interes obștesc, de care am vorbit mai sus.

Nu am înșirat aici decât acele clădiri, despre care puteam spune lămurit *când* au fost făcute. Căci aceea ce ne trebuie acum, e vechimea, iar nu mulțimea lor. În adevăr, dacă ar fi să înșirăm toate *ruinele* de clădiri, ce ni s'au păstrat în Sciția Mică — băi (vezi în special ruinele băilor romane dela Histria, fig. 54 și urm.), teatre, amfiteatre, palate, temple — n'ar fi loc mai însemnat, unde să nu avem de pomenit ceva. Cele mai multe însă din aceste ruine sunt din veacurile următoare celui de-al doilea. Mai ales sunt multe și frumoase cetățile și bisericile creștine, ridicate dela Constantin cel Mare înainte, în toate târgurile și orașele, ba și în multe sate romane ale Dobrogei. Dar despre aceste clădiri, multe cu pisanii arătând vremea când au fost ridicate, și încă mai multe fără însemnare scrisă în zidurile lor, vom povesti altă dată. Acum voiam numai să

Fig. 95. Mici figuri turnate în aramă, în Dacia, pentru plăcerea provincialilor noștri, care-și împodobiau casele cu imitații de acestea ieftine ale lucrărilor mari și vestite făcute de meșterii greci și romani ai antichității. Muzeul din București.

arătăm, că încă dela Traian Daco-Sciția se umple de monumente ridicate după felul roman de a clădi și de a lucra piatra și marmora.

A doua lămurire e cu privire la țaranii traci din Dobrogea. Am văzut și de pe pietrele scrise, înșirate mai sus, că ei iau parte, alătura cu Romanii și cu Grecii, la lucrarea de înfrumusețare a patriei lor comune. Totuș, numai din cele de mai sus, nu s'ar înțelege, poate, deplin, cât de mult dau și ei din viața lor sufletească pentru alcătuirea civilizației romane dela Dunăre. Voiu mai da aici numai două pilde. Am arătat mai înainte, că zeul călăreț, *Eroul*, e un zeu tracic, primit și de Greci și de Romani în credințele lor. Zeul acesta, mai iubit de Traci decât oricare altul, nu lipsește nici chiar acolo, unde, altfel, prin nimic nu ar fi așteptat. Așa pe piatra scrisă, grecească, dela Caranasuf, pomenind ridicarea localului de primărie de cei trei Greci, aleși primari de consătenii lor, avem, deoparte și de alta a pisaniei săpată icoana *Eroului Călăreț*, zeul ocrotitor al celor vii ca și al celor morți, la Traci. Cu dreptate, căci în ținutul de unde e stâlpul scris, *Bessii* sunt foarte mulți și umplu toate satele, alătura cu veteranii și cetățenii romani așezați acolo.— Altă pildă, dela *Durostorum* (Silistra). Fiind încă soldat în legiunea a XI-a Claudia, Valeriu Marcu se însoară cu Aurelia Faustina, care, după obicei, va stă în târgul de bărați (*canabae*) de pe lângă cetate (*castra*). Marcu și Faustina au cinci copii, trei băieți și două fete. Dacă ei ar fi numit și pe copii cu nume tot așa

de adevărat romane ca ale lor, noi n'am fi știut nici odată că părinții copiilor (amândoi, ori numai unul) au fost *Daci*. În adevăr, ca buni *daci*, cei trei băieți, cari au numele de familie roman, *Valeriu*, și sunt prin tatăl lor cetățeni romani, se mai numesc, în parte, unul *Decibalis*, al doilea *Seiciperis* și al treilea *Mamutzis*. Fetele însă se numesc cu nume greco-romane *Macaria* și *Matidia*. Iată deci, că subț atâtea nume curat romane, ale celor ce ridică monumente în Daco-Sciția, adesea va trebui să ne gândim că se ascunde cutare localnic, ca *Valeriu Marcu* dela *Durostorum*.

A treia lămurire e cu privire la țărani *Daci* din câmpia munteană și din *Moldova* și *Basarabia* de meazăzi. În satele daco-romane dela *Poiana* pe *Siret*, dela *Crăsanii* de jos pe *Ialomița*, ori dela *Tinosu* pe *Prahova* de jos, nu se află nici o clădire de cărămidă romană ori de piatră și, cu atât mai puțin, vreo piatră, scrisă. Dar se află multe cioburi de oale romane, câte-o agrafă (*fibula*) de aramă, ori bani romani (vezi dela *Ulmetum* și de la *Tomi*, în fig. 72 — 80, antichități de acestea mărunte, care se găsesc în orice așezare romană). A fost, ori n'a fost viață romană aici? Răspunsul e ușor de dat printr'o altă întrebare: «câte orașe avem și azi în *Bărăgan*?» — Nici unul. Căci ținutul acesta roditor slujește drept o singură, uriașă, moșie, locurilor de prim-prejur, așezate la drumurile cele mari, al *Muntelui* și al *Dunării*, pe cari, ca la orice drumuri umblate, cresc tot mai multe și bogate, târgurile și orașele. Cu mii

de ani înainte de Hristos toate văile Bărăganului, ca și văile apelor Moldovei, au fost locuite. Sat de sat, se înșiră, pe aceste văi, unde eră apă și adăpost, așezările străvechi, pe care învățații le numesc «preistorice»,

Fig. 96. Figuri mici de aramă închipuind pe zânele Minerva (Ințelepciunea) și Venus (Frumusețea și Iubirea). Muzeul din București.

fiindcă ele sunt cu mult înainte de istoria scrisă, adică de mărturiile lămurite, pe piatră, pe aramă, ori pe alt material, ale faptelor care au fost. In câmpia munteană și moldoveană vedem cum, peste așezările ce dinaintea de Greci și Romani, cetăți de pământ minunat așezate la locuri cu privire largă de jur-împrejur (mai ales sunt

foarte frumoase vederile de pe «cetățile» dela Poiana pe Siret și dela Crăsanii de jos pe Ialomița), unde însă nu găsim decât cioburi de oale rău făcute

și rău arse și unelte de cremene, — s'a așezat — adică a trăit mai departe — lumea cea nouă, daco-romană, tot săracă, tot de țărani, dar cu unelte de metal și vase mai bine făcute și arse, și mai frumos împodobite. Cetatea veche de pământ au păstrat-o și au locuit-o și aceștia; dar, acum fiind mai mulți, ei s'au întins și până departe împrejurul ei, alcătuiind satul cel nou, oarecum roman (*vicus*) și, tot după obiceiul roman, la drumurile ce ieșiau din sat, deoparte și de alta a căii, ei au așezat, sub movile înalte, pe cei răposați. Foarte limpede e alcătuirea aceasta nu numai la Crăsani și la Tinosul, în câmpia munteană, dar chiar în Moldova și în Dobrogea, unde vezi, din loc în loc, câte o îngrămădire de movile și nimic altceva, zidit în piatră ori în cărămidă primprejur. Căci toate clădirile omenești de aici, mari, ori mici, fuseseră de lemn și deci au pierit. *Sunt vechile sate dace și trace*, unde țărani localnici au împrumutat încet-încet felul de viață roman, dar de amestecat cu coloniști romani, cari să fi venit la ei, nu s'au amestecat. Nefiind dară aici și Romani adevărați, cari erau pătimași după lucrul zidit, n'au fost nici pietre nici clădiri. Dacă însă în Bărăgan, ca și în Moldova și Basarabia de șes, nu găsim *pietre scrise*, din vremea romană, nu e numai pentru că Dacii nu știau și nu aveau dorința să scrie vreo pomenire despre ei, așa cum făceau Romanii și Grecii, ci și pentru că nu aveau *piatra însăși* la îndemână. Până astăzi, crucile puse celor răposați la ceas de drum, pe meleagurile Bărăganului, sunt adesea nù

de piatră, ci de trunchi mari de stejar, aleși și ciopliți ca să fie tot așa de mari și de trainici, precum sunt

Fig. 97. Figuri mici de aramă închipuind pe zeii Hercule (cu măciuca) și Soarele (cu cununa de raze). Muzeul din București.

lespezile de piatră, puse pentru aceeaș pomenire de locuitorii dela deal și dela munte.

* * *

Și acum să ne întoarcem iară la pietrele romane din Scitia și de pe malurile Dunării daco-scitice.

Grecii și Romanii aveau mare grijă de locuința lor de după moarte. Ei își clădeau morminte, care adesea erau mai frumoase decât casele unde locuiseră în viața lor de pe pământ. Pe toate șoselele care intrau într'un oraș, adică — pentru că mai toate orașele erau întărite — într'o cetate antică, drumețul întâlnește întâi palatele morților, așezate deoparte și de alta a căii, până chiar la poarta orașului. Și cetatea morților era nu numai strălucită prin meșteșugul monumentelor ei: altare și bolte de piatră și cărămidă, cu chipuri cioplite, stâlpi îngrijit lucrați și scriși, lavite de piatră cu ziduri și pridvoare de înconjur și acoperire, — ci și împodobită cu farmecul vieții proaspete a copacilor înalți și deși, puși să țină umbră scumpului adormit. Cum spune Gaiu Antoniu Fronto, un veteran fost

Fig. 98. Chip mic de aramă al zeului vinului, Dionysos. Muzeul din București.

adjutant al generalului roman dela Alba-Iulia (comandantul legiunei a XIII-a Gemina din *Apulum*), care-l detașase cu serviciul în Dobrogea, unde pe urmă se și așezase ca mic proprietar de pământ, în ținutul orașului Tomi: «fiind încă în viață și-a împodobit pentru sine și pentru ai săi, dumbrava sfântă și mormântul».

Fig. 99. Chip de zână, în lut ars, după un model din vremea de după Alexandru cel Mare, numită «elenistică». Muzeul din București.

Romanii aveau în Dobrogea, chiar dela Greci, pilde de tot felul de morminte, dela cele mai costisitoare (odăi de piatră, boltite, cu un drum tot boltit în piatră, de mers, pe sub pământul îngrămădit deasupra, ca movilă, până în taina întunecatei locuințe — cum e mor-

mântul de pe vremea lui Alexandru cel Mare, sau a urmașilor lui (v. fig. 81), păstrat și azi la meazăzi de oraș, pe malul lacului Mangaliei), până la cele mai ieftine, cum erau stanele de piatră proastă, abia netezite și mai mult sgâriate decât săpate, cu podoabe și litere. Marea mulțime a pietrelor scrise romane, găsite nu

numai la noi, dar în toată împărăția romană, e alcătuită de pietrele închinată *Zeilor Mani*, adică răposașilor. De obicei, pe o stană de piatră, bine netezită, se făcea întâiu un chenar cu podoaba săpată a unui vrej de iederă, ori a unei vițe de vie, care crește cu lăstari și struguri pe cele două laturi ale feței pietrei, pornind dintr'un vas înfățișat pe partea de jos a lespedei (vezi fig. 39 și 40). În câmpul astfel închis se înfățișă sus *Eroul călăreț*, cu mantia fluturând în vânt (v. d. p. fig. 42), ori *praznicul morților cu viii* (d.p. fig. 45 și 46), ori chiar amândouă (fig. 40), — iar dedesubt se scria cine și pentru cine a făcut monumentul, cât a trăit răposatul și o urare de sănătate pentru trecătorul care va ceti. Lespedea aceasta, ori stâlpul lucrat ca un fel de altar (cu picior și frunte mai late și mai groase), erau așezate, atunci când răpo-

Fig. 100. Chipul zânei MINERVA, în lut ars. Vremea greco-romană a țărilor noastre. Muzeul din București.

satul locuia la țară, chiar pe moșia lui, cum spune veteranul, fost ofițer de cavalerie (*ex decurione veteranus*) Ulpiu Longin, așezat la Constanța și ales, ca fruntaș, chiar în sfatul orașului (*buleuta Tomitanorum*):

«fiind încă în viață și-a făcut mormântul pentru sine și pentru soția sa, Ulpia Aquilina, pe moșia sa» (*memoriam fecit in praedio suo*).

Înflorirea vieții romane la gurile Dunării, dela împărații Flavii până la Antonin cel Cuvios, și bucuria turturora de a clădi, se arată limpede și în tristele locuințe ale adormiților pentru totdeauna. Nu voiu pomeni iară, nici pentru aceste zidiri decât puține pilde. — Dint'r'un mare mormânt de lângă Constanța ni s'a păstrat numai o bucată din

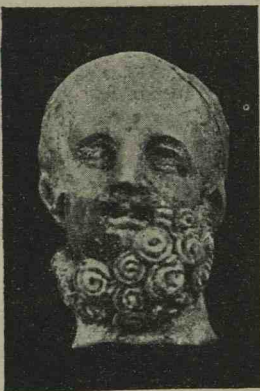

Fig. 101. Meșteșug provincial de a face chipuri de lut ars: cârlionții bărbii, lipiți pe urmă pe obrazul figurei, au căzut de timp, lăsând fața goală. Muzeul din București.

stana uriașă de piatră, care închideă lăcașul, cu sfârșitul pisaniei, în litere foarte frumoase, din vremea dintâi a veacului al II-lea, cuprinzând obicinuita amenințare pentru nelegiuitul, care ar deschide mormântul, spre a pune pe altcineva în-lăuntru, sau spre a fură lucrurile de preț, date morților

cu eila rămasul bun dela viață : «iar de va deschide cineva, să aibă a plăti casieriei împărățești [și de asemenea ?] cetății Tomitanilor cinci mii de dinari». După mărimea

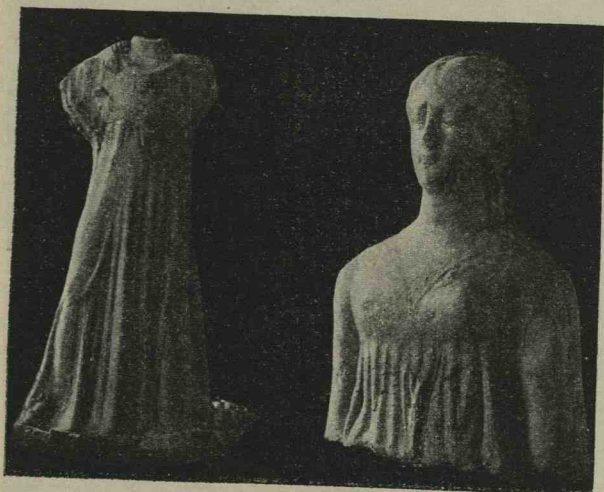

Fig. 102. Statuete de lut ars turnate la noi, în Dobrogea, în vremea romană. Muzeul din București.

pietrei și a amenzei, trebuie să ne gândim la un monument tot așa de frumos ca acelea din Italia și din apus.—Deasemenea a trebuit să fie deosebit de bogat mormântul fruntașului roman din *Histria*, Luciu Pom-

peiu Valens, de obârșie din Ancyra în Galația (Asia Mică), făcut de dânsul încă din viață în anul 157, la moșia lui de pe valea Casimcei, în mijlocul Dobrogei:

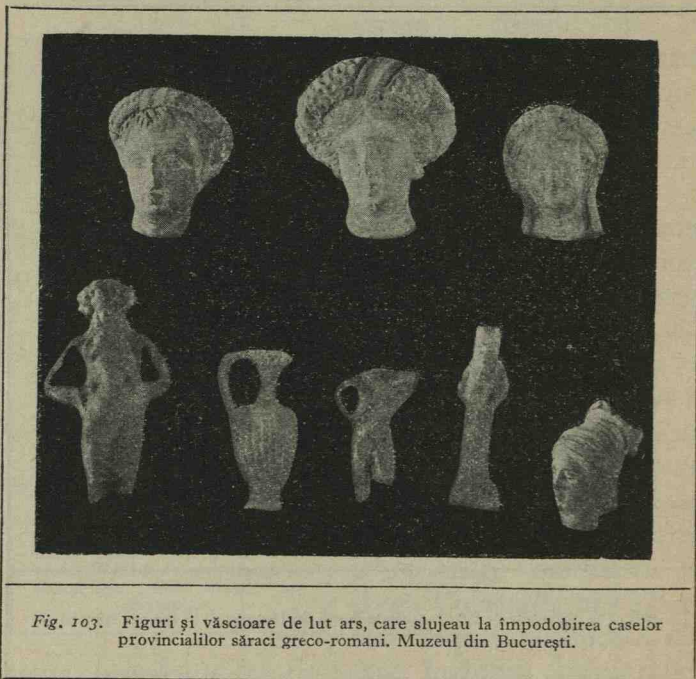

Fig. 103. Figuri și vâscioare de lut ars, care slujeau la împodobirea caselor provincialilor săraci greco-romani. Muzeul din București.

afară de mormântul însuș, inscripția vorbește și de un altar ce a pus Valens acolo, și, desigur, totul a fost înconjurat cu zid și împodobit cu copaci.—De stâlpul uriaș al primarului Quadratus dela Ulmetum-Capidava,

pus la începutul veacului al doilea, am vorbit și mai sus. Un stâlp tot așa de impunător (de 2 m. și 13), dar lucrat în chip de altar, e acela pus de Ulpia Matrona soțului ei, adjutant al generalului comandant la *Durostorum* (leg. XI Claudia), Eliu Ingenuu, detașat ca șef de stație a poștei imperiale pe drumul cel mare prin mijlocul Dobrogei, la meazănoapte de *Ulmetum*, lângă Râmnicul de jos. — Foarte scump a fost monumentul pus unei femei bogate din Tomi, al cărei nume nu ni s'a păstrat, săpat într'o foarte mare lespede frumoasă de marmoră albă, adusă din Grecia, și care înfățișează pe răposata întocmai ca în viață (vezi fig. 82) jucându-se cu un cățeluș, pe care-l ține în brațe, pe un pat, cu înnalte speteze arcuite, acoperit cu o saltea, a cărei față eră țesută și cusută ca un covor.—Dar mai ales erau frumos lucrate, atât în piatră cât și în marmoră, sicriile, în cari cei vechi obicinuiu a culcă pe morții lor (v. d. p. fig. 83); aceste sarcofage, ale căror capace aveau săpate la colțuri capete de lei, ori chipul îngerului morții (*Thanatos*), cu o făclie în mână întoarsă spre pământ, în semn că a stins lumina vieții, erau său îngropate în pământ, pentru ca apoi deasupra lor să se clădească o movilă înaltă de pământ, ca atâtea găsite la *Callatis* și *Tomi*, său închise la rândul lor într'o clădire zidită. Ce lux se putea face cu aceste sicrie de piatră, ne arată sarcofagul cel mare, găsit în cimitirul cetății romane de la Bărboși și asupra căruia ne-am oprit în această carte, cu lămuriri mai multe, când am

vorbit de drumul Mării și al Dunării spre lăuntru dacic, în Moldova și Muntenia (vezi mai sus, pag. 136).

Nici la aceste feluri de clădiri nu ne vom oprî însă mai mult, spre a înșiră toate ruinile lor, toate cimitirele și toate felurile de îngropare, ci vom mai aminti numai un singur amănunt, în legătură cu meșteșugul zugrăvelei antice. În cimitirele cele mari, romane, de la *Tomi* (Constanța), unul pe drumul spre meazănoapte, către *Histria* (Caranasuf), celălalt pe drumul spre meazăzi, către *Callatis* (Mangalia), iar al treilea pe drumul spre apus, către *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda), s'au găsit multe morminte zugrăvite. Se făcè anume, un fel de sicriu mare cu cinci lespezi de piatră obicinuită; se spoiau cu grijă pietrele pe partea din lăuntru a cosciugului, cu ipsos pregătit gros, — apoi, pe fața lucie, albă, astfel căpătată, se zugrăviau în culori vii, flori, paseri, figuri, tot felul de podoabe și ghirlande. Astfel mortul eră culcat într'o adevărată casă zugrăvită, mică e drept, dar tot așa de îngrijit și meșteșugit lucrată, ca o adevărată locuință și ca monumentele cele mari ale vremii.

Înțelegem acum, de ce la *Rosalia*, în întreaga Sciție lumea greco-traco-romană, gândind toată și simțind în acelaș fel, roman, se puteà adunà la morminte, ca în adevărate locuri de petrecere și odihnă prietenească împreună cu *Eroii*, adică fericii răposați, spre a sărbători ziua de iubitoare amintire, în celălalt oraș, zidit tot așa de frumos ca acela al celor vii, în Cetatea Morților.

* * *

Astfel dară meșteșugurile romane de a clădi, de a zugrăvi, de a ciopli piatra și marmora, ori de a turna chipuri de aramă, înfloriau pretutindeni la gurile Dunării, până în cele mai mici sate de Daci și Romani. Căci cel care nu putea pune o statuie, închină măcar o lespede cioplită (v. fig. 47, 48, 69, 71, 84, 85, etc.), cel care nu putea clădi un templu de marmoră, dăruia zeilor și oamenilor măcar un altăraș de piatră. Viața de gânduri înalte și alese nu încetă nicio clipă, din pricina, cumvã, a sărăciei celor mulți și a slăbiciunii meșterilor.

Se înțelege ușor, că artele acestea provinciale nu puteau da lucrări așa de strălucite ca acelea din Grecia, ori dela Roma (sau chiar dela noi, la Marea Neagră, în vremile de înflorire ale cetăților eline de aici, între anii 600 și 100 înainte de Hr.; v. d. p. fig. 86—92). Totuș, să nu se uite, că chiar acolo, în țările de veche civilizație, arta poporului nu era mult mai aleasă ca în depărtatele noastre ținuturi. Impărația romană nu s'a deosebit, ca Atena cea veche, atâta prin calitate, cât prin mulțimea lucrărilor de civilizație; numai așa era cu puțință să scoată din barbarie atâtea țări și popoare, dacă nu întârziã prea mult la căutarea frumuseții celei mai înalte și se mulțamea și mai cu puțin. Destul, că erau lucruri romane și turburau sufletul mulțimilor cu alte dorinți, mai alese decât cele dinainte de cunoașterea vieții romane.—Fără îndoială, multe din lucrările ce am înșirat pe foile din urmă ale acestei cărți, pentru mări-

Fig. 104. Văscior de sticlă turnat din paste de mai multe colori. Găsit la CALLATIS (Mangalia). Pierdut în vremea războiului din 1916—18 de cei localnici, care-l ținuseră împreună cu alte anti-chități ca să-și facă Muzeu.

mea și bogăția lor, erau, adesea ori, mai mult dovezi de lux și biată ambiție omenească, decât meșteșug adevărat. Atât înțelesul lăuntric cât și chipul de pe dinafară al acestor lucrări alcătuieste de multe ori numai o copie proastă, de mii de ori repetată, a vechiului model, născocit în vremile cele mari ale Greciei, ori ale lumii lui Alexandru cel Mare. Iată două pilde. *Eroul călăreț*, săpat pe toate pietrele de mormânt traco-romane și în aceeaș vreme pe icoanele de piatră închinată zeului trac *Eroul Domn*—

înfățișat cu mantia fluturând în vânt, și cu lancea în dreapta, luptând sau vânând — fusese întâi lucrat frumos de vechii Greci, cu cinci veacuri înainte, și apoi fusese numai mereu copiat, când mai bine, când, mai ales, mai rău. — Celalalt model: *prânzul morților cu viii*. Grecii înșiși îl luaseră, ca înfățișare săpată în piatră, dela popoarele mai vechi ale răsăritului, la cari aceeaș credință pricinuisese aceeaș născocire de artă. Grecii însă, făcuseră din gândul acesta, încet-încet, o puternică și mișcătoare înfățișare a vieții omenești, trunchiată prin moarte în ce are ea mai bun, iubirea, și, figurile cioplite de ei în marmoră erau pline de toată duioșia și blânda înclinare în fața soartei, pe care poporul acesta binecuvântat o trăise așa de adânc și de trist tocmai în vremele lui de mărire. Urmașii greco-romani luaseră de-a gata și «întâlnirea la mormânt», și o copiaseră cum copiază școlarii leneși, fără a pune nimic din gândul și viața lor însăș, ci numai ca o înfățișare de linii moarte. — Lucrări de gând nou, ca monumentul lui Quadrat dela Ulmetum, înfățișând — alătura de tradiționala, dar minunat lucrata icoană a zeului ogoarelor și turmelor, Sfântul Silvan Semănătorul, încă și — viața plugarului și a ciobanului daco-roman, erau rare. Lumea voiă să aibă — cum îi e felul — nu ceva nou, ci aceea ce se obicinuiă de toți.

Totuș viața romană dela noi nu se isprăviă, în materie de meșteșuguri, cu lucrările cele mari. Erau o mulțime de jucării mărunte pentru copiii bătrâni, ce

suntem și rămânem, noi oamenii tuturor timpurilor, jucării care aduceau și ele partea lor de viață romană

Fig. 105. Vas de lut ars, cu podoabe întipărite pe el (se cheamă TERRA SIGILLATA) găsit de profesorul Paul Nicorescu în săpăturile făcute de el la TYRAS (Cetatea Albă). Muzeul din București.

în mijlocul lumii barbare de aici. Mici chipuri și podoabe de aramă, de fildeș, de os, de lemn, ori chiar numai de lut ars, umpleau gospodăria celui mai sărac

dintre cetățenii împărăției romane (v. fig. 49 și 93 — 103). Ba chiar, la noi se și turnau, atât idoli de aramă cât și de lut (v. fig. 49, 95—98 și 101—103). La *Callatis* (Mangalia) s'a găsit în 1915 întreaga fabrică a unui meșter de chipuri de lut, și, cu tiparele antice, noi am putut îndată turna idolii, ca să-i vedem aevea. Din nenorocire, în vremea războiului s'a pierdut și această neașteptată moștenire dela cei vechi, și prilejul rar, ce-l avusesem, de a ne dà seamă de gustul Greco-Romanilor din Sciția, cari, din multele tipare, ce găseau în Meazăzi, aleseseră tocmai pe acelea dela *Callatis*, s'a risipit, poate, pentru totdeauna. — Tot la noi făcute, erau și feluritele podoabe de argint și de aur, adesea numai simple foițe de aur, cu câte un desemn ori cu câteva litere întipărite adâncit pe ele, dăruite morților și găsite apoi în zilele noastre, când întâmplător se sapă câte-o movilă antică prin orașele de azi ale Dobrogei, spre a se potrivì pământul pentru străzi și clădiri. O astfel de comoară de aur s'a găsit într'un mormânt de lângă *Aegyssus* (Tulcea), cuprinzând alătura de alte mici juvaeruri: agrafe, lănișoare, bobite de aur, încă și capul unei statui mici, înfățișând limpede chipul anumit al unui roman din veacul al III-lea.

Mai ales însă aduceau modèle frumoase de lucruri de gospodărie și de podoabă, greco-romane, negustorii de mărunțișuri ai antichității. Astfel găsim în ruinele vechi vase frumoase de sticlă, multe chiar din aluat de mai multe culori, turnat dintr'o dată, cu

mare meșteșug, în fabricile vestite de sticlă ale Egiptului (vezi figura 104), sau, farfurii și cești de pă-

Fig. 106. Podoabă de aramă (bronz) în chip de față omenească, găsită la CARSIUM (Hârșova) și păstrată la Muzeul Național din București. Vedere din față.

mânt ars, de o culoare roșie aprinsă, zmălțuite tot cu roșu și întipărite cu figuri și flori, care ies în

afară, ca și cum am avea o lucrare săpată în metal (v. fig. 105), — aduse fie din țările grecești sub

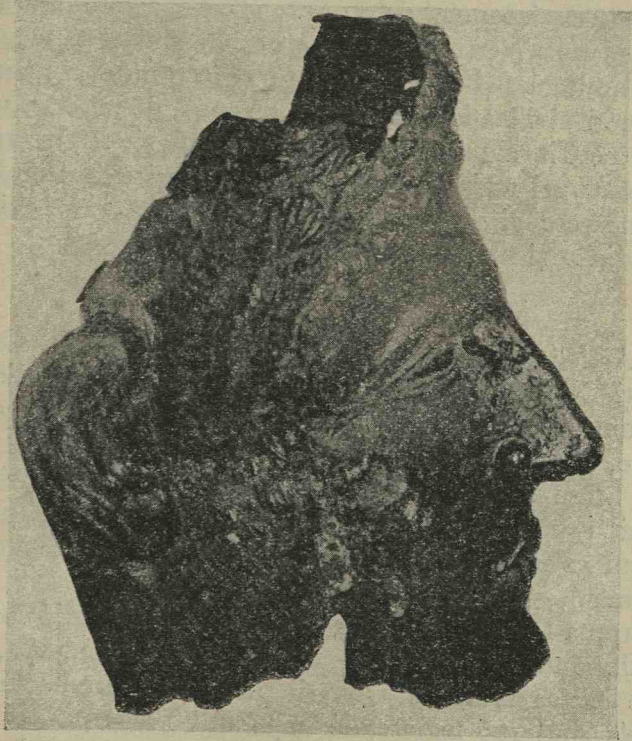

Fig. 107. Aceeaș vedere de profil.

urmașii lui Alexandru cel Mare, fie tocmai din Italia, pe vremea împăraților romani, și anume,

mai ales din orașul *Aretium*, azi Arezzo, sau, pietre rare, numite nobile, de culori limpezi și străvezii la lumină, săpate în adânc ca pecețile de ceară, sau în afară, ca icoanele de argint. Toate aceste lucruri rare, vase, pietre săpate, lucruri de podoabă, făcute cu mult gust și cu mare meșteșug în țările mai înaintate în civilizație, din părțile de apus, de meazăzi ori de răsărit ale împărăției (v. fig. 106 și 107), erau adesea ori mai însemnte pentru cucerirea sufletului copilăresc al localnicilor dela Dunăre, decât chiar clădirile și monumentele cele mari.

* * *

Astfel dară, ținutul dacic și tracic dintre Olt, Carpați, Nistrul de jos, Marea Neagră și râpele Deliormanului bulgăresc, luat în mai de aproape ocrotire, prin așezarea strajei romane la Dunăre și la Mare de împăratul Tiberiu, în anul 15, — orânduit gospodărește de împăratul Claudiu, de pela anul 42 înainte, — populat cu tot mai mulți cetățeni romani, veniți din apusul adevărat roman, aici, în dreapta Dunării, pânăla gurile ei, sub împărății Flavii, dela anul 70 înainte, — unit întreg cu împărăția, și pe partea stângă a Dunării, în câmpia daco-scitică, dela anul 106 înainte, de împăratul Traian, — e, pe vremea împăratului Antonin cel Cuvios, la anul 150 după Hristos, o țară adânc romană, bogată, înfloritoare, fericită. Dobrogea e plină de orașe romane, Muntenia și Moldova sunt pline de sate dace, stră-

bătute de viața romană. Intre Dacia lui Traian, care-și începe viața cea nouă de-abia dela 107 înainte, și Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curând, se deschid drumuri multe, bine păzite și mereu umblate, atât din Ardeal spre Mare, cât și dela Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiței, Argeșului, trec acum la deal și la vale, trupe romane, negustori romani, țărani daco-romani, și viața dacică, până în adâncurile ei, fără zgomot și fără pompă, se face viață romană.

Am întocmit această carte, folosind lucrurile nouă, povestite în amănunte, îndată după găsirea lor — în pământ, în cărți sau în viață — în următoarele scrieri, alcătuite de noi mai înainte, spre a fi folosite mai ales de cei învățați în ale istoriei vechi, dar putând fi cetite și de cei mai puțin învățați, însă cu tragere de inimă pentru trecutul din care a răsărit viața zilelor noastre:

1. *Organizația provinciei Dacia*, București, 1906.
2. *Salsovia*, București, 1906.
3. *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909.
4. *Marcu Aureliu*, București, 1909.
5. *Istoria Creștinismului daco-roman*, București, 1911.
6. *Cetatea Tropaeum*, București, 1912.
7. *Cetatea Ulmetum*, patru volume, în *Analele Academiei Române*, București, 1912—14.
8. *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *A. A. R.*, București, 1913.
9. *Știri nouă din Dacia Malvensis*, în *A. A. R.*, București, 1913.
10. *Castrul dela Poiana și Drumul roman prin Moldova de jos*, în *A. A. R.*, București, 1913.
11. *Archäologische Funde in Rumänien*, im *Archäologischen Anzeiger, Jahrbuch des Deutschen Archäologische Instituts*, Berlin, 1913, 1914, 1915.
12. *Zidul cetății Tomi*, în *A. A. R.*, București, 1915.
13. *Histria IV*, în *A. A. R.*, București, 1916.
14. *Gerusia din Callatis*, în *A. A. R.*, București, 1919.
15. *Parentalia*, București, 1919, retipărit în *A. A. R.*, în 1922.

16. *Gânduri despre lume și viață la Greco-Romanii din Pontul Stâng*, București, 1920.
17. *Sulle origini della civiltà Romena*, Roma, 1922.
18. *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în *A. A. R.*, București, 1922.
19. *I primordî della civiltà romana alle foci del Danubio*. Roma, 1922 (extras din revista *Ausonia*).
20. *Histria VII* (în pregătire), în *A. A. R.* (Toate descoperirile nouă ce vor apare acolo, sunt folosite în scrierea de față, întru cât aveau atingere cu tema ei).
21. *Așezări geto-grece și daco-romane în câmpia munteană* (în pregătire), în *A. A. R.* (Descoperirile nouă, atingătoare de începuturile vieții romane, au fost folosite încă în scrierea de față).

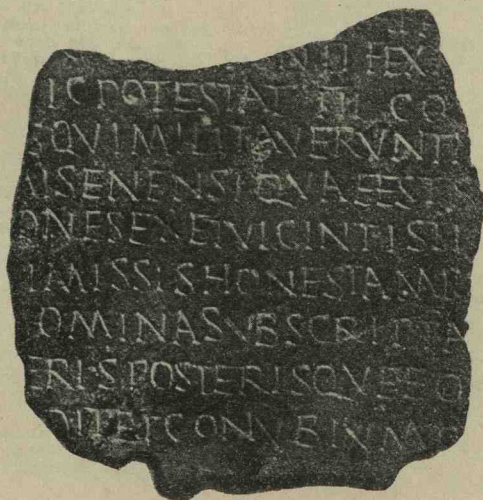

TABLE DE MATERII¹⁾

I

NUME DE PERSOANE²⁾

- Aelia*, familia, zece, la *Histria*, 125, 138;
la *Ulmetum*, 159.
- Aelius*, nume roman mai nou, 159.
- Aelius*, senator dela *Histria*, la *Ulmetum*,
126, 127; *villa* lui 126; familia lui 126.
- Aelius Aelianus*, primar la *Clementianum*
191, 195.
- Aelius Ingenius*, bf., șef de stație a poștei
imp. 213.
- L. Aelius Marcianus*, senator din *Roma*,
la *Tropaeum*, 151, 152.
- Aemilia*, familia, la *Ulmetum*, 158.
- Aemilianus*, guvernator al *Moesiei*, 80, 82.
- Aemilius Postumini* dela *Ulmetum*, 62,
160.
- Aischrion* din *Histria*, doi, 86.
- Alexandros* din *Histria*, 125, 138.
- Alfius Modestus*, grec, *asiarch*, 136.
- Ampudus*, bess, mare proprietar, 113, 146,
148.
- Andronic*, grec din *Histria*, 138.
- Anencletus*, v. sub *Marrenus*.
- Annius Saturninus*, centurion, 192, 193.
- Anternius Antoninus*, trib. coh., 110.
- G. Antonius Eutyches*, archidendrophorus
la *Tomi*, 155.
- G. Antonius Fronto*, vet. col. *Tomi*, 207,
208.
- Antoņius Zinenis*, dac dela *Tropaeum*,
114.
- Appus*, bess dela *Histria*, 189.
- Apollonius*, rob liberat dela *Barboși*, 135.
- Apollonius Dadae*, dac dela *Tomi*, 114.
- Aristagoras* dela *Histria*, 86.
- Artemidoros* dela *Histria*, 101, — altul 84.
- Artemidoros*, primar de sat, 196.
- Aruntius Flavianus*, prefect al malului
Mării, 80.
- Asiaticus*, prefect al malului *Mării*, 78.
- Attalos*, toreador din *Tomi*, 186.
- Attas Possei*, bess dela *Ulmetum*, 160.
- Auluporus*, bess din satul lui *Quintio*, 126
- Aurelia*, familie, la *Ulmetum*, 159.
- Aurelia Eftepir*, dacă, la *Tropaeum*, 112.
- Aurelia Faustina*, dacă (?) la *Duro-*
torum, 202.
- Aurelia Uthis*, dacă, la *Amlaidina*, 114.
- Aurelius*, nume roman mai nou, 159.
- Aurelius*, băiat de dac din *Tropaeum*,
112.
- Aurelius Dalemus*, dac (?) din *Amlaidina*.
114.
- Aurelius Victor*, istoricul, 7, 8.
- Aurelius Sozomenus*, din *Bizaņ*, negustor
în părțile *Tomilor*, 61, 156.
- Bessus Ampudus*, v. s. *Ampudus*.
- Bithus*, bess, din satul lui *Quintio*, 126,
191.
- Callistratos* din *Histria*, 84.
- Calventia*, fam. rom. din *Noricum*. 158.
- Calventius*, la *Ulmetum*, 153.
- Cassius*, întemeetor de sat, 147.
- Castus* al lui *Alexandros*, grec din *His-*
tria, 125.
- Castus* al lui *Mucaporus*, dac din *Cle-*
mentianum, 114.
- Celer*, întemeetor de sat, 147.
- Celsus Celerianus*, primar de sat lângă
Noviodunum, 124.
- Chabrias*, din *Histria*, 86.
- Chaivemon*, din *Histria*, 86.
- Cladius Posidonius* dela *Tomi*, 128.
- Clagissa*, bess, veteran, — și tatăl lui —
164.
- Claudia Dusia*, dacă, ținutul *Histriei*,
113, 114.
- Tiberii Claudii*, familii, la *Aegyssus* și
Noviodunum, 124, 161.
- Claudius...* primar de sat lângă *Novio-*
dunum, 124.
- Tiberius Claudius Firminus*, moșier lângă
Tomi, 146.
- Tib. Claudius Florus*, din terit. *Aegys-*
sului, 124.
- Claudius Gaius*, primar în satul lui *Quin-*
tio, 126, 191.
- Tib. Claudius Ingenius*, din terit. *Aegys-*
sului, 124.

¹⁾ La strângerea materialului pentru aceste table am fost ajutat de elevul meu, tânărul istoric Constantin C. Giurescu.

²⁾ Numerele înseamnă pagini, indiferent dacă e vorba de text sau de ilustrațiile din carte.

Tib. Claudius Marcus, din terit. Aegysului, 124.
Tib. Claudius Muciasius, dac, dela *Tomi*, 114.
Tib. Claudius Saturninus, veteran, *Tomi*, 73.
Tib. Claudius Valens, primarul comunei *Noviodunum*, 123, 124, 197.
Tib. Claudius Vettius, din terit. Aegysului, 124.
Cocceia, familie, la *Ulmetum* și *Capidava*, 159, 161.
M. Cocceius Polemo, dela *Histria*, 103, 125.
Cocceius Phoebus, perceptor în satul lui *Quintio*, 126.
Comozous, dac, la *Tropaeum*, 112.
Cornelius Firmus, centurion, la Barboși, 193.
Cornelius Vitalis, dela *Tropaeum*, 112.
Crassus, general roman, nedreptățeste pe Bessi, 108.
Crescens Rigozi, dac, dela *Tropaeum*, 112.
Cutilas, bess, dela *Histria*, 189.
Daciscus, dac, dela *Tomi*, 114.
Dada v. și s. (*Ithazis*), bess, dela *Ulmetum*, 64, 160.
Dada v. și s. (*Apollonius*), dac, dela *Tomi*, 114.
Daizus (*Comozoi*), dac, dela *Tropaeum*, 112.
Dakesis v. s. *Skirtos*.
Dalenus, v. s. *Aurelius*.
Decibalis, dac, *Durostorum*, 203.
Delia, iubita lui *Tibullus*, 173.
Demetrios, greci din *Histria*, trei: 84, 86.
Derzenus Auluפורי, bess, primar în satul lui *Quintio*, 126.
Derzizenus, bess, 164.
Dionysios, doi greci dintr'un sat de lângă *Histria*, 196.
Dionysodoros, din *Histria*, 86.
Dizzace, v. s. *Iulius*.
Domitia, familie, la *Ulmetum*, 158.
Durisses Bithi, primar bess, în satul lui *Quintio*, 125, 191.
Dusia, v. *Claudia*.
Elius, *Emilius*, *Eshrion*, etc., v. sub *Aelius*, etc.
Estepir (*Aurelia*) dacă, *Tropaeum*, 112.
Eptacentus, bess, 164.
Eptaperis, bessă, 164.
Flavia, familie, la *Ulmetum* și *Capidava*, 159, 161.
Flavia Victorina, soție de senator din *Histria*, la *Ulmetum*, 126.
Flavii, cetățeni din *Seythia Minor*, cu acest nume: 94, 95, 102, 103, 125, 161.
Titus Flavius..., dela *Ulmetum*, 121.
T. Flavius Apollinaris, ofițer, la *Arrubium*, 197.

Flavius Capito, veteran, *Tomi*, 95.
Flavius Castus, fiul prec., 95.
Flavius Germanus, primar la *Ulmetum*, 191.
Flavius Sabinus, guvernatorul *Moesiei* între anii 43 și 49, binefacătorul *Histrieniilor*, 78, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 95, 181.
Flavius Vopiscus, istoricul, 7, 8.
Gaius (cognomen), v. s. *Claudius*.
Hegeagoras din *Histria*, 86.
Helpis, roabă liberată, Barboși, 135.
Helpis, roabă liberată, *Tropaeum*, 112.
Helvius Pertinax, guvernatorul *Moesiei* și *Daciei*, mai târziu împărat, 110.
Heracleon, din *Histria*, 125.
Herodoros, primar de sat lângă *Histria*, 196.
Horatius, poetul, despre zeul *Silvan*, 172.
Hostia, familia, la *Histria*, 125.
Iaehetav, roab, poate dac, *Tropaeum*, 151, 152.
Ithazis Dada, bess, la *Ulmetum*, 64, 160.
Iulia, familia, la Barboși, 135, 161; la *Capidava*, 161; la *Histria*, 125; la *Ulmetum*, 158.
Iulia Saturnina, dela Barboși, 135.
Iulia Terentia, soția primarului *Capidavei*, *G. Iulius Quadratus*, 119, 121.
Lucius Iulius Attalus, tată și fiu, Barboși, 135.
Iulius Dizzace, dac (?), din *Troesmis*, 113.
Iulius Herculanus, din *Troesmis*, 188.
Lucius Iulius Iulianus, *qui et Rundacio*, primarul dela *Șendreni*, 58, 132, 161, 196.
Gaius Iulius Quadratus, primarul *Capidavei*, 52, 53, 54, 117, 119, 120, 121, 172, 177, 212, 213, 217.
Lucius Iulius Saturninus, dela Barboși, 135.
Gaius Iulius Sergis, dela *Ulmetum*, 160.
Iustus, fiul tracului *Attas Possei* dela *Ulmetum*, 160.
Iustus, fiul dacului *Daizus Comozoi* dela *Tropaeum*, 112.
Marius Laberius Maximus, guvernatorul *Moesiei inferioare*, 96.
Longinia, familia, la *Ulmetum*, 158.
Longinianus, dela *Ulmetum*, 122, 123.
Lucullus (*Varro*), general roman, 106.
Macaria, fată de dac, *Durostorum*, 203.
Mama, idem, *Tomi*, 114.
Mamutzis, dac, *Durostorum*, 203.
Marcus, grec din *Histria*, 125.
Markion, din *Histria*, 125.
Marrena Victoria, dela Barboși, 135.
Marrenus Anecletus, dela Barboși, 135.
Martia, familia, dela *Ulmetum*, 158.

- Martius Philo*, primarul satului *Ultinum*, 191.
Matidia, fată de dac, *Durostorum*, 203.
Maxellius, v. sub *Valerius*.
Meidias, doi greci din *Histria*, 84, 86.
Menandros, poetul comic, despre *Daci* și *Geți*, 48.
Metrodoros din *Histria*, 86.
Mucaporus, nume daco-tracic, 112, 160.
Mucaporus din *Clementianum*, 114.
Mucasius, v. s. *Claudius*.
Mucatra, nume tracic, 109.
Mucatralis, idem, 109.
Mucatrio, bess dela *Histria*, 109.
Narcisus, întemeietor de sat, 147.
Nicandra, v. s. *Ulpia*.
Nicephorus, v. s. *Xenius*.
Nilus, v. s. *Valerius*.
Gneius Oppius Soterichus, dela *Durostorum*, 60, 155, 199, 200.
Oppius Severus, fiul prec., 60, 155, 199, 200.
Ovidius, poetul, vieața și lucrările sale la *Tomi*, 65, 66, 67, 87; știrile lui despre *Scythia Minor*, ibid., și 72, 106.
Ovinus Tertullus, guvernator al *Moesiei* inferioare, 113, 146.
Pedia, familia, la *Histria*, 125.
Phoebus, v. s. *Cocceius*.
Pia, dacă, dela *Tomi*, 114.
Plautius Aelianus, guvernatorul *Moesiei*, 82—85, 87, 139.
Lucius Pompeius Valens, din *Ancyra*, fruntaș la *Histria*, 127, 128, 211, 212.
Pomponius Pius, guvernatorul *Moesiei*, 80, 82.
Posses, genet. *Possei*, bess dela *Ulmelum*, 160.
Publicia Cyrilla, din *Bithynia*, la *Troesmis*, 155.
Quadratus, v. s. *Iulius*.
Quintio, întemeietor de sat, 147.
Reti...tis, v. s. *Sedida*.
Rigozus, dac, dela *Tropaeum*, 112.
Rufus, grec, dela *Histria*, 125.
Rumdacio, v. s. *Iulius*.
Sabina, dacă, din *Tropaeum*, 112.
Sabinianus, dac, din *Tropaeum*, 112.
M. Salvius P...ror, din *Ausdece*, 110.
Satyriion, grec dintr'un sat de lângă *Histria*, 196.
Scoris, dac, din *Tropaeum*, 112.
Secundinus, întemeietor de sat, 147.
Sedida Reti...tis, dacă, dela *Clementianum*, 114, 160.
Seiciperis, dac, dela *Durostorum*, 203.
Marcus Servilius Fabianus, guvernatorul *Moesiei* inferioare, 104, 198, 199.
Servilius Primigenius, preceptor în satul lui *Quintio*, 126, 191.
Seuthes, nume tracic, 109.
Seutho, bess dela *Histria*, 109.
Sisinus, trac dela *Ulmelum*, 160.
Skirtos Dakesis, gladiator dac dela *Tomi*, 114.
Sossia Africana, preoteasă dela *Tomi*, 120, 127.
Soterichus, v. s. *Oppius*.
Sozomervus, v. s. *Aurelius*.
Spor, bess, 164.
Marcus Stabius Colon, ofițer italian, la *Tropaeum*, 192.
Sulpicius Narcissus, primar în satul lui *Quintio*, 126.
Tacitus, istoricul, despre *Scythia Minor*, 69, 70, 87.
Terentia Victoria, dela *Barboși*, 135.
Tertiis, grec, dela *Histria*, 125.
Theagenia dela *Ulmelum*, 160.
Theodote dela *Ulmelum*, 160.
Tibullus, poetul, despre zeul *Silvanus*, 173.
Tullius Geminus, guvernatorul *Moesiei*, 85—88.
Ulpia, familia, la *Ulmelum*, 159.
Ulpia Aquilina, soție de senator din *Tomi*, 210.
Ulpia Matrona, soție de *beneficiarius*, 213.
Ulpia Nicandra, dela *Ulmelum*, 160.
Ulpus, numele, de multe ori, la *Histria*, 103, 125.
Ulpus Longinus, ofițer veteran și senator la *Tomi*, 210.
Marcus Ulpus Polycarpus, dela *Troesmis*, 199.
Ulpus Ulpianus, primarul satului lui *Celer*, 191.
Uthis, v. s. *Aurelia*.
Valens, băiat de dac dela *Tropaeum*, 112.
Valeria, familia, la *Histria*, 125; la *Ulmelum*, 157, 158.
Valerius, nume purtat de *Daci*, 203.
Valerius Felicx, dela *Ulmelum*, 157.
C. Valerius Longinianus, primar, mare preot, etc., la *Troesmis*, 188.
Valerius Marcus, legionar, dac, 202, 203.
Lucius Valerius Maxellius, primar la *Ulmelum*, 122, 157, 191.
Valerius Nilus, vechil la *Ulmelum*, 160.
Valerius Valens, dela *Ulmelum*, 157—8.
Valerius Valerianus, dela *Ulmelum*, 157.
Lucius Valerius Victorinus, mare proprietar la *Ulmelum*, 157, 160.
Valerius Victorinus, mort la 324 la *Calchedon*, 158.
Varro Lucullus, v. s. *Lucullus*.
Vergilius, poetul, despre zeul *Silvanus*, 172.
Verobritius, întemeietor de sat, 147.

Vexarus, trac, dela *Ausdece*, administra-
torul cetății, 109, 110.
Victoria, v. s. *Marrena*.
Vindius Verianus, comandantul flotei Du-
nării, 113, 146.
Xenius Nicephorus, dela *Carsium*, 155.

Ziftia, bessă, dela *Ulmelum*, 160.
Zina, bessă, 164.
Zinenis, v. s. *Antonius*.
Zotichus, grec dela Bizanț, 156.
Zudectulp, dacă (?), din părțile orașului
Tropaeum, 113.

II

IMPĂRAȚI, REGI, PRINCIPI.

August, 65, 172, 177.
Tiberiu, 67, 69, 88, 133, 222.
Claudiu, 47, 72—74, 76—78, 86—88, 96,
142, 148, 156, 222.
Nero, 98.
Flavii, dinastia—, 92, 93, 102, 121, 126,
177, 210, 222.
Vespasian, 78, 96, 98, 125.
Titus, 125.
Domitian, 76, 102, 125, 180.
Nerva, 102, 125.
Traian, 13, 27, 32, 35, 47; ridică monu-
mentul dela *Adamclisi*, 50; 63, 96;
așează legiuni la *Durostorum* și *Troes-
mis*, 102; 102, 103, 109, 121, 122, 125,
138, 159, 162, 169, 172, 180—184, 199,
222.
Adrian, 102, 103, 120, 125, 156, 164, 183,
188.
Antonin cel Cuvios (Pius), 38, 41, 60, 103,
109, 122, 123, 125, 126, 142, 150, 155,
159, 183, 186, 191—193, 196, 199, 200,
210, 222 și *passim*.

Marcu Aureliu, 104, 109, 111, 123, 125,
132, 138, 147, 157, 159, 183, 191—193,
196, 199, 200 și *passim*.
Luciu Veru, 191, 193.
Pertinax, 110.
Septimiu Sever, 113, 191.
Macrin, 85.
Sever Alexandru, 199.
Aurelian, 10, 14, 34.
Dioclețian, 156.
Constantin cel Mare, 11, 158, 200.
Liciniu, 158.
Iustinian, 11.
Impărații romani, 23, 29, 190.
Dariu, regele Perșilor, 30.
Decebal, regele Dacilor, 13, 179.
Filip, regele Macedoniei, 59.
Alexandru cel Mare, 59, 168, 208, 216, 221.
Lisimah, regele Traciei, 30, 59.
Zyraxes, regele Dacilor din Dobrogea, 72.
Regi barbari, transdanubiani, 83.
Regi daci, 63.
Regi traci, 69.
Principi barbari, transdanubiani, 83.

III

ZEI ȘI ZĂNE; SĂRBĂTORI; INCHINĂTORI.

Amor, 198 (chib).
Aphrodite, idoli de lut ars: 20, 22, 24, 25;
templul ei, la *Histria*, 20; vase găsite
acolo, 26—28.
Attis, la *Tomi*, 155.
Bacanta, statuie, 185.
Cabirii (zeii gemeni din *Samothrake*),
137, 141, 190 (în orașele *Scitiei*).
Ceres, la *Tropaeum*, 192.
Consacrani (tovărășie de închinători lui
Silvan sau altor zei) în *Daco-Scitia* și
în *Apus*, 172—174.
Diana, 134, 166, 190.
Dionysos, 51, 131, 178, 185, 190, 207.
Dolichenus, v. s. *Jupiter*.
Domina et aea, tovarășa divină a lui *Heros*
Domnus, 166.
Domna, id. *ibid*.

Domnus, v. s. *Eroul Domn*.
Eroii, zei traci, 100, 166, 167, 214.
Eroul căldăret (v. și *Eroul Domn*): icoane
de-ale lui, 66, 68, 202, 209, 216, 217.
Eroul Domn (v. și *Eroul căldăret*): icoane
de-ale lui, 71, 153, 166, 216.
Genius, zeul vieții fiecăruia, 173.
Helios, la *Histria*, tipul *rhodian*, 187;
statuetă, 206.
Hercules, 47, 190, 206; *Invictus* (*Nebi-
ruitul*), la *Barboși* 193, — în satul lui
Quintio 56, 126, 196, — la *Tropaeum*,
192; *Victor* (*Biruito*), la *Șendreni*,
58, 132.
Hero et Domnus, v. s. *Eroul Domn*.
Isis, 81, 167.
Iuno Regina (*Junona Regina*), 121, 122,
155, 166, 190, 191, 193.

Jupiter, relief daco-roman dela Drobeta, 176.
Jupiter Dolichemus (Jupiter din Doliche), 79, 155, 167, 199 (templul și preoții lui; la Meidinchioi; cf. 155).
Jupiter Optimus Maximus (Jupiter cel prea Bun și prea Mare), 48, 49, 60, 79, 121—123, 125, 147, 155, 166, 190—193, 199, 200; vulturul lui, 79.
Kybele (Magna Mater), 120.
Liber Pater; 166, 175, 177 (*Tasibastenus*); 190, 192.
Mars Ultor (Răsbunătorul), 50, 181, 182.
Mater Magna, v. s. *Kybele*.
Minerva, 190; (statuete): 204, 209.
Mithras, v. s. *Sol Invictus*.
Nike, v. s. *Victoria*.
Osiris, 168.
Pater v. *Liber*.
Parentalia, 175.
Psyche (chipul), 198.
Regina, v. s. *Domina* și s. *Iuno*.

Rosalia (Rusaliile, 'Ροσιμός), 98—102, 114, 125, 166, 167, 174, 175, 177.
Samothrake, zeii din —, v. s. *Cabirii*.
Sarapis, 168.
Satyr (statuetă) 195.
Silen, 29, 51.
Silvanus (Sanctus—Sator), 54, 118, 157, 166, 171—175, 177, 190, 217.
Sol (Helios), 206.
Sol Invictus Mithras, 75, 77, 167, 168, 192, 193.
Tasibastenus, v. s. *Liber Pater*.
Tellus, 173.
Thanatos, 213.
Ultor, v. s. *Mars*.
Venus (statuetă) 204.
Victoria (Nike), 192, 193.
Violaria, 175.
Zei: *Mani (Dii Manes)*, 208, 209; populari italieni, în *Scythia Minor*, 166; din *Samothrake*: v. s. *Cabiri*; — țărănilor și ciobaniilor (*Silvan*, *Liber*, *Diana*), 166.

IV

ȚĂRI, LOCURI ȘI POPOARE ANTICE.

Abrittus, 171.
Achaia, 110.
Acrania, 115
Aegyssus 71 72 86, 109, 123, 142, 161, 169, 171, 219.
Africa, 36, 117.
Agri Decumates, 35.
Alexandrini, negustori, 156.
Amazoanele, 173 (lupta Grecilor cu —).
Amida, 36.
Amlaidina, sat, 114.
Ancyra, 127, 155, 156, 212.
Appuli (Daci), 49.
Apulum, 49, 208.
Aquileia, 151.
Aretium, 222.
Argamum, 97.
Armenia, 83.
Arrubium, 71, 196, 197.
Astiani, 153.
Asiati, negustori și coloniști (cf. și s. *Asiani*), 153, 155, 167.
Asia Mică, 37, 40, 51, 127, 153, 155, 156, 212.
Athena, robi daci și geți la —, 47, 48.
Ausdece, Ausdecenses, 109, 110, 113, 146 (civitas).
Axiopolis, 71, 169, 197, 214.
Barbarii din Nordul Dunării, în Dacia și în dreapta fluviului, 7, 9, 11, 12, 14, 82, 110

Bastarnii, 32, 33, 65, 84
Beroe, 71
Bessi, origini, istorie, așezări, drepturi organizare, ocupații, 48, 49, 65, 78, 87, 101, 104—106, 108, 109, 115, 118, 119, 121, 122, 125, 126, 160, 162, 177, 191, 202
Bithynia, 155
Bizone, 64
Bononia (Italia), 151
Borysthenes, 84
Buteridava, sat, 109, 113, 146, 148.
Byzantium, 61, 156, 158.
Calabaeus, râu («apă neagră»), 97.
Calchedon, 158.
Callatis, 64, 82, 103, 141, 156, 168, 171, 181, 184—186, 208, 213, 214, 216, 219.
Capidava, 52, 71, 96, 109, 113, 117—119, 121, 122, 127, 159, 160, 161, 172, 193, 212.
Carpii (Daci), 9, 33, 76.
Carsium, 39, 55, 71, 72, 111, 122, 142, 147, 155, 161, 162, 169, 193, 220.
Casianum, sat, 147, 168.
Celeris vicus, satul lui *Celer*, 147, 175, 191.
Celșii, 174, 179.
Cius, 71, 161.
Clementianum, sat, 114, 147, 191.
Cnidus, vase din —, 55.
Commageni, soldați, 140.

- Constantiniana Daphne*, v. s. *Daphne*.
Costobocii (Daci), 33, 110, 112.
Ctesiphon, 36.
Cyzicus, 61.
Dacia lui Aurelian, 9, 10.
Dacia Scythica, întinderea, populația, drumurile, așezările ei (harta I), 18, 23, 24, 26, 30, 38, 40, 59, 70, 115, 140, 147, 171, 179, 202.
Dacia lui Traian, cucerirea, colonizarea, părăsirea, populația, civilizația ei, relațiile cu țările vecine, ruinele ei, 7—11 13—15, 29, 33, 34, 58, 59, 63, 104, 112 138, 140, 201, 223.
Dacii, în stânga și în dreapta Dunării, 9, 14, 16, 19, 23, 26, 27, 30—33, 40, 48, 49, 59, 60, 63, 64, 72, 78, 84, 88, 94, 101, 104, 105, 109—112, 115, 118, 119, 129, 130, 132, 133, 150, 151, 160, 162, 176, 179, 182.
Daco Romanii, 134, 190.
Dalmatia, 14.
Daphne (Constantiniana), pe Dunăre, 55.
Dionysopolis, 23, 64, 115, 171.
Drobeta, 176.
Dunaris (numele dacic al Dunării), 40.
Durostorum, 60, 71, 72, 102, 140, 155, 169, 188, 192, 199, 200, 202.
Egipt, credințe din —, 167; iabrici, 220.
Egipteni, negustori și coloniști, 167.
Eufratul, 36.
Faventia (Italia), coloniști din —, 151.
Filipi, v. *Philippi*.
Gabranus, râul, 97.
Galatia, 127, 156, 212.
Gallia, 37, 174.
Genucla, cetatea, 72.
Germanii (antici), v. s. *Marcomanni* și *Mattiaci*.
Geții, așezările, ocupațiile, credințele, turburările lor, 16, 19, 40, 48, 64, 65, 67, 70—72, 108.
Goții, 33, 34, 76.
Grecia, relații cu —, 10, 40, 41, 106, 153, 184, 215.
Grecii în Dacia Scythica, 40—42, 44, 47, 60, 65, 138, 153, 156, 160, 173, 177, 180, 181, 190, 207.
Greco-Romanii, 125, 219.
Halmyris, lacul, 97.
Halmyris, orașul, 169.
Histria, săpături, obiecte descoperite, vederi ale întăriturilor, monumentelor, clădirilor ei, 20, 24—27, 32—34, 36, 37, 39—42, 47—49, 56, 76, 78, 80, 83—87, 90, 91, 94, 95, 98, 99, 114, 116.
Histria, istorie, 40, 47, 64, 76, 78—80, 82, 84—86, 94—97, 103, 113—115, 124—126, 141, 142, 146, 155, 156, 171 184—188, 192, 194, 211, 212, 214.
- Iazygii*, 35.
Ibida, cetatea, 109, 171.
Illyricum, raporturi cu —, 152, 153, 17, 174.
Illyrii, romanizați, 174, 179.
Ionia, relații cu —, 51.
Istrus, Dunărea, 78.
Italia, relații cu —, 117, 118, 160, 171, 181, 211, 221, 222.
Italiani, coloniști, 151, 152, 177.
Luca (Italia), 192.
Macedonia, regatul și apoi provincia, 59, 67, 72, 106, 110, 174, 177.
Magaris, râu, 40.
Marcianopolis, 171.
Marcomanrii, 110.
Mattiacii, soldați, romanizați, 132, 133, 164.
Mauretania, 36.
Miletul, metropola, 40.
Moesia, provincia unitară 67, 69, 72, 78, 80, 82—84, 88.
Moesia inferior, 9, 14, 76, 96, 102, 110, 128, 138.
Moesia superior, 9, 14, 76.
Ad Moesiam, 29.
Muridava, sat, 109, 113.
Naparis, râu, 40.
Narcisianum, sat, 147.
Noricum, provincia, 152, 153, 158.
Novae, 132, 140, 193.
Noviodunum, 71, 93, 109, 123, 124, 142, 155, 161, 169, 197, 199.
Numidia, 36.
Odessus, 82, 109.
Odrysii, 108.
Oescus, 153.
Olbia, așezare, relații cu —, 40, 156.
Orientalii, relații cu —, 153, 155—157, 160, 190.
Palmyra, 36.
Pannonia, 14, 15.
Parții, 83.
Persia, relații cu —, 167.
Persi la noi, 30.
Peuce, pescuitul în gura —, 79, 80, 82, 84, 86, 97.
Philippi, col. rom., 174, 175, 177.
Philippopolis (Thracia), 106.
Picusculus, râu, 97.
Planina (Italia), 151.
Pontus (Pontul Stâng) 65, 69.
Quintionis vicus, satul lui *Quintio*, 48, 49, 56, 125, 191, 194, 196.
Ratiaria, 153.
Ravenna, 151.
Rhodope, patria Bessilor, 106.
Rhodos, relații cu —, 20, 55; cf. *Histria* săpături: obiecte descoperite în —.

- Roma*, 84, 118, 119, 172, 181, 184, 215.
Romania răsăriteană, 11, 12, 14, 15.
Romanii în general, ca stăpânitori ai Europei, 10, 11, 14, 15, 27, 29, 32, 33, 37, 49, 66, 67, 132, 133, 157, 161, 180, 207.
Romanii noștri, dela gurile Dunării, 48, 49, 64, 66, 67, 82, 94, 97, 109, 112, 113, 118, 119, 121, 122, 125, 132, 133, 152 și urm., 155—159, 161, 162, 177, 180, 188.
Roxolanii, 32, 33, 83.
Sagadava, sat, 109, 112.
Sagaris, râu, 40.
Salsovia, 168.
Samothrake, zeii din —, 137, 141, 190.
Sanpaeus, râu (*drum curat*), 97.
Sarmati, pe ambele maluri ale Dunării, 9, 32, 33, 65, 67, 72, 83, 106.
Scitia mare, 17, 23, 25.
Scitia mică (Scythia Minor), vieța romană în —, (harta II) 10, 14—17, 21, 23, 26, 27, 29, 33, 34, 49, 50, 63—66, 68, 69, 70, 74—76, 78, 82, 87, 88, 94, 97, 100, 103, 104, 109, 114, 115, 138, 151, 157, 177, 181, 182, 188, 200, 211, 222.
Sciti, pe ambele maluri al Dunării, 23, 32, 40, 84, 97.
Siria (Syria), 36, 117, 153.
Sirieni, negustori și coloniști la noi, 153, 156, 167.
Spania, 117.
Sucidava, satul — din Dobrogea, 109, 112.
Tasibasta, sat, 177.
Thasos, 47, 59.
Thracia, regatul apoi provincia, 23, 59, 67, 69, 72, 96.
Thracii (v. și s. Bessi și Odrysi), așezări, ocupații, credințe, 72, 97, 100, 109, 115, 150, 151, 160, 166, 174, 175, 177, 179.
Thraco-Romanii dela noi, 127, 153, 155, 156, 174.
Tibur, 32, 82.
Tiriza, cetatea, 64.
Tomii, istorie, populație, clădiri, monumente, comerț, religii, antichități mărunte, 61, 64, 65, 67, 68, 71, 73, 76, 77, 81, 82, 85—88, 95, 96, 107, 114, 124, 127, 128, 131, 141, 144, 145—147, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 168, 170, 171, 173, 178, 182, 183—186, 188, 189, 195, 203, 210, 213, 214.
Transdanubiani (v. și s. Barbari), 83.
Troesmis, cetate și mare comună rurală, 71, 72, 75, 102, 113, 132, 139, 140, 151, 153, 155, 168, 169, 188, 189, 197, 199.
Tropaeum Traiani, monumentul 50, 112, 128, 181, 182.
Tropaeum Traiani, satul, apoi orașul, 109, 111—114, 128, 146, 151, 152, 168, 171, 183, 192.
Turgiculus, râu, 97.
Tyras, orașul, istorie, săpături, obiecte găsite, 29, 30, 31, 49, 50, 55, 63, 64, 83, 138—140, 156, 218.
Ulmelum, istorie, săpături, vederi de ruine și obiecte, populație, credințe, monumente, 43, 44—46, 52, 62, 76, 96, 109, 114, 115, 117—122, 126, 127, 142, 146, 149, 152—154, 157, 161, 163, 168, 171—173, 177, 189, 191, 203, 212, 213, 217.
Ulmelum, sat, 191.
Verobrittanus vicus, satul lui Verobrittius, 147, 161.
Zismudava, sat, 109, 113.

V

ȚĂRI, LOCURI ȘI POPOARE MAI NOUĂ.

- Acbunar*, sat antic, descoperiri, 75, 168, 180.
Adamclissi, v. tabla IV, s. *Tropaeum Traiani*.
Adjud, 49 (val antic).
Alba Iulia, v. tabla IV, s. *Apulum*.
Albanezii, 11.
Alexandria, 29 (val antic).
Anatolia, v. tabla IV, s. *Asia Mică*.
Arcer, v. tabla IV, s. *Ratiaria*.
Ardeal, v. s. Transilvania.
Arrezzo (Italia), 222.
Argeș, drum pe valea —, 223.
Assarlăc, v. tabla IV, s. *Cius*.
Austria, v. tabla IV s. *Noricum*.
Babadag, 188, 189.
Baden, 35.
Bălănoaia, descoperire, 30, 51.
Balcăni, munții și regiunea, 7, 10, 18, 59, 74, 153.
Balcic, v. tabla IV, s. *Dionysopolis*.
Banatul, roman, 8.
Bărăganul, vieța, greco-daco-romană în — 30, 203—206.
Bărboși, cetatea, satul, drumul antic; vieța geto-greacă și daco-romană aici, 43, 44, 49, 93, 129, 132, 138, 139, 142, 142, 161, 184, 193, 213.
Basarabia, mai ales de miazăzi, locuitori, drumuri, valuri, așezări antice; vieța

- greacă și daco-romană de aici, 17, 18, 23, 25, 29, 33, 63, 64, 65, 115, 129, 138, 151, 169, 203, 205.
- Bavaria*, 35.
- Bazargic*, 23.
- Beștepe*, v. tabla IV, s. *Salsovia*.
- Boemia*, Romani în —, 35, 36.
- Boian*, lacul, așezare veche în —, 57.
- Bolgrad*, jud., Daci în —, 130.
- Bosnia romană*, 14.
- Brâila*, jud., Daci în —, 130.
- Brâila*, port, 42.
- Bucovina*, dacică, 110.
- București*, 20, 25, 29, 57.
- Budapesta*, 15.
- Bulgaria traco-romană*, 14, 23, 63, 69, 76, 106, 128, 152, 153.
- Bulgarii contemporani* fură anticitățile descoperite de noi în Dobrogea, 38, 114, 165, 187, 193; devastează ruinele antice, 38, 98, 99.
- Buzăul*, drum antic pe valea —, 223.
- Calul*, jud., Daci în —, 130.
- Caildere*, sat roman la —, 189.
- Calachioi*, v. tabla IV, s. *Capidava*.
- Caliacra*, v. tabla IV, s. *Tiriza*.
- Câmpia munteană*, vieța antică în —, 17, 21, 55, 138, 204.
- Câmpulung*, val și drum antic spre —, 28, 29, 140.
- Caramurat*, v. tabla IV, s. *Clementianum*.
- Caranasuf*, id. s. *Histria*, și p. 194, 202.
- Carpații*, 27, 29, 222.
- Cartal*, drum, pod, resturi antice, 138, 139, 142.
- Casimcea*, valea —, 212.
- Cătănești*, cetate antică la —, 140.
- Cavalla*, 174.
- Cavarna*, v. tabla IV, s. *Bizone*.
- Cernavoda-Hinog*, v. tabla IV, s. *Axiopolis*.
- Cetatea Albă*, id. s. *Tyras* și p. 130, Daci în jud. —.
- Chirnoși*, așezare veche la —, 139.
- Cocargea*, descoperire, 192.
- Constanța*, v. tabla IV, s. *Tomi*.
- Cosmești*, așezare ant., 135.
- Covurlui*, așezări în jud. —, 130, 135.
- Crâsani*, v. s. *Piscul Crâsanilor*.
- Craoția romană*, 14.
- Cucuteni*, civil. preist. dela —, 57, 130.
- Cuzgun*, descoperire, 113.
- Dauca*, descoperire, 188, 189.
- Deliormanul*, 17, 222.
- Devegichioi*, v. tabla IV, s. *Abrittus*.
- Dervnia*, id. s. *Marcianopolis*.
- Dobrogea*, id. s. *Sciția Mică*.
- Drajna de sus*, cetate romană, și drum străvechiiu, 140, 142.
- Dunărea*, graniță, drum, vale locuită (de Traci, de Greci, de Romani), afluenți, instrument de civilizație, 7—9, 11, 14, 15, 17, 21, 23, 27, 29, 40 (numele ei), 42, 48, 55, 59, 61, 69, 74, 76, 78, 88, 108, 116, 117, 171, 214, 222, și passim.
- Eschi Sarai*, v. tabla IV, s. *Cius*.
- Flămânda*, cap de pod și drum antic dela —, 138, 140.
- Foltești*, val antic, 49.
- Galați*, 42, 58.
- Galiția*, Romanii în —, 36.
- Germanii actuali*, strategie în războiul 1916/1918, 27, 29; fură anticități descoperite de noi în Dobrogea, 114, 187, 193.
- Gigen*, v. tabla IV, s. *Oescus*.
- Giurgiu*, cap de pod și drum antic dela —, 28, 29, 138—140.
- Grădiștea Mare*, așezare veche în balta Dunării, 55.
- Gurile Dunării*, v. s. *Dunărea*.
- Gura Ialomiței*, cap de pod și drum antic dela —, 138, 139, 142.
- Gura Mostiștei*, idem, 140.
- Gura Prutului*, idem, 142.
- Gura Siretului*, idem, 48, 49.
- Hârșova*, v. tabla IV, s. *Carsium*.
- Haziuluc*, descoperire, 128.
- Hinog-Cernavoda*, v. tabla IV, s. *Axiopolis*.
- Ialomița*, Daci în jud. —, 130.
- Ialomița*, drum antic și așezări daco-romane pe valea —, cu cetăți de pământ și cimitire încă păstrate, 55, 57—59, 138, 139, 141, 142, 203, 204, 223.
- Iaiși*, 57.
- Iglița*, v. tabla IV, s. *Troesmis*.
- Ilfov*, Daci în jud. —, 130.
- Isaccea*, v. tabla IV, s. *Noviodunum*.
- Ismail*, Daci în jud. —, 130.
- Jidova*, cetatea, 140.
- Luciu*, garnizoană, cap de pod, drum antic, 138, 139, 141.
- Măcin*, v. tabla IV, s. *Arrubium*.
- Main*, râul, 133.
- Mânăstirea*, așezarea preistorică de lângă satul —, în balta Dunării, 55.
- Mangalia*, v. tabla IV, s. *Callatis*.
- Marea Adriatică*, 16, 171.
- Marea de Azov*, 17.
- Marea Egee*, 67, 153, 156.
- Marea de Marmara*, 61, 155.
- Marea Mediterană*, 156.
- Marea Neagră*, 17, 25, 26, 40, 48, 49, 63, 64, 69, 222 și passim.
- Marița*, râu, 106.
- Meidanchioi*, sat antic la —, 155, 199.
- Mesta*, râu, 106.

- Moldova* geto-greacă și daco-romană; populație, așezări, drumuri, descoperiri, 8, 15, 17, 18, 26, 29, 33, 43, 103, 115, 128, 129, 138, 150, 151, 169, 184, 196, 203, 205, 222, 223.
- Mostiștea*, ținutul dimprejurul lacului—, numeroase și însemnate așezări preistorice și istorice, 55, 138—140.
- Muntenegru* roman, 14.
- Muntenia* geto-greacă și daco-romană, (v. și sub *Ialomița* și *Mostiștea*), 8, 18, 26, 115, 129, 138—142, 150, 151, 169, 222, 223.
- Nipru*, 40, 84.
- Nistru*, 7, 18, 25, 61, 63, 115, 222.
- Odaia Vlădichii*, așezare preistorică la—, 55.
- Oiuz*, străveche trecătoare dacică și apoi romană, cetate, 46, 49, 128, 129, 138.
- Oltenia* romană, 8, 138.
- Oltenița*, așezări preistorice, drum și cap de pod daco-roman, la și lângă—, 55, 138—140.
- Oltul*, râu, vale, linie de apărare, valuri la —, 8, 17, 27, 29, 61, 115, 222.
- Pantelimonul de sus*, v. tabla IV, s. *Ulmetur*.
- Pechea*, așezare daco-romană la —, 133.
- Petroșani-Reca*, drum și cap de pod dela —, 138.
- Piscu*, așezare daco-romană la —, 133.
- Piscul Coconilor*, așezare și drum antic, 55, 141.
- Piscul Crâșanilor*, sat daco-roman, cu cetate de pământ și cimitir, peste o așezare preistorică, drum mare, 57, 139, 141, 203—205.
- Pitești*, valul și drumul antic, 29, 140.
- Ploești*, idem, 29, 140.
- Potana*, v. descr. p. *Piscul Crâșanilor*, 46, 49, 129, 138, 203, 204.
- Polonia*, Romanii în —, 36.
- Prahova*, valea și apa, 203.
- Prislava*, așezare însemn. antică, 138, 139, 142.
- Prutul*, 50, 142.
- Putna*, Daci în jud. —, 130.
- Râmnicul de jos*, descop., 213.
- Razelm*, lacul, —, v. tabla IV, s. *Halmyris*.
- Reca-Petroșani*, drum, cap de pod, dela —, 138, 140.
- Rînul*, râu, graniță, ținut, 35, 133.
- Români*, originile lor, 6, 7, 10—16, 19, 23, 29, 67.
- Rusia*, de meazăzi, în vechime, 17, 23, 33, 33, 65.
- Saragea*, descop., 114.
- Sarai*, v. tabla IV, s. *Verobritianus vicus*.
- Sendreni*, satul daco-roman dela —, 58, 129, 131, 132, 161, 196.
- Serbia* romană, 10, 14, 16, 69, 76, 106, 152, 153, 197.
- Șeremet*, v. tabla IV, s. *Casianum*.
- Sf. Gheorghe*, idem, s. *Peuce*.
- Siliștra*, idem, s. *Durostorum*.
- Sinoe*, lacul, 64, 76.
- Siretul*, râu, vale, drum, graniță, așezări pe —, 17, 29, 42—44, 48, 49, 128, 129, 161, 196, 204, 223.
- Șistov*, v. tabla IV, s. *Novae*.
- Slava rusească*, idem, s. *Ibida*.
- Slavii*, în România răsăriteană, 10, 15, 16.
- Slavonia* romană, 14.
- Spanțov*, așezare preistorică și geto-greacă, drum, descop., 55, 140.
- Steclen*, v. tabla IV, s. *Novae*.
- Sultana*, așezare preistorică, r. getică, 55.
- Țări din miazăzi*, rel. com. cu Dacii, 59.
- Țara Românească*, 8, 15, 23 și passim.
- Tataria Mică*, Dobrogea, 26.
- Tătarii* în Dobrogea, 26.
- Tecuci*, Daco-Romani în jud. —, 130, 135.
- Teleorman*, Daci în jud. —, 130.
- Tighina*, 49, 50.
- Ținosu*, sat, drum, cetate de pământ, antică, 139, 142, 203, 205.
- Ținutul bălșilor* Dunării și *Mostiștea*, tară geto-greacă, 55.
- Tisa*, 7.
- Tivoli*, v. tabla IV, s. *Tibur*.
- Transilvania* romană, 8, 11, 12, 14, 15, 27, 46, 48, 115, 128, 129, 184, 223.
- Trotușul*, drum antic pe valea —, 29, 46, 128, 129.
- Tulcea*, v. tabla IV, s. *Aegyssus*.
- Turcii*, 26.
- Turnu-Măgurele*, descop., 60, 61.
- Turnu-Severin*, v. tabla IV, s. *Drobeta*.
- Tutova*, Daco-Romani în jud. —, 130, 135.
- Ungaria* romană, 14, 152, 153.
- Usküb*, 197.
- Valea Buzăului*, drum, 142.
- Valea Hogii*, v. tabla IV, s. *Beroe*.
- Valea Prahovei*, drum, 142.
- Valea seacă*, așezare și drum antic, 141.
- Vărdști*, așezare vechi, 55.
- Varna*, v. tabla IV, s. *Odessus*.
- Vlașca*, descop. și Daci în jud. —, 51, 130.
- Vulcan*, pasul, 27.
- Württemberg*, 35.
- Zaporojeni*, v. tabla IV, s. *Halmyris*, orașul.
- Zimnicea*, cetate, drum, cap de pod antic, 138—140.

LUCRURI ANTICE DE TOT FELUL.

- abitorion*, coruptelă din *auditorium*, 194-196.
- actor civitatis* (Ausdecensis), 109, 110.
- actor praedii* (Ulmetum), 160.
- aediles* (la Histria!), 128.
- agricultori daci, besi, romani, 35, 36, 54, 63-65, 72, 76, 87, 115, 117, 118, 119, 122, 138, 148, 217.
- altare, v. s. *arae*.
- clae* de auxiliari, la noi, 39, 74, 75, 89, 95, 96, 196, 197.
- album gerusiae Histrianorum*, 103.
- amfiteatre, 186, 200.
- amphoridion* corintian, secolul VI a. Chr. 26.
- anona*, 84.
- antropogeografia Dunării de Jos, 21, 23.
- antreprenori, v. s. *conductores*.
- Arabacorum ala II*, 39, 162 (Carsium, a. 103).
- arae*, închinatze zeilor cerești și subpământenî, 48, 49, 58, 121-123, 125, 131, 132, 147, 155, 172, 174, 180. — 189-191, 193, 207, 209, 212, 213, 215.
- aratul, reprez. pe un mon. funerar, 172.
- archidendrophorus*, 155.
- archiereus*, în Pont, 186.
- archon*, 128 (Histria).
- arendașii vâmlilor, v. s. *conductores*.
- arendași daci de loturi în *territorium legionis*, 89.
- armatori, v. s. *navicularii*.
- arta rodiană 187; greco-romană 215; populară provincială, 215.
- aryballi* corintieni, secolul VII—VI a. Chr., 26.
- ășezăminte pentru morți și morminte, v. s. *collegia funeraticia*.
- ășezări preistorice (tracce), geto-grece și daco-romane în valea Dunării și Bărăgan, 55, 92, 93, 130, 133, 135, 204.
- asiarches*, 136.
- astynomos*, 83.
- auditoria* în satele Sciției, 56, 126, 179, 180, 196, 197.
- autorități comunale, la sate, 190.
- auxilia*, trupe, castele, veterani, la noi, 74, 75, 105, 133, 139, 162, 180.
- băi romane, clădirea dela Histria, vederi, 94, 95, 98, 99, 200.
- bancă de marmoră, Histria, vederi, 114, 116.
- bancheri romani, 89, cf. s. *conductores*.
- banchetul funebru, 64, 73, 74, 167, 209, 217.
- bani, v. s. monete.
- basilica forensis*, Histria, 119.
- batalioane, v. s. *cohortes*.
- beneficiarii*, v. s. *stationes*.
- biserici creștine, 200.
- bolte funerare, v. s. clădiri.
- brături de marmoră, v. s. frize.
- bronzuri greco-romane (vederi), 198; cf. s. statuete.
- bulevtae*, 126, 210, cf. 188.
- cadastrul imperial roman, 147.
- camee, 222.
- canabae*, 92, 93, 155, 180, 197, 202.
- capete de poduri pe Dunăre, 138, 139.
- cărămizi cu peceți, 93, 132, 140; cf. 179.
- cărciumari, 89.
- castella*, 14, 43, 49, 76, 89, 102, 105, 132, 133, 138, 161, 169, 180, 197, 200, — cf. și s. cetățeni.
- castra*, 14, 89, 92, 102, 105, 169, 180, 200, 202, — cf. și sub cetățeni.
- cetățeni romani, civili și veterani în Daco-Sciția, 101, 104-106, 108, 123, 125, 126, 162, 191, 194, 199 și pasim.
- centurioni, 192, 193.
- cetățeni vechi, săpăturile 8; cetățeni preistorice și istorice de pământ, 49, 139, 140, 150, 204, 205; cetățeni barbare, de piatră 179; cetățeni grecești și orașe întărite: *oppida*, 18, 63, 64, 215, etc.; cetățeni romane: v. s. *castra* și *castella*.
- cives Romani*, v. s. cetățeni.
- chipuri de lut ori aramă, v. s. statuete.
- cimitire greco-romane, 129, 133, 207.
- ciobanii daco-romani, 53, 72, 117-119, 166, 172, 217.
- cioburi de oale, 135, 203, 204; c. și s. vase.
- cinstirea mortilor, v. s. *collegia funeraticia*.
- cippi* funerari, 179, 180, 207, 209, 213 — comemorativi, 47, 78.
- «circuri», v. s. amfiteatre și stadio.
- civili romani (spre deosebire de veterani) în Daco-Sciția, 16, 89, 93, 116, 122, 135, 161, 162.
- civilizația preistorică din Daco-Sciția, 130.
- civilizația dacică, 63.
- civilizația greacă, 61-63, 85, 155, 180.
- civilizația romană, 36, 37, 108, 125, 151, 164, 180, 181.
- clădirile publice și monumentele din Daco-Sciția, 169, 179, 180, 194, 200, 207.
- classis Flavia Moesica*, 69, 92, 93, 132.
- cohortes* de auxiliari la noi, 74, 75, 89, 132, 140, 164.

- «cojani» în Dobrogea, 148.
collegia, de meseriași, negustori, compatrioți, credincioși, mai toate cu caracter funeraticiu, 81, 89, 153, 155, 166, 171, 175, 190, 197, — cf. și sub *con-sacrant*.
 coloniști din Daco-Scitia, originile și caracterul lor, 78, 116, 143, 151—153, 157, 162, 167.
 comerțul grec pe valea Dunării înainte de Romani, 47, 48, 59.
 comori de monete dacice, 59—61.
 comuna rurală, în Scitia, 105, 131, 164, cf. s. *territorium*.
 conace, v. s. *villae*.
conductores publici portorii ripae Thraciae, 88 sq., 96, — altfel de *conductores*, 89.
consecrari, 172—174, — cf. și *collegia*.
continuitate, problema — ii Românilor în Dacia, 6—12.
crater ionic de bronz (secolul V a. Chr.) 30, 51, găsit la Bălănoaia.
 credințe, trase, italice, orientale, în Scitia Mică, 64, 99, sq., 156, 166, 169, 171, 174, 175, 177.
 cultul morților la Traco-Romani, 166, 167; cf. și tabla III, s. Rosalia.
curiales, consilieri comunali, 105, 120, 131, 165.
 cortine, vederea a două —, dela Histria, 38, 41.
 daruri închinate morților, 51.
dava, 109.
 decadența imperiului, în provincii, 117.
decuriones, consilieri comunali, 105, 164; cf. și s. *curiales*.
domus, club, clădire, 197.
domus, domiciliu, 157.
 drumurile geto-grece, și daco-romane prin Dacia scitică, 29, 41, 46, 48, 92, 109, 115, 128, 133, 138, 140, 141, 142, 150, 169—171, 203, 213, 214, 223.
 «dumbrava sfântă», copaci la morminte, 207, 208, 212.
ephebi (ἑφηβοί), 184.
epistylia (architrave) de marmoră, vederi, 107, 111.
 epoci preistorice, 130.
 era Tyrână, 139.
 etnografie daco-romană, 117, 118, 176.
εὐεργέται în orașele grecești, 188.
exedrae la morminte, 179, 180.
 fabrici de sticlă, 220.
 facle de pin pentru luminat, 79.
fibulae, 130, 203, 219.
 filologii, despre originea Românilor, 10—11.
fines, 146, cf. și *termini*.
fiscus, 211.
 flota, v. s. *classis*.
frigidarium, 91.
 friză de marmoră, Histria, 192, 193.
 frunțași greci, romanizați, 164.
 funcționari imperiali, 151, 190.
 garnizoane romane în centre dacice, 72—74.
gemmae, 222.
 generali, v. s. *legati*.
gerusia (γερούσις, γερονουασταί), 95, 101, 124, 125, 184.
 gladiator, 114.
 «grădiști» preistorico-dacice, 55, 139.
 grâne dacice în Grecia, 40, 41, 47.
 grăniceri romani, 77, 78.
 granițe, 29, 35, 69.
 guvernatorii Moesiei, 67, 69, 78, 82, 88, 181, 194, 199, 200.
gymnasia, 184—186.
γυμνασιόδοχος, 184.
 hotărnicii, 146, 148; cf. *fines* și *termini*.
hydria din Samos la Histria (secolul VI a. Chr.), 28.
hypocaustum, 99 (vedere).
 icoane, v. s. reliefe și statui.
 idoli, v. s. statuete.
 importul în Grecia, 188.
 închinării, v. s. *arae* și statui.
 inscripții (ca izvoare istorice), 9, 32, 33, 38, 44, 47, 56, 76, 82, 85, 104, 109, 110, 114, 115, 146, 157, 181, 184, 186, 190, 208, 209.
 învățatii, despre originile Românilor, 6—8, 174.
 istoria, cum e scrisă, 5 și urm., 38.
 istoricii vechi, ca izvoare, 9, 10, 12.
 izvoare archeologice, 150.
 lampă de bronz, vedere, 198.
 lămpi de lut ars (Ulmelum), vederi, 152, 154.
lecythi, dela Barboși, 43, 44.
legatus legionis, 199, 200; cf. *legiones* și *territoria*.
 legionarii, 74, 76, 102, 105, 133, 162.
legiones în Daco-Scitia, 75, 92, 102, 132, 139, 140, 155, 180, 192, 193, 200, 202, 208, 213.
 limba albaneză, 11.
 limba romană din Scitia Mică, 36, 37, 148.
 limba românească, orig., 11.
 literale inscripțiilor, pentru datare, 118.
 localități preistorice, 57.
 logica istorică, 12.
 lumea romană din Daco-Scitia, 151 și urmât.
 luxul în arta prov. 215, 216.
μαγιστοδότη, ἡ, 196.

- magistrati vici*, v. s. *magistri*.
magistri, primari de sate, 105, 108, 122, 123, 126, 164, 191, 196, 197.
mansiones, 169.
 mânuși de amforă cu pecetei, 46, 47, 55; v. și 30, 31.
 marmoră, feluri de —, 91, 184, 188.
 mască de bronz (dela *Carsium*), 220, 221, (vederi).
 medic (italian), 151.
memoriae, 127, 179, 180.
 meseriași, meșteri, meșteșugari, 93, 118, 138, 176, 210, 215, 219.
 «mocanii» în Dobrogea, 148.
 modele de artă dela vechii eleni, 216, 217
molae găsite la Ulmetum, 46, 165; altele 150.
 monete antice, găsite la noi, 59—61, 135, 203.
 monumente, din Daco-Scitia, 41, 49, 60, 117, 120, 121, 128, 155, 179, 181, 182, 188, 189, 196, 202, 207, 209, 213; v. și sub «morminte».
 morminte, stâlpi, stele, clădiri, 39, 43, 51, 52—54, 61, 62, 64, 94, 117, 143, 147, 156, 168, 170, 179, 182, 208—214; v. și s. monumente și s. *cippi*.
 moșiile veteranilor, 16, 96.
 movilele din Daco-Scitia, v. s. *tumuli*.
 Muzeul național de antichități din București, obiecte aflătoare acolo, 20, 25—28, 30, 57, 60, 61, 66, 68, 71, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 104, 107, 120, 124, 127, 131, 134, 137, 141, 144, 145, 152, 154, 158, 159, 163, 170, 173, 178, 182, 183, 185, 189, 195, 198, 201, 204, 206—212, 218, 220.
 Muzeul cetății Histria, 48, 49, 64, 119, 192.
 Muzeul dela Mangalia (*Callatis*), 216.
 Muzeul dela Turnu-Severin, 176.
 Muzeul cetății Ulmetum, 165.
nautae universi Danuvi, la Axiopolis, 197.
 năvăliri barbare, 38, 72, 82.
navicularii, pe Dunăre 93; pe Mare, 156.
negotiatores, v. s. negustori.
 negustori, greci, romani, orientali, 35, 36, 51, 63, 76, 87, 89, 92, 93, 102, 115, 133, 135, 138, 156, 167, 169, 219, 223.
νῆοτ (bărbații), în colegiile pe vârste la Greci, 184.
 nume besselice romanizate, 109.
 nume grecești la Romani, 155.
 nume romane la Greci, 125.
numerus Svororum sagittariorum, la Luciu 139.
nurdînae, 105.
 obiecte de os și plumb (Ulmetum), vedere, 163.
 ofișeri romani, 110, 151, 162, 190, 192, 210.
 opaite romane, v. s. lămpi.
 orașele grecești ale Scitei Mici, 93, 98, 99, 165, 166, 194.
 orașele romane din Daco-Scitia, 7—9, 14, 169—171, 194, 222.
ordines decurionum, s. *curialium*, 105, 120, 131, 132, 164, 165.
origines, v. s. *domus*.
 ornamente, ale trupului, 195, 218, 219, 222.
 ostateci, 84.
pagani, 122.
pagi, 105, 119.
παῖδες, în gimnazii, 184.
 palate, 171, 179, 200.
 palestre, la Greci, 184.
 păstorii daco-romani, v. s. ciobani.
 perceptorii de sat, v. *quaestores vicorum*.
 persistentă tragică, 160.
 pescuitul în Dunăre, 78, 79, 82.
 pictura mormintelor antice, 214.
 piei, comerț cu —, 47.
 pietre de hotar, v. s. *termini*.
 pietre lucrate, v. s. monumente.
 pietre de mormânt, v. s. morminte.
 pietre de pomenire, v. s. monumente.
 pietre scrise, v. s. inscripții.
Pinax rhodian din secolul al VI-lea a. Chr., la Histria, 27 (vedere).
 pionierii romeni în ținuturile barbare, 143, 147.
 plugari, v. s. agricultori.
 poartă de cetate (vederi), 33, 34, 36, 39, 43.
 podoabe, v. s. ornamente.
 politica colonială, 143.
pontarches, 186.
porticus, 179, 180, 207.
portorium, v. s. *τέλος*.
 portrete romane, 73.
 portul dacilor, 176.
 portul Romanilor, 188.
 poșta imperială, 213.
praedium, 160, 210, cf. *villa*.
praefectus aloe, 197.
praefectus classis, 113, 146.
praefectus orae maritimae, 69, 78, 80, 88.
praefectus pagi, 105.
praeses laevi Ponti, 69 —, cf. *pr. orae m.*
 praznicul morților cu viii, v. s. banchetul funebru.
 preistoria Moldovei, 129 și urm., cf. p. 57 (vedere).
 preoți, 128, 155, 190.
 pridvor, v. *porticus*.
 primari, v. s. *magistri* și *quinquennales* și p. 199.

- primărie, v. s. *auditorium*.
princeps loci, 105, 121.
 profanarea mormintelor, 210, 211.
 proprietari depământ, 138, 155 și passim.
quaestores (vicorum), 105, 108, 126, 164,
 188, 191, 196.
quinquennalis (territorii), 52, 58, 105, 110,
 120, 123, 124, 131, 132, 164, 165, 172,
 197.
 rășnițe, v. s. *molae*.
 recruți, 162.
regiones, 128, 143, cf. și *territoria*.
 reliefe religioase (icoane), 66, 68, 70, 75,
 77, 131, 134, 137, 141, 176, 178, 184—
 186, 189.
res publica a unui *collegium*, 197.
 robi, 13, 47, 48.
 Romanismul în Daco-Scitia, 13, 14, 94,
 96, 103, 122, 129, 164—166, 171.
 ruine vechi, în Daco-Scitia, 8, 9, 23, 103,
 200.
sagittarii sirieni, la Luciu, 139.
 săpături arheologice, 8, 76, 88, 196.
 șanțuri antice, v. s. *valuri*.
 sarcofage, 136, 173, 213.
 sate barbare, 9.
 sate, traco-daco-romane, în Daco-Scitia,
 7—9, 14, 71, 72, 88, 93, 96, 100, 125,
 133, 136, 147, 148, 169, 194, 205, 222,
 223.
 scări în zidul cetăților (vedere), 45.
scholae, 179, 180, 197.
 scuturile Histrienilor, 82, 87.
sermo rusticus, v. s. *limba romană*.
 sirene, fig. de teracotă din secolul al VI
 a. Chr. (Histria), 25.
speluncae, mithriace, 168, 169.
 stadii, 186.
 stâlpi, v. s. *cippi* și *termini*.
 stampile pe vase, cărămizi și țigle (ve-
 deri), 30, 31, 55, 83, 93.
stationes, de poștă și vamă, 89, 169, 207,
 208, 213.
stationes classicae, 92, 93, 132.
 statui și statuete, de cari se vorbește în
 cartea de față (cu vederi), 20, 22, 24,
 25, 44, 119, 124, 127, 155, 181—190,
 195, 199—201, 204, 206, 207, 209—
 212, 215, 218—219.
 stele funerare, v. s. *morminte*.
 steпа daco-scitică, 19, 35 și passim.
 sticlărie antică, 158, 159, 216.
strigilis, 158 (de sticlă, pentru morți).
 subofițeri romani, 39, 73, 95, 162.
 tabla (sic) lui Silvanus, 217 (*τροάπεζα*).
 țărani daci în câmpia daco-scitică, 203.
 țărani romani, în Scitia Mică, 166, 177,
 202.
 țărani traci, în Scitia Mică, 202.
 țărani traco-romani în orașele grecești,
 186.
 târgurile greco-traco-romane dela Du-
 nărea de jos, 70—72, 87, 88, 100, 199,
 200.
 teatre, 171, 186, 200.
τέλος, — *τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον*
ὄχθης —, 77—88.
 temple, 20, 26, 28, 155, 171, 180, 197,
 199, 200, 215.
tepidarium (Histria), 91, 95.
termini, 109, 113, 146, 147.
terra sigillata (Tyrras), 218.
territoria ținând de *oppida*, 95, 101, 123,
 125, 138, 147, 162, 208.
territoria, comune rurale, 96, 104, 105,
 110, 123, 124, 131, 133, 143, 164, 165,
 180.
territoria, legionis, cohortis, stationis cla-
sicae, 89, 93.
 tetradrahme din Thasos, 59.
 tezaurul dela *Aegyssus*, 219.
 tipare de monete, 59; de lămpi, 154; de
 statuete, 219.
 toreador (Tomi), 186.
 trupe moesice în Dacia scitică, 140.
tumuli, 50, 129, 205, 213, 219.
 turnuri de cetate romană (vederi), 36,
 42, 90.
 unelte găsite în așezările preistorice
 și daco-romane, 204, 205.
 valuri (și șanțuri) antice în Dacia scitică,
 23, 25, 27—30, 32, 34, 35, 49, 50, 151.
 vama Dunării (*portorium, τέλος*), 77,
 78, 88, 89, 96, 171.
 vase antice, găsite la noi, *37, 47, 55, 57,
 130, 144, 145, 149, 212, 216, 218—
 222.
 veteranii romani din Daco-Scitia, 16,
 73, 92, 95, 101, 104—106, 108, 123,
 125, 126, 162, 191, 196, 199, 202,
 210.
vici, 104—106, 108, 113, 119, 123, 128,
 131, 133, 135, 136, 146, 147, 180,
 187—189.
villae, 96, 105, 113, 119, 122, 143,
 148.
 vin grecesc la Dacia noastră, 47, 55.

ILUSTRĂȚIILE ACESTEI CĂRȚI

<u>Fig.</u>		<u>Pag.</u>	<u>Fig.</u>		<u>Pag.</u>
	Frontispiciu. Cornișă de marmoră dela <i>Tomi</i>	5	13	Idem (orig. locală pontică)	31
1	Laturea de apus a cetății <i>Histria</i> la începutul săpăturilor, în Iulie 1914	18	14	Valurile cetății <i>Histria</i>	32
2	Aceeaș lature a cetății după desgropare, în Iulie 1922	19	15	Poarta cetății <i>Histria</i>	33
3	Trei statuete de teracotă ale <i>Afroditei</i> (sec. VI a. Chr.) (orig. Rhodos)	20	16	Id. altă vedere	34
4	Vedere de detaliu la fig. 3	22	17	Id. altă vedere	36
5	Vedere de profil la fig. 4	24	18	Locuință antică aciuată la umbra zidurilor <i>Histriei</i>	37
6	Alte figurine tot din sec. VI (<i>Afrodite</i> , o <i>sirenă</i>) (orig. Rhodos)	25	19	O curtină dela <i>Histria</i> cu o mare inscripție prinsă în zid	38
7	<i>Aryballos</i> corintian, sec. VI	26	20	Altă curtină cu o poartă secundară, ibid.	39
8	<i>Amphoridion</i> corintian secolul VI	26	21	Altă curtină cu architrave din anul 155 d. Chr. prinse în zid	41
9	<i>Pinax</i> rhodian sec. VI	27	22	Laturea de apus a turnului principal al cetății <i>Histria</i>	42
10	<i>Hydria</i> samiană sec. VI	28	23	Vedere dela poarta de N. a cetății <i>Ulmetum</i>	43
11	Mănușă de crater ionian de bronz (sec. V) (Bălănoaia)	30	24	O curtină dela <i>Ulmetum</i> cu unghiul turnului de colț	44
12	Stampilă de amforă găsită la <i>Tyras</i> (orig. sudică)	30	25	Altă curtină cu scara interioară care duce sus pe zid	45

Fig.	Pag.	Fig.	Pag.
26		50	
Interiorul turnului principal al cetății <i>Ulnetum</i>	46	Statuete de marmoră. <i>Isis</i>	81
27		51	
Stâlpu cu inscripția cea mare a privilegiilor <i>Histrieniilor</i>	47	Țiglă cu pecete grecească (<i>Tyras</i>)	83
28		52	
Altar din satul lui <i>Quintio</i> , pus în anul 175	48	Monument ridicat de <i>Histrieni</i> lui <i>Macrinus</i>	85
29		53	
Alt altar, <i>ibid.</i> , pus în anul 169	49	Turn și curtină (<i>Histria</i>)	90
30		54	
Monumentul dela <i>Adamclissi</i>	50	<i>Frigidarium</i> din băile dela <i>Histria</i>	91
31		55	
Piatra de mormânt a lui <i>Quadratus</i> dela <i>Ulnetum</i>	52	Vedere generală asupra băilor romane dela <i>Histria</i>	94
32		56	
Vedere a feței ei din stânga	53	<i>Tepidarium</i> , <i>ibid.</i>	95
33		57	
Vedere a feței ei din dreapta	54	Coridor și <i>caldarium</i> , <i>ibid.</i>	98
34		58	
Comemorarea reparării primăriei din satul lui <i>Quintio</i>	56	<i>Hypocaustum</i> , <i>ibid.</i>	99
35		59	
Vas pictat dela <i>Cucuteni</i>	57	Architravă cu inscripție, din <i>Tomii</i>	104
36		60	
Altarul pus de <i>Rundacio</i> la <i>Șendreni</i>	58	Architravă splendid sculptată din <i>Tomii</i>	107
37		61	
Comemorarea inaugurării templului ridicat de cei doi <i>Oppii</i> la <i>Durostorum</i>	60	Altă architravă frumoasă din <i>Carsium</i>	111
38		62	
Piatra de mormânt a negustorului <i>Sozomenus</i>	61	Picior de bancă de marmoră, <i>Histria</i>	114
39		63	
Piatra de mormânt a lui <i>Aemilius Postumini</i>	62	Id. fața din afară	116
40		64	
Piatra de mormânt a lui <i>Ithazis Dada</i>	64	Statue onorifică din <i>Histria</i> (bărbat)	119
41		65	
Relief al Eroului Călăreț	66	Bază de monument onorific din <i>Tomii</i> (femeie)	120
42		66	
Idem	68	Statue onorifică din <i>Tomii</i> (bărbat)	124
43		67	
Relief al Eroului Domn	70	Statue onorifică din <i>Tomii</i> (femeie)	127
44		68	
Monument pus Eroului Domn	71	Relief cu <i>Dionysos</i>	131
45		69	
Piatră de mormânt cu «banchetul funebru»	73	Relief cu <i>Diana</i>	134
46		70	
Idem	74	Relief cu <i>Cabirii</i>	137
47		71	
Relief mithriac	75	Idem	141
48		72	
Idem	77	Vase de rând din <i>Tomii</i>	144
49		73	
Bronzuri. <i>Jupiter Dolichenus</i>	79	Idem	145
		74	
		Cioburi de vase, cu ornamente lineare, din <i>Ulnetum</i>	149
		75	
		Lămpi de lut ars dela <i>Ulnetum</i>	152
		76	
		Idem	154

Fig.	Pag.	Fig.	Pag.
77	158	91	192
Sticlărie obișnuită dela <i>Tomi</i> (din morminte)		Bucată de friză cu Victoriei pe bige (<i>Histria</i>)	
78	159	92	193
Idem (din morminte)		Altă bucată	
79	163	93	195
Lucruri de os și plumb, găsite la <i>Ulmetum</i>		Bronzuri. <i>Satyr</i> dansând	
80	165	94	198
Tot felul de rășnițe găsite la <i>Ulmetum</i>		Idem. Lămpi, oglindă	
81	168	95	201
Mormânt elenistic dela <i>Callatis</i>		Idem. Statuete	
82	170	96	204
Piatră de mormânt dela <i>Tomi</i>		Idem. <i>Minerva</i> și <i>Venus</i>	
83	173	97	206
Sarcofag sculptat dela <i>Tomi</i>		Idem. <i>Hercules</i> și <i>Helios</i>	
84	176	98	207
Relief cu <i>Jupiter</i> (<i>Dro-</i> <i>beta</i>)		Idem. <i>Dionysos</i>	
85	178	99	208
Relief cu chipul unui poet tragic		Cap de statueta de tera- cotă	
86	182	100—103	209—212
Cap dela o statue feme- nină		Idem; figurine și vase ornamentale	
87	183	104	216
Vederea din față la fig. 86		Vas de sticlă colorată (<i>Callatis</i>)	
88	185	105	218
Statueta de marmoră a unei baccante		Vas de <i>terra sigillata</i> (<i>Tyras</i>)	
89	187	106—107	220—221
Cap colosal al unei statui a zeului <i>Helios</i> (<i>Hi-</i> <i>stria</i>)		Mască de bronz de la <i>Carsium</i>	
90	189	Ornament de încheere. Me- dalion roman de bronz din anul 175 (<i>Marcu Au-</i> <i>reliu</i>)	223
Cap de statue dela <i>Tomi</i>		Idem. Fragment de diplomă militară pentru un marinar liberat ca veteran	225

CUPRINSUL.

	<u>Pag.</u>
Felurile de a scrie istoria	5
Inceputurile neamului românesc	6
Chestia «continuității» Romanilor în Dacia lui Traian	7
Argumente archeologico-epigrafice pentru «continuitate»	8
Inceputurile Românilor nu sunt nici în stânga nici în dreapta Dunării, ci în «Romania orientală»	11
Vechimea romană a Dobrogei	16
Unitatea de geografie umană numită «Dacia scitică»	17
Granițele naturale și cele artificiale ale «Daciei scitice»	23
«Dacia scitică» e o țară roditoare și bine populată	30
Granița de mieznoapte a Imperiului roman	35
Inaintarea pionierilor civilizației romane dincolo de granița oficială	36
«Dacia scitică» a fost străbătută de civilizație superioară, cea elenică, încă din sec. VI a. Chr.	40
Moldova de jos în veacul VI a. Chr.	42
Grecii antici pe valea Siretului și Troțușului	46
Grecii antici în câmpia munteană	51
Civilizația preromană a Daciei scitice	61
Sciția Mică pe vremea lui Ovidiu	65

Pacificarea și începutul romanizării Sciției Mici se face de Tiberiu dela a. 15 înainte	67
Romanizarea din plin e organizată de Claudiu	76
Correspondența din vremea lui Claudiu între Histrieni și guvernatorii romani ai Moesiei, descoperită la Histria	78
Imprejurările prielnice care ajută dela Claudiu înainte la așezarea în număr mare a Romanilor la gurile Dunării	88
Pe vremea împăraților Flavii Dobrogea e plină de Romani	94
Alte dovezi despre vechimea Romanismului la gurile Dunării. I. Toponimia romană	96
— II. Răspândirea sărbătorii Rosaliilor	98
Daco-Sciția sub Domițian	102
Felul de colonizare al Sciției Mici	103
Cine sunt și de unde vin Bessii în Sciția Mică	106
Dacii din Sciția Mică	109
Vechimea vieții romane în Daco-Sciția	115
Povestea lui Quadrat, primarul Capidavei	117
Alți Romani vechi la Ulmetum și Capidava	121
Romanii din ținuturile Noviodunului, Aegyssului și Histriei	123
Romanii din Moldova	128
Civilizația autohtonă peste care au adus pe a lor	129
Dacii din Moldova se fac Romani	130
Știrile despre Romanii de pe valea Siretului	131
Muntenia și Basarabia romană	138
Pionierii romani în ținuturile dacice	142
Rolul acestor pionieri chiar în Sciția Mică	147
Originea coloniștilor romani din Daco-Sciția	151
Romanii veterani și Traco-Grecii romanizați se întâmpină mai ales în ținutul dinspre Mare	126
Credințele din Daco-Sciția	166
Daco-Sciția se face romană prin Apuseni civili	157

	247
	<u>Pag.</u>
Orașele și drumurile Sciției	169
Alte dovezi de occidentalismul culturii romane din Daco-Sciția:	
I. Cultul lui Silvan	171
II. Organizarea colegiilor de <i>consacrani</i>	173
III. Sărbătoarea Rosaliilor	174
IV. Clădirile romane din Daco-Sciția	177
Chiar Grecii clădesc ca Romanii	181
Monumentele dela Adamclissi	181
Inflorirea artei romane în Daco-Sciția	183
Monumentele din orașele grecești	184
Statui și reliefe de marmoră	188
Inchinări de monumente zeilor	190
Clădiri publice prin satele Sciției	194
Ce parte iau țăranii traci și daci la civilizația aceasta superioară romană	202
Mormintele greco-romane	207
Calitatea artei provinciale din Daco-Sciția	215
Originea inspirației ei	217
Ateliere de artă în Daco-Sciția	219
Import de artă industrială din Sud și Vest	219
Incheere	222
Bibliografie	224
Table	227
Lista ilustrațiilor	241
Cuprinsul	245

